

TAMPEREEN YLIOPISTO
Johtamiskorkeakoulu

**JOHDON HARKINNANVARAISUUS LIIKEARVON
ARVONALENTUMISTESTAUKSESSA –
TILINTARKASTAJAN NÄKÖKULMA**

Yrityksen taloustiede, laskentatoimi

Pro gradu -tutkielma

Toukokuu 2012

Ohjaaja: Eeva-Mari Ihantola

Sampo Tuuna

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto	Johtamiskorkeakoulu; yrityksen taloustiede, laskentatoimi
Tekijä	TUUNA, SAMPO
Tutkielman nimi:	Johdon harkinnanvaraisuus liikearvon arvonalentumistestauksessa - Tilintarkastajan näkökulma
Pro gradu -tutkielma:	83 sivua, 2 liitesivua
Aika:	Toukokuu 2012
Avainsanat:	Liikearvo, arvonalentumistestaus, IAS 36, tilintarkastaminen

IAS 36 -standardin mukainen liikearvon arvonalentumistestaus on johdon harkintaa vaativa prosessi. Yrityksen johto joutuu käyttämään harkintaansa testauksessa muun muassa rahavirtaennusteiden laadinnassa, diskonttauskoron määrittämisessä, rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyssä ja liikearvon kohdistamisessa. Tutkimusten mukaan tämä liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvä harkinnanvaraisuus tarjoaa yritysjohdolle mahdollisuuden vaikuttaa arvonalentumistestauksen lopputulokseen ja sitä kautta yrityksen tulokseen. Tutkimuksessa keskitytään liikearvon arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisuuden aiheuttamiin haasteisiin tilintarkastajan näkökulmasta. Tutkimuksessa pyritään selvittämään, kuinka tilintarkastajat varmistuvat liikearvon arvonalentumistestauksen oikeellisuudesta ja aiheuttaako arvonalentumistestaukseen sisältyvä harkinnanvaraisuus ongelmia tilintarkastajille.

Tutkimuksen lähdeaineistona käytettiin kansainvälisiä IFRS-tilinpäätösstandardeja, tilintarkastajien työtä sääteleviä kansainvälisiä ISA-standardeja sekä aihealuetta käsitteleviä tieteellisiä tutkimuksia, lehtiartikkeleita, kirjoja, asiantuntijoiden julkaisuja sekä Finanssivalvonnan raportteja. Näiden lähteiden pohjalta luotiin tutkimuksen teoreettinen viitekehys, jonka keskiössä ovat tilintarkastaminen, arvionvaraisiin eriin ja liikearvon arvonalentumistestauksiin sisältyvä harkinnanvaraisuus sekä talouden epävarmuuden aiheuttamat haasteet. Tutkimuksen empiirinen aineisto kerättiin neljällä teemahaastattelulla. Haastateltavat olivat liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisen parissa työskenteleviä KHT-tilintarkastajia.

Tutkimuksen perusteella liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastaminen on haastava ja monimuotoinen tehtävä. Liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastaminen perustuu arvonalentumistestauksen osatekijöiden oikeellisuudesta varmistumiseen. Tarkastustyössä tilintarkastajat perehtyvät arvonalentumistestauksessa käytettyyn laskentamalliin ja arvioivat johdon tekemien oletusten järkevyyttä. Apuna tarkastuksessa käytetään julkista informaatioita sekä tarvittaessa muiden asiantuntijoiden apua. Haastatellut tilintarkastajat näkivät arvonalentumistestaukseen sisältyvän harkinnanvaraisuuden ongelmallisena, mutta välttämättömänä osana testauksen suorittamista. Haastavimpana liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisen osa-alueena haastatellut tilintarkastajat pitivät rahavirtaennusteiden ja erityisesti terminaaliarvon tarkastamista. Viime vuosien aikainen talouden epävarmuus oli haastateltujen mukaan lisännyt liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisen haasteellisuutta ja sen tarkastamiseen liittyvää riskiä.

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen taustaa	1
1.2 Tutkimusongelma ja tutkimuksen rajaukset	3
1.3 Tutkimusmenetelmät	4
1.4 Tutkimuksen kulku	5
2 LIIKEARVON IFRS-KÄSITTELY	7
2.1 Liikearvon määrittely	7
2.2 Liiketoimintojen yhdistäminen	9
2.3 Hankintamenetelmä	11
2.3.1 Hankkijaosapuolen nimeäminen	11
2.3.2 Hankinta-ajankohdan määrittäminen	12
2.3.3 Varojen ja velkojen kirjaaminen ja arvostaminen	12
2.3.4 Liikearvon muodostuminen	15
2.4 IAS 36:n mukainen arvonalentumistestaus	16
2.4.1 Rahavirtaa tuottava yksikkö	17
2.4.2 Liikearvon kohdistaminen rahavirtaa tuottaville yksiköille	17
2.4.3 Kerrytettävissä olevan rahamäärän määrittäminen	18
2.4.4 Arvonalentumistestauksen ajankohta ja arvonalentumisviitteet	21
2.4.5 Arvonalentumistappion kirjaaminen	22
2.5 Yhteenveto	23
3 TILINTARKASTUS JA LIIKEARVON ARVONALENTUMISTESTAUKSEN HARKINNANVARAISUUS.....	25
3.1 Tilintarkastus tilinpäätöksen oikeellisuuden varmistajana	25
3.1.1 Tilintarkastuksen tavoite	25
3.1.2 Tilintarkastuksen tarvetta selittäviä teorioita	26
3.2 Arvionvaraisuus IFRS-tilinpäätöksessä	29
3.2.1 Arvionvaraisten erien merkitys	29
3.2.2 Arvionvaraisten erien luotettavuus	31
3.3 Yritysjohdon motiivit liikearvon arvonalentumistestauksessa	32
3.4 Harkinnanvaraisuus liikearvon arvonalentumistestauksessa	36
3.4.1 Rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittely ja liikearvon kohdistaminen	36
3.4.2 Kerrytettävissä olevan rahamäärän määrittäminen	37
3.4.3 Johdon harkinnan korostuminen epävakaa taloustilanteessa	41
3.5 Arvionvaraisten erien tilintarkastaminen	43
3.5.1 ISA 540:n ohjeistus arvionvaraisten erien tarkastamiseen	43

3.5.2 Arvionvaraisten erien tilintarkastamisen ongelmallisuus	44
3.6 Yhteenveto	46
4 EMPIIRINEN OSUUS	50
4.1 Empiirisen osuuden toteuttaminen.....	50
4.2 Tutkimuksen luotettavuuden arviointi	52
4.3 Aineiston analyysi.....	53
4.3.1 Tarkastusprosessi ja käytetyt menetelmät	53
4.3.2 Arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisuus	57
4.3.3 Talouden epävakauden aiheuttamat haasteet	59
4.3.4 Liikearvon arvonalentumistestauksen osatekijöiden tarkastaminen	62
4.4 Yhteenveto empiirisistä tuloksista	71
5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	75
LÄHDELUETTELO	79
LIITTEET	84
LIITE 1: Haastattelukysymykset	84

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa

Vuodesta 2005 lähtien eurooppalaiset julkisesti noteeratut yhtiöt ovat noudattaneet kansainvälisiä IFRS-standardeja tilinpäätöksen laadinnassa. Yksi merkittävimmistä IFRS-standardien käyttöönoton myötä tulleista muutoksista oli liikearvon testaaminen arvonalentumistestauksen avulla. Aikaisemmasta käytännöstä poiketen liikearvoa ei IAS 36 -standardin mukaan poisteta säännönmukaisesti, vaan sen arvoa testataan vuosittaisella liikearvon arvonalentumistestauksella. Liikearvon arvonalentumistestaukseen siirtymällä IFRS-standardit lähestyivät yhdysvaltalaisista US GAAP¹-normistoa, jossa liikearvon arvonalentumistestaukseen oli siirrytty jo aikaisemmin SFAS² 142 -standardin tultua voimaan vuonna 2002.

International Accounting Standards Board (IASB) perusteli liikearvon arvonalentumistestaukseen siirtymistä sillä, että liikearvon taloudellista vaikutusaikaa tai sen arvon kulumista ei voida ennustaa. Täten liikearvon poistaminen säännönmukaisella poistomenetelmällä on sattumanvaraista eikä se tuota tilinpäätöksen käyttäjille hyödyllistä informaatiota. (IAS 36.BC131E–G) Arvonalentumistestausmalliin siirtymällä tästä liikearvon taloudellisen vaikutusajan mielivaltaisesta arvioinnista päästiin eroon, sillä arvonalentumistestaus perustuu liikearvon arvostamiseen sen todelliseen arvoon (Wines ym. 2007, 868). IASB:n näkemys on saanut tukea tutkimustuloksista, joiden mukaan arvonalentumistestausmalli kuvastaa paremmin liikearvon taustalla olevia taloudellisia ominaisuuksia: yrityksen investointimahdollisuuksia ja taloudellista suorituskykyä (Chalmers, Godfrey & Webster 2011, 657).

Liikearvon arvonalentumistestausmallin selkeistä eduista huolimatta arvonalentumistestaukseen siirtyminen ei ole ollut ongelmaton. Keskustelua on herättänyt erityisesti liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvä harkinnanvaraisuus. Myös Finanssivalvonta on todennut liikearvon arvonalentumistestauksen suurimpien ongelmien liittyvän juuri johdon harkinnasta riippuvaisiin komponentteihin (Finanssivalvonta 2010, 2). IAS

¹ United States Generally Accepted Accounting Principles

² Statement of Financial Accounting Standards

36 -standardin mukainen arvonalentumistestaus on antanut yritysjohdolle uudenlaista liikkumatilaa, sillä useat liikearvon testauksen ja määrittämisen osa-alueet ovat riippuvaisia johdon näkemyksestä (Wines, Dagwell & Windsor 2007, 875). IAS 36:n käytäntö, jonka mukaan liikearvon arvonalennuskirjaukset ovat peruuttamattomia saattaa myös antaa johdolle motiiveja lykätä tai ajoittaa arvonalennuksia yhtiölle suotuisampaan ajankohtaan (Lhaopadchan 2010, 123). Toisaalta arvonalentumistestauksen systematiikka saattaa johtaa yllättävään ja kokoluokaltaan suureen alaskirjaukseen, mikä taas johtaa usein tappiolliseen tulokseen. Tällaisessa tilanteessa alaskirjauksen ajoitus saataan kyseenalaistaa, mikä puolestaan heikentää taloudellisen raportoinnin uskottavuutta. (Nevalainen 2010, 15)

Liikearvon IFRS-käsittelyyn kohdistuva kritiikki on kasvanut viime vuosien taloudellisen epävarmuuden aiheuttamien ongelmien myötä. Talouden heikoista näkymistä huolimatta liikearvon arvonalentumiskirjauksia on tehty viime vuosien aikana pörssiyhtiöissä odotettua vähemmän (Finanssivalvonta 2009b, 10; Finanssivalvonta 2010, 1). Tämä on nostanut liikearvoon ja sen arvonalentumistestaukseen kohdistuvaa huomiota talouslehdissä, jossa pörssiyhtiöiden liikearvojen kuranttiutta on aika ajoin epäilty. Yritysjohtolta vaaditaan epävarmassa taloustilanteessa entistä vahvempia perusteluita liikearvon arvonalentumistestauksessa käytettävien tulevaisuuden arvioiden pohjaksi (Finanssivalvonta 2010, 1).

Tase-eränä liikearvo on pörssiyhtiölle varsin merkittävä. Esimerkiksi vuonna 2008 liikearvo käsitti 53 prosenttia suomalaisten pörssiyhtiöiden yrityshankintojen kokonaisuudesta (Finanssivalvonta 2009b, 5). Suuria liikearvoja on varsinkin heikentyneessä taloustilanteessa pidetty riskinä, sillä tulonodotusten heikkeneminen saattaa johtaa suuriin alaskirjauksiin. Liikearvo kertoo osaltaan myös yhtiön kokonaisriskistä sekä yritysjohton yrityskauppaosaamisen tasosta. (Herrala 2012)

Arvionvaraisten erien, kuten liikearvon arvonalentumistestauksen, merkityksen kasvassa tilintarkastus on avainasemassa taloudellisen informaation laadun varmistamisessa, sillä arvionvaraiset erät tarjoavat yritysjohdolle enenevissä määrin mahdollisuuksia käsitellä tilinpäätöseriä tarkoituksenhakuisesti. Arvionvaraisten erien tilintarkastaminen on kuitenkin haastavaa, sillä erät sisältävät usein arvioita tulevista tapahtumista. (Griffith, Hammersley & Kadous 2012, 2) Liikearvon arvonalentumistestaukset aiheuttavatkin

yritysjohdon lisäksi haasteita myös testien oikeellisuutta arvioiville tilintarkastajille. Arvonalentumistestauslaskelmien teknisen oikeellisuuden tarkastamisen lisäksi tilintarkastajat joutuvat arvioimaan myös muun muassa laskelmien taustalla vaikuttavien, yritysjohdon yrityksen tulevaisuudesta tekemien, oletusten järkevyyttä (Hakala, Lindholm, Pahlman & Touru 2006, 12–13). Tästä syystä on mielenkiintoista tutkia, kuinka tilintarkastajat varmistuvat liikearvon arvonalentumistestauksen oikeellisuudesta ja aiheuttaako liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvä harkinnanvaraisuus heille ongelmia.

1.2 Tutkimusongelma ja tutkimuksen rajaukset

Tutkimuksessa tarkastellaan liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvän johdon harkinnanvaraisuuden problematiikkaa tilintarkastajan näkökulmasta. Tutkimuksen tavoitteena on tutkia, kuinka tilintarkastajat varmistuvat liikearvon arvonalentumistestauksen oikeellisuudesta ja aiheuttaako arvonalentumistestaukseen sisältyvä harkinnanvaraisuus ongelmia tilintarkastajille. Tutkimuksen keskeiset tutkimuskysymykset ovat:

- 1) Kuinka tilintarkastajat varmistuvat liikearvon arvonalentumistestauksen oikeellisuudesta?
- 2) Mikä on johdon harkinnanvaraisuuden rooli liikearvon arvonalentumistestauksessa ja aiheutuuko tästä harkinnanvaraisuudesta ongelmia tilintarkastajille?
- 3) Miten talouden epävarmuus on vaikuttanut arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisten osa-alueiden määrittämiseen ja toisaalta niiden tarkastamiseen?

Tutkimus on rajattu käsittelemään pääasiassa liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvää johdon harkinnanvaraisuutta. Tutkimuksessa ei sen sijaan tarkemmin syvennyttä siihen, kuinka yritysjohdo voi harkinnallaan vaikuttaa liiketoimintojen yhdistämisessä syntyvän liikearvon määrään liikearvon alkuperäisen kirjaamisen yhteydessä. Liikearvon arvonalentumistestauksen osalta tutkimuksessa keskitytään erityisesti käyttöarvolaskelman avulla suoritettavaan arvonalentumistestaukseen, sillä käyttöarvo on selvästi käypää arvoa yleisempi tapa määrittää testauksessa tarvittava kerrytettävissä oleva rahamäärä (Finanssivalvonta 2009b, 12). Käyvän arvon kautta suoritettua arvonalentumistestausta tullaan kuitenkin tutkimuksessa myös jossain määrin käsittelemään.

Tutkimuksessa keskitytään IAS 36 -standardin mukaisesti suoritettavaan liikearvon arvonalentumistestaukseen. US GAAP:n vastaavaan standardiin SFAS 142 ei tutkimuksessa tulla perehtymään. Tutkimuksen teoreettisessa viitekehyksessä tullaan kuitenkin käyttämään lähteinä myös SFAS 142 -standardin mukaista liikearvon arvonalentumistestausta käsitteleviä tutkimuksia, sillä merkittävimmät liikearvon arvonalentumistestauksen käyttöä tuloksen manipulointikeinona käsittelevistä tutkimuksista on laadittu yhdysvaltalaisella aineistolla. SFAS 142 -standardiin perustuvaa aineistoa käytetään kuitenkin teoriaosuudessa ainoastaan siltä osin kuin sitä voidaan tämän tutkimuksen ongelma-alueeseen soveltaa.

1.3 Tutkimusmenetelmät

Neilimon ja Näsin (1987, 35) mukaan liiketaloustieteessä käytettävät tutkimusotteet voidaan jakaa neljään eri tutkimusotteeseen: käsiteanalyttiseen, toiminta-analyttiseen, nomoteettiseen ja päätöksentekometodologiseen tutkimusotteeseen. Kasanen, Lukka ja Siitonen (1993) laajensivat myöhemmin tätä Neilimon ja Näsin jaottelua viidennellä tutkimusotteella, konstruktiiivisella tutkimusotteella. Tämän tutkimuksen metodologia noudattaa toiminta-analyttistä tutkimusotetta. Toiminta-analyttistä tutkimusotetta noudattavissa tutkimuksissa tutkimuskohteita on pieni määrä ja tutkimuksen pyrkimyksenä on kohdeilmiön ymmärtäminen. (Näsi & Neilimo 1987, 35)

Tutkimus on luonteeltaan kvalitatiivinen eli laadullinen. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa pyritään todellisuuden ja tutkimuskohteen kokonaisvaltaiseen kuvaamiseen. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa myös suositaan ihmistä tiedon keruun instrumenttina ja mittausvälineiden sijaan luotetaan tutkijan omiin havaintoihin ja keskusteluihin tutkittavien kanssa. Tutkija pyrkiikin paljastamaan tutkimuskohteesta odottamattomia seikkoja ennalta laadittujen hypoteesien testaamisen sijaan. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 161–165)

Tutkimuksen empiirinen aineisto kerätään puolistrukturoiduilla haastatteluilla eli niin sanotuilla teemahaastatteluilla. Teemahaastattelu on käytetyin kvalitatiivisen aineiston keruumenetelmä liiketaloustieteissä. Teemahaastattelu antaa haastateltavalle enemmän vapauksia, sillä vaikka tutkija esittää ennalta määrättyjä kysymyksiä, haastateltava voi vastata niihin omin sanoin ja mahdollisesti jopa ehdottaa omia kysymyksiä. Teemahaas-

tattelun tehokkuus perustuukin siihen, että tutkija voi ohjata haastattelua, mutta silti jättää haastateltavalle liikkumavaraa. (Koskinen ym. 2005, 104–106)

Haastattelu tarjoaa keinon tiettyjen asioiden syventämiseen sekä selventämiseen. Haastattelu on sopiva tapa kerätä aineistoa erityisesti silloin, kun tutkimusaihe on monitahoinen ja vähän kartoitettu. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 201–202) Tämän tutkimuksen aiheena on liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastaminen, joka on tutkimusaiheena vähän tutkittu. Koska tutkimuksessa pyritään lisäämään aihealueen ymmärrystä, on haastatteluärkevin metodi tutkimuksen toteuttamiseen. Tämän tutkimuksen empiirisen osuuden toteuttamista kuvataan tarkemmin tutkimuksen neljännessä luvussa.

1.4 Tutkimuksen kulku

Tutkimuksen seuraavassa luvussa käsitellään liikearvon kirjanpitokäsittelyä IFRS-standardistossa. Luvussa perehdytään tarkemmin liikearvon määritelmään ja tutkitaan, kuinka liikearvo määräytyy liiketoiminnan yhdistämisessä sekä kuinka liikearvolle suoritetaan arvonalentumistestaus myöhempien tilikausien aikana IAS 36 -standardin mukaisesti.

Tutkimuksen kolmannessa luvussa luodaan tutkimuksen teoreettinen viitekehys. Luvussa tutkitaan liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvää johdon harkinnanvaraisuutta tilintarkastuksen näkökulmasta. Kolmannen luvun alussa perehdytään tilintarkastuksen tavoitteeseen ja tilintarkastuksen tarpeellisuutta kuvaaviin teorioihin. Tämän jälkeen luvussa käsitellään IFRS-standardien käytön myötä lisääntyneeseen taloudellisen raportoinnin arvionvaraisuuteen. Yleisen arvionvaraisuuden käsittelyn jälkeen tutkimuksessa syvennyttään liikearvon arvonalentumistestauksen arvionvaraisuuden mahdollistamaan johdon harkinnanvaraisuuteen ja perehdytään aikaisempaan tutkimukseen aiheesta. Luvun lopussa tutkitaan arvionvaraisten erien ja liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisen haasteellisuutta sekä perehdytään arvionvaraisten erien tarkastamista koskevaan sääntelyyn.

Tutkimuksen neljäs luku muodostaa tutkimuksen empiirisen osuuden. Tässä luvussa kuvataan tutkimuksen empiirisen osuuden toteuttamista ja analysoidaan haastatteluilla

kerätty aineisto. Luvun lopussa empiirisen osuuden keskeisimmät tulokset käsitellään tiivistetysti. Tutkimuksen viidennessä luvussa empiirisen osuuden tuloksia tarkastellaan tutkimuksen viitekehysten valossa ja tehdään tutkimuksen johtopäätökset.

2 LIIKEARVON IFRS-KÄSITTELY

2.1 Liikearvon määritelmä

Liikearvo ja liikearvon kirjanpidollinen käsittely ovat pitkään olleet ongelmallisia kysymyksiä (Bloom 2009, 379). Kysymyksiä on herättänyt erityisesti liikearvon arvostaminen ja siihen liittyvät ongelmat (Seetharaman, Sreenivasan, Sudha & Yee 2006, 338). Liikearvon kirjanpitosäätely onkin ollut hyvin vaihtelevaa eri maiden ja eri aikakausien välillä (Ding, Richard & Stolowy 2007, 720). Asiantuntijat ovat myös olleet eri mieltä siitä, onko liikearvo ylipäättänsä omaisuuserä vai ei (Johnson & Petrone 1998, 293).

Liikearvon määritellään usein koostuvan sellaisista ostokohteen myyntihintaa korottavista aineettomista hyödykkeistä, kuten yrityksen erityisosaamisesta, jakelukanavista ja toimintaverkostoista (Leppiniemi & Leppiniemi 2007, 231). Liikearvoa ei voida myydä varsinaisesta liiketoiminnasta erikseen, vaan liikearvon haltuun saaminen edellyttää joko koko yrityksen tai sen merkittävän osan hankkimista (Seetharaman ym. 2006, 338).

Leppiniemen ja Leppiniemen (2005, 36) mukaan liikearvon voidaan määritellä olevan se yrityksen arvon osa, joka ylittää yrityksen substanssiarvon eli varojen ja velkojen välisen erotuksen. Liikearvon hankintameno voidaan aktivoida taseeseen, jos kyseessä on toiselta kirjanpitovelvolliselta esimerkiksi yrityskaupassa hankittu liikearvo. Sisäisesti syntynyttä liikearvoa ei sen sijaan aktivoida taseeseen. Liikearvoa muodostuu yritykselle sen toiminnan myötä ja viime kädessä ne tulonodotukset, joiden takia liiketoimintaa harjoitetaan perustuvat liikearvoon. Liikearvo voi poikkeuksellisesti olla myös negatiivista, jos liiketoiminnan tulonodotukset ovat substanssiarvoa pienemmät. Tästä syystä negatiivista liikearvoa kutsutaan joskus myös badwill-arvoksi. (Leppiniemi & Leppiniemi 2007, 231–232)

Johnson ja Petrone (1998, 294) esittävät kaksi erilaista näkökulmaa liikearvon sisällön määrittämiseen: ylhäältä alas -näkökulman (top-down) ja alhaalta ylös -näkökulman (bottom-up). Ylhäältä alas -näkökulman mukaan liikearvo on osa suurempaa kokonaisuutta. Jos suurempi kokonaisuus eli hankkijaosapuolen investointi ostettavaan liike-

toimintaan voidaan nähdä omaisuuseränä, voidaan myös liikearvoa pitää omaisuuseränä. Tällöin liikearvoksi lasketaan ne investoinnin osat, joita ei voida investointikokonaisuudesta eritellä omiksi taseeseen merkittäviksi omaisuuseriksi. Tämä näkökulma on yhdenmukainen edellä esitetyn Leppiemen ja Leppiniemen (2005, 36) liikearvon määritelmän kanssa, jossa liikearvo nähdään substanssiarvon ylittävänä yrityksen arvona. Liikearvokomponentin arvon voidaan tässä ylhäältä alas -näkökulmassa nähdä olevan peräisin ostokohteesta ja liiketoimintojen yhdistymisestä odotettavissa olevista tuloista. (Johnson & Petrone 1998, 294)

Toinen Johnsonin ja Petronen (1998, 294) esittämistä näkökulmista eli alhaalta ylös -näkökulma lähtee liikkeelle siitä, että liikearvo koostuu useista eri komponenteista, jotka yhdessä muodostavat liikearvon. Jos hankintameno ylittää kaupassa saatujen nettovarojen käyvän arvon, voidaan hankkijaosapuolen nähdä saaneen kaupassa haltuunsa myös muita arvoa tuottavia resursseja. Laajimmillaan liikearvon voidaan tässä näkökulmassa nähdä tarkoittavan hankintakohteen tasearvon ylittävää preemiota, joka voi mahdollisesti koostua kuudesta eri komponentista. Komponenteista olennaisimmat ovat synergia ja jatkuvuus eli going concern -komponentit. Going concern -komponentti edustaa sitä lisäarvoa, jonka hankkijaosapuoli saa haltuunsa hankkimalla toimivan varallisuuskokonaisuuden, joka toiminnallaan pystyy tuottamaan hankkijalleen korkeampaa tuottoa kuin hankkija saisi ostamalla vastaavat varat ja velat erikseen. Tämän lisäarvon hintaa perustuu siihen, mitä yrityksestä maksettaisiin, jos liiketoimintaa jatkettaisiin omana erillisenä yrityksenä eikä hankintakohtetta yhdistettäisi hankkijaosapuolen olemassa olevaan liiketoimintaan. (Johnson & Petrone 1998, 295–296)

Liikearvon synergia -komponentti kuvaa puolestaan sitä lisäarvoa, jonka hankkijaosapuoli saa, kun hankittu liiketoiminta yhdistetään jo olemassa olevaan liiketoimintaan. Tämän komponentin arvo perustuu siihen premioon, jolla yhdistettävän liiketoiminnan hinta ylittää markkinahinnan, joka maksettaisiin yrityksestä, joka kaupan jälkeen jatkaisi toimintaansa itsenäisesti. Yhdistettävien liiketoimintojen synergiaetuja syntyy esimerkiksi kustannussäästöistä, joita saavutetaan yhdistämällä liiketoiminnat toisiinsa. Toisin kuin going concern -komponentin arvo, synergia -komponentin arvo vaihtelee tilanteittain, sillä jokainen liiketoimintojen yhdistäminen tuottaa ainutlaatuisia synergiaetuja. (Johnson & Petrone 1998, 295–296)

Näiden kahden liikearvon ydinkomponentin lisäksi liikearvon voidaan mahdollisesti nähdä muodostuvan myös muista osista. Vaikka nämä muut osat eivät välttämättä sisälly kirjanpitosstandardeissa esitetyn liikearvon määritelmään, saattavat ne tietyissä tapauksissa sisältyä todellisuudessa kirjattavaan liikearvoon. Johnson ja Petrone (1998, 295) esittävät esimerkiksi, että liikearvoon voidaan joskus nähdä kuuluvaan myös hankittujen nettovarojen käyvän arvon ja niiden tasearvon erotus, jos nettovarojen käypiä arvoja ei voida helposti määrittää. Myös sellaisten nettovarojen arvo, joita ei jostain syystä ole taseeseen voitu kirjata saattaa sisältyä liikearvoon. Esimerkkinä voidaan mainita sellaiset varat, jotka eivät täytä kirjauskriteereitä. (Johnson & Petrone 1998, 295)

Viimeisenä Johnson ja Petrone (1998, 295) esittävät kaksi komponenttia, jotka ovat riippuvaisia hankkijaosapuolesta. Ensimmäinen näistä komponenteista, hankkijaosapuolen maksaman vastikkeen yliarvostus, johtuu pohjimmiltaan arvostusvirheestä. Liikearvon määrä kasvaa, jos vastike eli hankintameno yliarvostetaan. Toinen komponenteista eli ostokohteesta maksettu yli- tai alihinta syntyy sen sijaan ostotilanteen hintaneuvotte- luiden ja kilpailun seurauksena. Näitäkään kahta komponenttia ei pidetä liikearvon ydinkomponentteina tai ylipäätänsä omaisuuserinä (Johnson & Petrone 1998, 295–296).

Johnsonin ja Petronen (1998, 296) alhaalta ylös -näkökulman mukaan liikearvo koostuu kahdesta ydinkomponentista: synergia- ja going concern -komponenteista. Näiden lisäksi liikearvon määrään saattaa kuitenkin vaikuttaa joukko muita komponentteja. Tämä synergia- ja going concern -komponenteista koostuvan ydinliikearvon käsite on saanut tukea myös muissa tutkimuksissa. Henning, Lewis ja Shaw (2000, 385) toteavat tutkimuksessaan, että sijoittajat antavat positiivista painoarvoa näille kahdelle liikearvon ydinkomponentille. Sen sijaan näiden kahden liikearvon komponentin määrän ylittävää jäännösliikearvoa sijoittajat eivät näe omaisuuseränä ja antavat sille negatiivista painoarvoa (Henning ym. 2000, 385).

2.2 Liiketoimintojen yhdistäminen

IFRS-säännöstössä yritysten yhteenliittymistä käsitellään IFRS 3 -standardissa ”Liiketoimintojen yhdistäminen”. IASB:n (IFRS 3.1) mukaan standardin tavoitteena on parantaa liiketoimintojen yhdistämisestä tilinpäätöksessä esitettävien tietojen laatua esittämäl- lä vaatimuksia muun muassa varojen ja velkojen sekä liikearvon tilinpäätöskäsittelystä.

IASB julkaisi tammikuussa 2008 uudistetun liiketoimintojen yhdistämistä säätelevän IFRS 3 -standardin, joka kumosi vuonna 2004 julkaistun alkuperäisen IFRS 3 -standardin. IFRS-standardien mukaan raportoivien yritysten on tullut noudattaa uudistettua IFRS 3 -standardia ei-takautuvasti 1.7.2009 lähtien (IFRS 3.64). Uudistetun standardin suurimmat muutokset koskivat hankintamenon käsittelyä, jolla voi olla myös vaikutusta liiketoimintojen yhdistämisessä syntyvän liikearvon määrään (PwC, 7).

IFRS 3 -standardia sovelletaan ainoastaan liiketoimintojen yhdistämisen määritelmää vastaaviin tapahtumiin. Tällä tarkoitetaan sitä että, hankkijaosapuolelle siirtyvien varojen ja velkojen on muodostettava liiketoiminta, jotta standardia voidaan tapahtumaan soveltaa. Muussa tapauksessa raportoivan yhteisön on käsiteltävä liiketoiminta tai muuta tapahtumaa varojen hankintana (IFRS 3.3). Standardia ei myöskään sovelleta yhteisyrityksen muodostamiseen tai saman määräysvallan alaisten yhteisöjen tai liiketoimintojen yhdistämisiin (IFRS 3.2). Määritelmän mukaan liiketoimintojen yhdistymisellä tarkoitetaan liiketoiminta tai muuta tapahtumaa, jossa yhden tai useamman liiketoimen määräysvallalta siirtyy hankkijaosapuolelle (IFRS 3.B5). Liiketoiminnalla puolestaan tarkoitetaan kokonaisuutta, joka koostuu kolmesta osatekijästä: panoksista, niiden käsittelemiseen käytettävistä prosesseista ja mahdollisesti aikaansaaduista tuotoksista.

Panoksilla tarkoitetaan taloudellisia voimavaroja, kuten henkistä pääomaa ja pitkäaikaisia varoja, jotka yhdessä prosessien kanssa pystyvät aikaansaamaan tuotoksia. Prosesseilla puolestaan viitataan muun muassa niihin toimintatapoihin, joiden avulla panoksia pystytään käsittelemään niin, että niistä aikaansaadaan tuotoksia. Osatekijöistä kolmas, tuotos, on kahden ensimmäisen osatekijän tulos, joka tuottaa jonkinlaista taloudellista hyötyä liiketoimintaan osallistuville. (IFRS 3.B7) Kokonaisuus voi kuitenkin muodostaa liiketoiminnan ilman tuotoksiakin esimerkiksi tilanteessa, jossa kokonaisuus on vielä kehitysvaiheessa (IFRS 3.B10). Lopullinen ratkaisu siihen, täyttääkö hankittujen varojen ja toimintojen kokonaisuus liiketoiminnan määritelmälle asetetut vaatimukset perustuu siihen, pystytäänkö kokonaisuutta hallitsemaan liiketoimintana. Merkitystä ei kuitenkaan ole sillä, onko hankkijaosapuolen tarkoitus harjoittaa kokonaisuutta liiketoimintana tai onko myyjäosapuoli puolestaan aiemmin harjoittanut kokonaisuutta liiketoimintana (IFRS 3.B11).

2.3 Hankintamenetelmä

IFRS 3 -standardin mukaan liiketoimintojen yhdistämiset käsitellään kirjanpidollisesti niin sanottua hankintamenetelmää noudattaen (IFRS 3.4). Aiemmin noudatetusta hankintamenomenetelmästä siirtyminen hankintamenetelmään on uudistetun IFRS 3 -standardin merkittävimpiä muutoksia (PwC, 7). Menetelmien välillä eroavaisuuksia on esimerkiksi hankintamenoön luettavien erien osalta. Hankintamenetelmä on jaettavissa neljään vaiheeseen, joita on noudatettava hankintamenetelmää sovellettaessa:

- a) hankkijaosapuolen nimeäminen
- b) hankinta-ajankohdan määrittäminen
- c) hankittujen yksilöitävissä olevien varojen, vastattaviksi otettujen velkojen ja hankinnan kohteessa mahdollisesti olevan määräysvallattomien omistajien osuuden kirjaaminen ja arvostaminen; ja
- d) liikearvon tai edullisesta kaupasta syntyvän voiton kirjaaminen ja määrittäminen. (IFRS 3.5)

2.3.1 Hankkijaosapuolen nimeäminen

Liiketoimintojen yhdistämisessä hankkijaosapuoleksi on nimettävä yksi yhdistyvistä yhteisöistä. Hankkijaosapuolen määrittämisestä säädetään sekä IFRS 3 että IAS 27 -standardeissa (IFRS 3.7). Hankkijaosapuoleksi nimetään se yhteisö, joka saa määräysvallan hankinnan kohteessa (IFRS 3.7). IAS 27 -standardi ”Konsernitilinpäätös ja erillistilinpäätös” määrittelee määräysvallaksi oikeuden määrätä yhteisön taloudesta ja toiminnasta hyödyn saamiseksi (IAS 27.4). Useimmiten hankkijaosapuolen nimeäminen on yksinkertaista. Hankkijaosapuoli saattaa kuitenkin jäädä epäselväksi esimerkiksi tilanteissa, joissa liiketoimintojen yhdistäminen suoritetaan vaihtamalla oman pääoman ehtoisia osuuksia ja normaalista poiketen osuuksien liikkeelle laskijana toimii hankinnan kohde. Tällaisten poikkeuksellisten tilanteiden varalle, joissa IAS 27 sisältämän ohjeistuksen nojalla hankkijaosapuolta ei kyetä yksiselitteisesti nimeämään, IASB on IFRS 3:ssa antanut soveltamisohjeita hankkijaosapuolen nimeämiseksi (IFRS 3.B13–B18).

2.3.2 Hankinta-ajankohdan määrittäminen

Liiketoimintojen yhdistämisen hankinta-ajankohta määräytyy sen mukaan, milloin hankkijaosapuoli saa määräysvallan hankinnan kohteessa. Hankinta-ajankohdan tarkka määrittäminen on tärkeää, koska hankkijaosapuolen tulee arvostaa hankitut varat ja velat hankinta-ajankohdan käypiin arvoihin (IFRS 3.18). Määräysvalta hankinnan kohteessa saadaan useimmiten hankinnan toteuttamispäivänä eli päivänä, jolloin hankkijaosapuoli luovuttaa vastikkeen ja saa kohteen varat haltuunsa ja ottaa velat vastattavikseen (IFRS 3.9). Käytännössä määräysvallan voidaan nähdä siirtyvän, kun yritysosto on sopimuksellisesti loppuunsaatettu ja viranomaiset ovat antaneet yrityskaupalle hyväksyntänsä (Hakala ym. 2006, 16). Poikkeuksellisesti hankinta-ajankohdaksi saattaa määräytyä hankinnan toteuttamispäivää aikaisempi tai myöhäisempi ajankohta. Hankkijaosapuoli voi esimerkiksi kirjallisen sopimuksen nojalla saada määräysvallan hankinnan kohteesta jo ennen toteuttamispäivää, jolloin hankinta-ajankohta määräytyy sopimuksen mukaan. (IFRS 3.9)

2.3.3 Varojen ja velkojen kirjaaminen ja arvostaminen

Yritysjärjestelyn kirjanpidollisen käsittelyn kannalta merkittävimpiä vaiheita on järjestelyssä hankittujen varojen ja velkojen kirjaaminen ja arvostaminen. IFRS-standardien merkittävimpiä arvostamisperiaatteita on niin sanottu erillisarvostuksen periaate (Hakala ym. 2006, 17). IFRS 3 -standardin (IFRS 3.10) mukaan hankkijaosapuolen tulee hankinta-ajankohtana kirjata yksilöitävissä olevien varojen, vastattaviksi otettujen velkojen ja mahdollisten määräysvallattomien omistajien osuus erillään liikearvosta. Tällöin liiketoimintojen yhdistymisessä mahdollisesti syntyvää strategista potentiaalia tai synergiaetuja ei huomioida tase-erien käypien arvojen määrittämisessä, vaan sen sijaan ne huomioidaan liikearvossa. Tämän lisäksi jokainen yritysjärjestelyssä hankittu varallisuus- ja velkaerä tulee arvostaa erikseen omana eränään, kuitenkin liiketoiminnan jatkuvuuden periaatetta noudattaen. (Hakala ym. 2006, 17)

Hankkijaosapuolen taseeseen kirjattavien tase-erien tulee täyttää tiettyjä kirjauskriteereitä ja niiden tulee vastata ”Tilinpäätöksen laatimisen ja esittämisen yleisissä perusteissa” esitettyjä varojen ja velkojen määrittämiä (IFRS 3.11). Lähtökohtaisesti hankkijaosapuoli kirjaa taseeseen kaikki varat ja velat, jotka hankinnan kohde on taseessaan esit-

tänyt. Lisäksi sellaiset tase-erät, joita hankinnan kohde ei ole esittänyt varoina tai velkoina taseessaan saattavat tulla kirjattavaksi, kun kirjaamisperiaatteita noudatetaan. Tällaisia tase-eriä ovat esimerkiksi hankinnan kohteen sisäisesti aikaansaamat yksilöitävissä olevat aineettomat hyödykkeet, kuten tavaramerkit ja asiakassuhteet, joita hankinnan kohde ei ole saanut taseeseensa merkitä. (IFRS 3.13)

IFRS 3:n mukaan liiketoimintojen yhdistymisissä arvostamisperiaatteena on hankittujen varojen ja vastattaviksi otettujen velkojen arvostaminen niiden hankinta-ajankohdan käypään arvoon (IFRS 3.18). Käypien arvojen määrittämisen lähtökohtana IFRS 3:ssa on varojen ja velkojen yksilöinti. Yritystalon yhteydessä kauppahinta allokoidaan yksilöitävissä oleville yksittäisille omaisuus- ja velkaerille. (Hakala ym. 2006, 28) Varojen ja velkojen lisäksi mahdollinen määräysvallattomien omistajien osuus kirjataan yhtäläillä käypään arvoon tai vaihtoehtoisesti määräysvallattomien omistajien suhteellista osuutta nettovarallisuudesta vastaavaan määrään. (IFRS 3.19)

Jos omaisuuserän käypää arvoa ei voida määrittää markkinaperusteisesti, voidaan arvostamisessa käyttää vaihtoehtoisesti joko tuotto- tai kustannusperusteisiä arvonmäärittämenetelmiä. Tuotto- ja kustannusperusteisissä menetelmissä omaisuuserän arvo määritellään sen jäljellä olevan taloudellisen vaikutusajan tuotto-odotuksiin ja -vaatimuksiin perustuen. Kustannusperusteisissä menetelmissä omaisuuserän arvo määritetään puolestaan niiden kustannusten pohjalta, jotka koituisivat omaisuuserän uudelleen hankkimisesta. Näistä kahdesta menetelmästä tuotto- ja kustannusperusteistä menetelmää voidaan pitää käyvän arvon määrittämisessä luotettavampana, sillä omaisuuserän taloudellinen arvo ei välttämättä ole riippuvainen syntyvistä kustannuksista. (Anttila, Halonen, Jalkanen-Steiner, Kemppinen, Kärpänen, Nurmo, Penttilä-Räty, Pyykkönen, Sundvik, Suomela, Tolvanen, Torkkel, Torniainen, Tuomala 2009, 174–175)

Erityisesti aineettomien hyödykkeiden kirjaamisella ja arvostamisella on suuri merkitys yrityshankinnan yhteydessä muodostuvan liikearvon kannalta. Aineettomat hyödykkeet muodostavat nykyään entistä suuremman osuuden yhtiöiden varallisuudesta, jolloin niiden kirjaamisen ja arvostamisen merkitys korostuu entisestään. Liiketoimintojen yhdistymisessä vastaanotetut aineettomat hyödykkeet tulee erillisarvostuksen periaatteen mukaan kirjata liikearvosta erillään. Jotta aineettomat hyödykkeet voidaan kirjata, tulee niiden kuitenkin olla yksilöitävissä (IAS 38.11). Yksilöitävyyskriteeri täyttyy, kun ai-

neeton hyödyke on yksilöitävissä joko sopimuksellis-oikeudellisesti tai se pystytään erottamaan hankinnan kohteesta. (IFRS 3.B31)

Esimerkki sopimuksellis-oikeudellisesta aineettomasta hyödykkeestä on sopimukseen perustuva asiakassuhde. Aineeton hyödyke voi olla sopimuksellis-oikeudellisesti yksilöitävissä myös, vaikkei hyödykettä voitaisikaan erottaa hankinnan kohteesta (IFRS 3.B32). Tällöin myös sopimukset, jotka sisältävät sopimuksen siirtämisen kieltävän sopimusehdon ovat yksilöitävissä ja ne tulee kirjata (Hakala ym. 2006, 31). Erottavuus-kriteerin täyttymistä voidaan puolestaan arvioida esimerkiksi sen mukaan, kuinka yleistä vastaavanlaisten aineettomien hyödykkeiden kauppaaminen on. Jos vastaavanlaisten hyödykkeiden vaihtotapahtumista on näyttöä, aineetonta hyödykettä voidaan pitää erotettavissa olevana (IFRS 3.B33) Yksilöitävyyskriteerin lisäksi aineettoman hyödykkeen hankintamenon tulee olla luotettavasti määriteltävissä sekä hyödykkeestä johtuvan odotettavissa olevan vastaisen hyödyn tulee todennäköisesti koitua yhteisön hyväksi (IAS 38.21).

Aineettomien hyödykkeiden kirjaamiskriteereiden täyttymisen arvioinnin lisäksi aineettomien hyödykkeiden arvonmäärittäminen aiheuttaa usein haasteita. Aineettoman hyödykkeen käypä arvo on luotettavimmin määritettävissä, jos sille on saatavissa toimivilla markkinoilla noteerattu markkinahinta (IAS 38.39). Jos toimivia markkinoita ei kyseessä olevalle aineettomalle hyödykkeelle ole olemassa, perustuu käypä arvo siihen rahamäärään, jonka hankkijaosapuoli olisi parhaan käytettävissä olevan tiedon perusteella maksanut hyödykkeestä toisistaan riippumattomien osapuolten välisessä kaupassa (IAS 38.40). Koska aineettomat hyödykkeet poikkeavat luonteeltaan merkittävästi muista hyödykkeistä, ei niille kuitenkaan yleensä ole olemassa toimivia markkinoita eikä myöskään vastaavien hyödykkeiden kaupoista ole useimmiten riittävästi tietoa saatavilla (Hakala ym. 2006, 32). Markkinaperusteisen hinnan sijaan käypä arvo joudutaan tällaisissa tilanteissa määrittämään joko tuotto- tai kustannusperusteisia laskentamenetelmiä käyttäen (Hakala ym. 2006, 32–33).

IFRS 3 -standardissa esitetään myös joukko eriä, joiden kohdalla poiketaan standardin kirjaamishdoista tai käypään arvoon arvostamisesta. Tällaisia eriä ovat esimerkiksi ehdollisten velkojen kirjaaminen ja myytävänä olevien omaisuuserien arvostaminen.

Näiden poikkeuksellisesti käsiteltävien erien osalta on standardissa annettu tarkempaa ohjeistusta. (IFRS 3.21–31)

2.3.4 Liikearvon muodostuminen

IFRS 3:n mukaisen hankintamenetelmän neljäs vaihe on liikearvon tai edullisesta kaupasta syntyvän voiton kirjaaminen ja määrittäminen (IFRS 3.5). Liikearvo on jäännöserä, joka muodostuu seuraavien osatekijöiden a) ja b) erotuksena (IFRS 3.32):

- a) seuraavien erien yhteenlaskettu määrä:
 - 1. hankinta-ajankohtana luovutettu vastike käypään arvoon arvostettuna
 - 2. määräysvallattomien omistajien osuus hankinnan kohteesta
 - 3. vaiheittaisessa hankinnassa saatu aiempi oman pääoman ehtoisen omistusosuuden hankinta-ajankohdan käypä arvo
- b) yksilöitävissä olevien varojen ja vastattavaksi otettujen velkojen hankinta-ajankohdan käypien arvojen nettomäärä.

Liiketoimintojen yhdistämisessä luovutettu vastike koostuu hankkijaosapuolen luovuttamien varojen, hankkijaosapuolelle hankinnan kohteen aiempia omistajia kohtaan syntyneiden velkojen ja hankkijaosapuoleen liikkeeseen laskemien oman pääoman ehtoisten osuuksien hankinta-ajankohdan käypien arvojen yhteenlasketusta arvosta (IFRS 3.37). Yrityskaupan hankintamenon määrittäminen on yksinkertaista, jos kokonaiskauppahinta maksetaan rahavaroilla kertasuorituksena (Anttila ym. 2009, 169). Jos kauppahinnan maksamiseen käytetään muitakin maksutapoja kuin rahavaroilla maksamista, voi hankintamenon määrittäminen olla haasteellisempaa, sillä tällöin joudutaan soveltamaan käyvän arvon periaatetta (Anttila ym. 2009, 170).

Luovutettu vastike voi koostua käteisvarojen lisäksi esimerkiksi muista varoista, kantat tai etuosakkeista, optioista ja ehdollisesta vastikkeesta (IFRS 3.37). Ehdollisella vastikkeella osa kauppahinnasta voidaan sitoa tulevaisuuden tapahtumiin, jolloin osa maksettavasta kauppahinnasta on riippuvainen yhteisön hankinnan jälkeisestä tuloskehityksestä tai tiettyjen varojen käyvän arvon kehityksestä (Anttila ym. 2009, 171). Ehdollinen vastike kirjataan osana hankinnan kohteesta luovutettua vastiketta hankinta-ajan kohdan

käypään arvoon arvostettuna (IFRS 3.39). Ehdollisen vastikkeen myöhempi arvostaminen ja kirjanpitokäsittely riippuvat käytetyn ehdollisen vastikkeen tyypistä (IFRS 3.58).

Vuonna 2009 käyttöön otetun uudistetun IFRS 3 -standardin suurimpia muutoksia oli hankintaan liittyvien välittömien kustannusten käsittelyä koskevan käytännön muuttaminen (PwC, 7). Uudistuneen IFRS 3 -standardin mukaan liiketoimintojen yhdistymisestä hankkijaosapuolelle aiheutuvat menot kirjataan kuluksi syntymishetkellä, eikä niiden sisällyttämistä hankintamenuon enää sallita, toisin kuin alkuperäisessä IFRS 3 -standardissa. Tällaisia kuluksi kirjattavia menoja ovat esimerkiksi yrityskaupan yhteydessä käytettyjen asiantuntijoiden tai konsulttien palkkiot ja yleiset hallintomenot. (IFRS 3.53) IASB (2008, 19) päätyi tähän uudistukseen, koska sen mielestä kyseisiä kustannuksia ei voida pitää omaisuuseränä tai sellaisen osana. Vieraan tai oman pääoman ehtoisten arvopapereiden liikkeelle laskusta aiheutuvat kulut puolestaan kirjataan IAS 32:n ja IAS 39:n mukaisesti kuten aikaisemminkin.

Liiketoimintojen yhdistämisessä syntyvä liikearvo voi poikkeuksellisesti olla myös negatiivista. Negatiivinen liikearvo syntyy edullisen kaupan tilanteessa, kun hankkijaosapuolen osuus varojen, velkojen ja ehdollisten velkojen nettomääräisestä käyvästä arvosta ylittää liiketoimintojen yhdistämisen hankintamenuon (IFRS 3.32–33). Uudistetun IFRS 3 -standardin mukaan negatiivinen liikearvo voi syntyä esimerkiksi tilanteessa, jossa myyjäosapuoli pakonalaisena myy liiketoimintansa hankkijaosapuolelle edulliseen hintaan tai standardissa esitetyistä tiettyjen erien kirjaamista ja arvostamista koskevista poikkeuksista (IFRS 3.22–31) johtuen (IFRS 3. 35). Liikearvon muodostuessa negatiiviseksi, IFRS 3 -standardi edellyttää hankinnan kohteen yksilöitävissä olevien varojen, velkojen ja ehdollisten velkojen olemassaolon ja arvon sekä hankintamenuon määrän uudelleenarviointia. Jos liikearvo muodostuu negatiiviseksi uudelleen arvioinnin jälkeenkin, tulee negatiivinen liikearvo kirjata välittömästi tulosvaikutteisesti. (IFRS 3.34–36)

2.4 IAS 36:n mukainen arvonalentumistestaus

Liikearvon alkuperäisen kirjaamisen jälkeisestä arvostamisesta säädetään IAS 36 -standardissa. IFRS/IAS -standardien mukaisessa liikearvon kirjanpitokäsittelyssä liikearvosta ei tehdä säännönmukaisia poistoja, vaan arvonalentumista testataan vuosittain

IAS 36 -standardin mukaisesti ja liikearvosta kirjataan tarvittaessa arvonalentumistappio.

2.4.1 Rahavirtaa tuottava yksikkö

IAS 36 -standardin lähtökohtana on arvonalentumistestauksen suorittaminen yksittäisten omaisuuserien tasolla (Anttila ym. 2009, 206). Jos omaisuuserän arvonalentumisesta on viitteitä, tulee yksittäisestä omaisuuserästä kerrytettävissä olevaa rahamäärää arvioida (IAS 36.66). Koska liikearvo ei kuitenkaan tuota toisista omaisuuseristä riippumattomia rahavirtoja, joudutaan liikearvon arvonalentumistestausta suorittaessa määrittämään sen rahavirtaa tuottavan yksikön kerrytettävissä oleva rahamäärä, johon liikearvo kuuluu (IAS 36.66–67).

Rahavirtaa tuottava yksikkö on pienin sellainen omaisuuseräryhmä, jonka käytöstä kertyy muista omaisuuseristä tai omaisuuseräryhmistä pitkälti riippumattomia rahavirtoja (IAS 36.6). Kertyvillä rahavirroilla tarkoitetaan erityisesti yhteisön ulkopuolisilta osapuolilta saatavia rahavaroja, mutta rahavirtaa tuottavaksi yksiköksi voidaan määritellä myös sellainen omaisuuserä tai omaisuuseräryhmä, jonka tuotos käytetään kokonaan tai osittain sisäisesti, jos yhteisö voisi myydä tuotoksen myös toimivilla markkinoilla (IAS 36.69–70). Rahavirtaa tuottavan yksikön määrittely on riippuvaista yhteisökohtaisista tekijöistä, kuten siitä, millä tasolla yrityksen johto valvoo yrityksen toimintaa (IAS 36.69). Tästä johtuen rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyissä voi olla suuriakin yhtiökohtaisia eroja (Anttila ym. 2009, 207). Rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyssä on noudatettava johdonmukaisuutta sekä samankaltaisten erien osalta että tilikauden välillä (IAS 36.72).

2.4.2 Liikearvon kohdistaminen rahavirtaa tuottaville yksiköille

Liikearvo ei kerrytä rahavirtoja itsenäisesti muista omaisuuseristä, niiden ryhmistä tai rahavirtaa tuottavista yksiköistä riippumattomasti (IAS 36.81). Tästä johtuen liikearvo joudutaan arvonalentumistestauksen suorittamiseksi kohdistamaan niille rahavirtaa tuottaville yksiköille tai yksiköiden ryhmille, joita liiketoimintojen yhdistymisen myötä saavutettujen synergiaetujen uskotaan hyödyttävän. Liikearvo kohdistetaan näille yksiköille riippumatta siitä, kohdistetaanko niille muita hankinnan kohteen varoja tai velkoja. (IAS 36.80)

Liikearvon kohdistamiselle on asetettu standardissa ala- ja ylärajat. Liikearvo on kohdistettava sellaiselle yksikölle, joka edustaa alinta sellaista tasoa, jolla johto seuraa liikearvoa. Yksikkö saa kuitenkin enintään olla niin laajaa kuin IFRS 8:n mukaan määritelty toimintasegmentti ennen segmenttien mahdollista yhdistämistä. (IAS 36.80) Joissain tapauksissa liikearvoa ei pystytä järkevästi kohdistamaan yksittäiselle rahavirtaa tuottavalle yksikölle, vaan liikearvo liittyy useista rahavirtaa tuottavista yksiköistä koostuvaan ryhmään. Tällaisessa tilanteessa alin taso, jolla johto liikearvoa seuraa, koostuu useista rahavirtaa tuottavista yksiköistä, joita johdetaan ryhmänä. (IAS 36.81)

2.4.3 Kerryttävissä olevan rahamäärän määrittäminen

Kerryttävissä olevan rahamäärän määrittäminen on liikearvon arvonalentumistestauksen olennainen osa, sillä testauksessa rahavirtaa tuottavan yksikön kerryttävissä olevaa rahamäärää verrataan yksikön kirjanpitoarvoon (IAS 36.88–90). Rahavirtaa tuottavan yksikön kerryttävissä oleva rahamäärä on joko yksikön käypä arvo vähennettynä myynnistä aiheutuvilla kustannuksilla tai sitä korkeampi käyttöarvo (IAS 36.18). Useimmiten ainoastaan toinen näistä arvoista on tarpeellista selvittää, sillä jos kumpi tahansa arvoista ylittää rahavirtaa tuottavan yksikön kirjanpitoarvon, ei arvonalentumista ole tapahtunut (IAS 36.19).

Käypä arvo vähennettynä myynnistä aiheutuvilla menoilla

IAS 36:n mukaan paras osoitus rahavirtaa tuottavan yksikön käyvästä arvosta on sitovassa ja toisistaan riippumattomien osapuolten välisessä myyntisopimuksessa sovittu hinta rahavirtaa tuottavan yksikön luovuttamisesta välittömästi aiheutuvilla menoilla vähennyttynä (IAS 36.25). Jos rahavirtaa tuottavan yksikön myynnistä ei ole sitovaa myyntisopimusta, mutta siitä käydään kauppaa toimivilla markkinoilla, yksikön käypänä arvona voidaan pitää markkinahintaa (IAS 36.26).

Sitovan sopimuksen ja toimivien markkinoiden puuttuessa käypä arvo myynnistä aiheutuvilla menoilla vähennettynä perustuu arvioon. Arvion tulee pohjautua parhaaseen käytettävissä olevaan tietoon siitä rahamäärästä, jonka yhteisö voisi asiaa tuntevien, liike-toimeen halukkaiden, toisistaan riippumattomien osapuolten välisestä kaupasta saada.

Rahamäärää arvioidessaan yhteisö voi käyttää viitteenä esimerkiksi samalla toimialalla samanlaisista yksiköistä tehtyjä kauppvoja. (IAS 36.27)

Käyttöarvo

Käyttöarvolla tarkoitetaan niiden vastaisten rahavirtojen nykyarvoa, jotka rahavirtaa tuottavan yksikön voidaan odottaa kerryttävän (IAS 36.6). Toisin sanoen käyttöarvo kuvastaa sitä hyötyä ja rahavirtaa, jonka yhteisö saa käyttäessään yksikköä toiminnassaan (Anttila ym. 2009, 215). IAS 36:n mukaan käyttöarvon määrittämisessä on otettava huomioon seuraavat osatekijät:

- a) rahavirtaa tuottavasta yksiköstä odotettavissa olevat rahavirrat
- b) rahavirtojen määrään tai ajoittumiseen liittyvät vaihtoehdot ja todennäköisyydet
- c) rahan aika arvo (tarkasteluhetken riskitön markkinakorko)
- d) rahavirtaa tuottavaan yksikköön liittyvän epävarmuuden kantamisen hinta
- e) muut tekijät, jotka vaikuttavat rahavirtojen arvon määrittämiseen. (IAS 36.30)

Rahavirtaa tuottavan yksikön käyttöarvon määrittäminen koostuu kahdesta eri vaiheesta: rahavirtaa tuottavan yksikön käytöstä ja lopullisesta luovutuksesta aiheutuvien vastaisten rahavirtojen arvioimisesta ja niiden diskontaamisesta asianmukaisella diskontauskorolla (IAS 36.31).

Vastaisia rahavirtoja koskevien ennusteiden tulee perustua viimeisimpiin johdon hyväksymiin budjetteihin. Budjetit saavat kattaa enintään viiden vuoden ajanjakson, jollei pidempää ajanjaksoa voida perustellusti käyttää. (IAS 36.33) Viittä vuotta pidemmän ajanjakson käyttäminen budjetissa voi olla perusteltua, jos johto pitää ennusteita luotettavina ja voi aikaisempien kokemusten pohjalta osoittaa kykenevänsä tekemään tarkkoja viiden vuoden ajanjakson ylittäviä ennusteita (IAS 36.35). Budjettien kattaman ajanjakson jälkeiset rahavirrat eli rahavirtaa tuottavan yksikön terminaaliarvo huomioidaan ekstrapoloimalla³ käyttäen tasaista tai pienenevää kasvuvauhtia tulevien vuosien osalta. (IAS 36.33) Kasvavaa kasvuvauhtia voidaan kuitenkin käyttää, jos se on objektiivisen

³ Ekstrapoloimilla tarkoitetaan ennusteen laatimista jatkamalla toteutunutta kehitystä samanlaisena tulevaisuuteen (Anttila ym. 2009, 219).

informaation pohjalta perusteltua (IAS 36.36). Rahavirrat huomioidaan niin pitkältä ajalta kuin rahavirtaa tuottavalla yksiköllä on taloudellista vaikutusaikaa jäljellä. Rahavirtaa tuottavilla yksiköillä, joille on kohdistettu liikearvoa, on yleensä rajoittamaton taloudellinen vaikutusaika. (Anttila ym. 2009, 219–220) Rahavirtaa tuottavan yksikön vastaisia rahavirtoja tulee arvioida sen nykyisen kunnan pohjalta, eikä tulevaisuudessa tehtävistä suorituskyvyn parannuksista tai yhteisöä vielä sitomattomista uudelleenjärjestelyistä johtuvia rahavirtoja tule laskelmissa huomioida (IAS 36.44–45).

Käyttöarvon selvittämiseksi rahavirtaa tuottavan yksikön tuottamat rahavirrat tulee diskontata asianmukaisella diskonttauskorolla (IAS 36.31). Diskonttauskoron tulee kuvastaa markkinoiden näkemystä rahan aika-arvosta ja sellaisista rahavirtaa tuottavaan yksikköön liittyvistä riskeistä, joiden vaikutusta ei ole huomioitu oikaisemalla vastaisten rahavirtojen arviota (IAS 36.55). Tilanteissa, joissa korkokantaa ei ole saatavissa välittömästi markkinoilta, yhteisö voi käyttää asianmukaisen diskonttauskoron arvioimisen pohjana esimerkiksi yhteisön pääomakustannusten painotettua keskiarvoa (weighted average cost of capital, WACC) tai lisäluoton korkoa (IAS 36.A17).

Asianmukaisen diskonttauskoron tulee arvioida markkinoiden näkemystä rahan aika-arvosta sekä edellä mainituista käyttöarvon määrittämisen osatekijöistä b), d) ja e) (IAS 36.A16). Edellä mainittuja diskonttauskoron arvioinnin mahdollisena pohjana käytettäviä korkokantoja onkin tarvittaessa oikaistava kuvastamaan arvioituihin rahavirtoihin liittyviä erityisriskejä (IAS 36.A18). Vaikka diskonttauskoron arvioinnin pohjana voidaan käyttää pääomakustannusten painotettua keskiarvoa, ei diskonttauskorko riipu yhteisön pääomarakenteesta (IAS 36.A19). Diskonttauskorko tulee määrittää aina ennen veroja (IAS 36.55).

Käyttöarvon laskemisessa voidaan soveltaa kahta eri nykyarvon laskentatapaa: perinteistä tapaa tai rahavirtojen odotusarvoon perustuvaa lähestymistapaa. Perinteisessä lähestymistavassa käyttöarvon määrittämisen osatekijöiden b) - e) mukaiset oikaisut tehdään diskonttauskorkoon, kun taas rahavirtojen odotusarvoon perustuvassa lähestymistavassa osatekijöiden b), d) ja e) mukaiset tekijät huomioidaan rahavirtaennusteissa. (IAS 36.A2) Perinteisessä lähestymistavassa korostetaan tästä syystä erityisesti diskonttauskoron valintaa (IAS 36.A4). Rahavirtojen odotusarvoon perustuvassa lähestymista-

vassa painotetaan sen sijaan mahdollisten rahavirtaodotusten tai niiden ajoituksen todennäköisyyksien arviointia (IAS 36.A7–A8).

2.4.4 Arvonalentumistestauksen ajankohta ja arvonalentumisviitteet

Liikearvon ja muiden taloudelliselta vaikutusajaltaan rajoittamattomien aineettomien hyödykkeiden arvonalentumista tulee testata vuosittain riippumatta siitä, onko arvonalentumisesta viitteitä (IAS 36.10). Vuotuinen arvonalentumistestaus voidaan tehdä milloin tahansa tilikauden aikana kuitenkin niin, että testaus tehdään johdonmukaisesti joka vuosi samaan aikaan. Eri rahavirtaa tuottavien yksiköiden arvonalentumistestaus voidaan kuitenkin suorittaa eri aikaan. Jos rahavirtaa tuottavalle yksikölle kohdistettua liikearvoa on hankittu tilikauden aikana tapahtuneessa liiketoimintojen yhdistämisessä, tulee kyseisen rahavirtaa tuottavan yksikön arvonalentumistestaus suorittaa ennen tilikauden päättymistä. (IAS 36.96) Vuosittaisesta testauksesta huolimatta arvonalentumista tulee testata lisäksi aina, kun rahavirtaa tuottavan yksikön arvonalentumisesta on viitteitä (IAS 36.88–90).

Arvioidessaan, esiintyykö arvonalentumisesta viitteitä, yhteisön on huomioitava sekä sisäisistä että ulkoista informaatiolähteistä saatavat tiedot (IAS 36.12). Ulkoisista informaatiolähteistä saatavia viitteitä, jotka yhteisön tulee vähintään ottaa huomioon ovat:

- a) omaisuuserän markkina-arvo on pienentynyt tilikauden aikana merkittävästi enemmän kuin olisi voitu odottaa
- b) merkittävät tapahtuneet tai lähitulevaisuudessa tapahtuvat haitalliset muutokset yhteisön teknologia- tai markkinaympäristössä tai taloudellisessa tai oikeudellisessa ympäristössä, taikka markkinoilla, joita omaisuuserä palvelee
- c) markkinakorot tai muut markkinaperusteiset tuotot ovat nousseet kauden aikana, vaikuttaen todennäköisesti käyttöarvon laskennassa käytettävään diskonttaus-korkoon vähentäen kerrytettävissä olevaa rahamäärää olennaisesti
- d) yhteisön nettovarallisuuden kirjanpitoarvo on suurempi kuin sen markkina-arvo. (IAS 36.12)

Sisäisistä informaatiolähteistä saatavia viitteitä, jotka yhteisön tulee vähintään ottaa huomioon ovat:

- a) näyttö omaisuuserän vanhentumisesta tai fyysisestä vahingoittumisesta
- b) merkittävät tapahtuneet tai lähitulevaisuudessa tapahtuvat haitalliset muutokset omaisuuserän nykyisessä tai ennakoitussa käyttömäärässä tai -tavassa
- c) sisäisen raportoinnin antamat viitteet omaisuuserän taloudellisen suorituskyvyn heikentymisestä tai tulevasta heikentymisestä. (IAS 36.12)

Edellä mainittujen viitteiden huomioimista voidaan pitää vähimmäisvaatimuksena. Lisäksi yhteisön tulee huomioida myös muut mahdolliset viitteet arvonalentumisesta ja niiden perusteella tarvittaessa suorittaa liikearvon arvonalentumistestaus (IAS 36.13). Poikkeuksellisesti liikearvon vuosittaisessa arvonalentumistestauksessa voidaan hyödyntää edellisen vuoden testin tuloksia (IAS 36.24). Tämä kuitenkin edellyttää, että rahavirtaa tuottavasta yksiköstä kerrytettävissä oleva rahamäärä on edellisenä vuonna ollut merkittävästi kirjanpitoarvoa suurempi, eikä rahavirtaa tuottavan yksikön varoissa tai veloissa ole tapahtunut merkittäviä muutoksia. Lisäksi viimeisimmän laskelman jälkeen tapahtuneiden muutosten analysoinnin perusteella rahavirtaa tuottavan yksikön kerrytettävissä olevan rahamäärän laskua alle kirjanpitoarvon on pidettävä erittäin epätodennäköisenä. (IAS 36.24)

2.4.5 Arvonalentumistappion kirjaaminen

Liikearvon arvonalentumistestauksessa kerrytettävissä olevaa rahamäärää verrataan kirjanpitoarvoon. Kun liikearvo on kohdistettu rahavirtaa tuottavalle yksikölle, verrataan yksikön liikearvon sisältävää kirjanpitoarvoa kerrytettävissä olevaan rahamäärään (IAS 36.90). Jos taas liikearvoa ei ole pystytty kohdistamaan yksittäiselle rahavirtaa tuottavalle yksikölle vaan rahavirtaa tuottavien yksiköiden ryhmälle, verrataan yksikön kirjanpitoarvoa ilman liikearvoa yksikön kerrytettävissä olevaan rahamäärään (IAS 36.88). Liikearvon arvonalentumistappio kirjataan molemmissa tapauksissa, jos testauksessa määritetty yksikön kerrytettävissä oleva rahamäärä on yksikön kirjanpitoarvoa pienempi (IAS 36.88–90).

Arvonalentumistappion ilmetessä tappio kirjataan ensisijaisesti vähentämään rahavirtaa tuottavalle yksikölle kohdistetun liikearvon kirjanpitoarvoa. Tämän jälkeen jäljelle jäävän määrän osalta tappio kirjataan vähentämään yksikön muiden omaisuuserien arvoa niiden kirjanpitoarvojen suhteessa (IAS 36.104). Yksittäiselle omaisuuserälle kohdistettavaa tappiota ei saa kuitenkaan kirjata niin paljoa, että omaisuuserän kirjanpitoarvo laskee alle omaisuuserästä kerrytettävissä olevan rahamäärän tai nollan (IAS 36.105). Kirjattua liikearvon arvonalentumistappiota ei voida myöhemmällä tilikaudella peruuttaa (IAS 36.124). IASB on antamassaan lisäohjeistuksessa kieltänyt myös tilikauden aikana kirjattujen arvonalentumistappioiden peruuttamisen myöhemmin samalla tilikaudella (IFRIC 10.8).

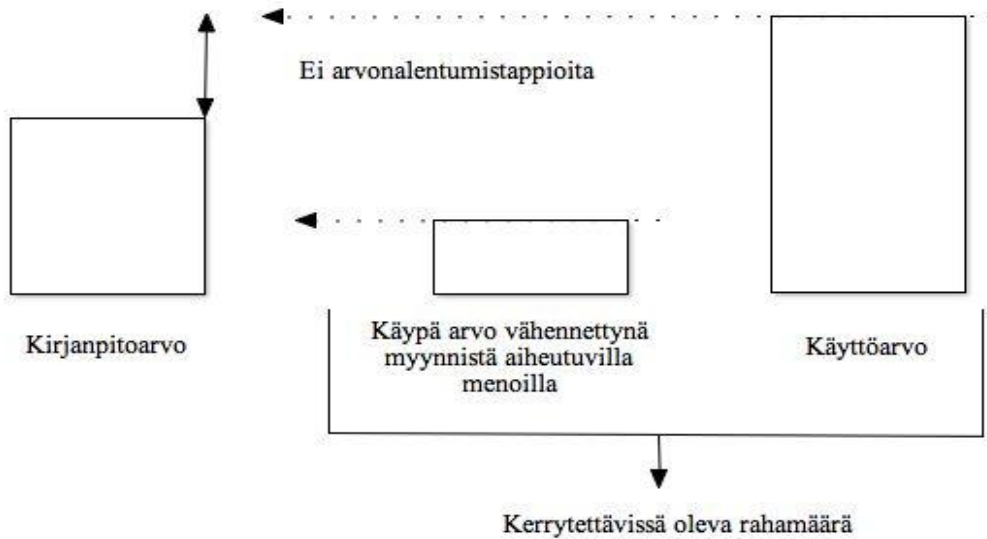
2.5 Yhteenveto

Yrityskaupan yhteydessä kirjattavan liikearvon määrittämisestä säädetään IFRS 3 -standardissa. IFRS 3 -standardin lähtökohtana on liikearvon kirjaaminen erillään yrityskaupassa hankituista varoista ja veloista. Liiketoimintojen yhdistämisessä hankitut varat ja velat yksilöidään ja kirjataan hankinta-ajankohdan käypään arvoon. Liikearvoksi kirjataan se määrä, jolla luovutetun vastikkeen, määräysvallattomien omistajien osuuden ja vaiheittaisessa hankinnassa saadun aiemman oman pääoman ehtoisen omistusosuuden hankinta-ajankohdan käyvän arvon yhteismäärä ylittää hankittujen varojen ja velkojen hankinta-ajankohdan käypien arvojen nettomäärän.

Liikearvon arvonalentumisen tarkastelussa sovelletaan IAS 36 -standardia. IAS 36 -standardin mukaan liikearvolla on rajoittamaton taloudellinen vaikutusaika, mistä johtuen liikearvosta ei tule tehdä suunnitelman mukaisia poistoja, vaan sen kuranntiutta testataan arvonalentumistestauksella. IAS 36 edellyttää liikearvon arvonalentumistestauksen suorittamista vuosittain. Lisäksi standardin mukaan yhteisön tulee seurata yhteisön ulkoisia ja sisäisiä arvonalentumisviitteitä ja arvonalentumisviitteiden esiintyessä suorittaa arvonalentumistestaus välittömästi.

Koska liikearvo ei tuota muista omaisuuseristä itsenäisiä rahavirtoja, joudutaan liikearvo testausta varten kohdistamaan hankinnan yhteydessä niille rahavirtaa tuottaville yksiköille, joiden odotetaan liiketoimintojen yhdistämisestä hyötyvän. Arvonalentumistestauksessa rahavirtaa tuottavan yksikön tai yksiköiden ryhmän kerrytettävissä olevaa

rahamäärää verrataan kirjanpitoarvoon. Kerrytettävissä oleva rahamäärä voidaan IAS 36 -standardin mukaan määrittää joko käyvän arvon tai käyttöarvon kautta sen mukaan, kumpi näistä on korkeampi. Käyvällä arvolla tarkoitetaan sitä rahamäärää, joka voitaisiin saada rahavirtaa tuottavan yksikön mynnistä liiketoimeen halukkaiden ja toisistaan riippumattomien osapuolten välisessä kaupassa vähennettynä mynnistä aiheutuvilla menoilla. Käyttöarvolla tarkoitetaan taas niiden vastaisten rahavirtojen nykyarvoa, joiden uskotaan kertyvän rahavirtaa tuottavan yksikön jatkuvasta käytöstä ja luovutuksesta taloudellisen vaikutusajan päättyessä. Kerrytettävissä olevan rahamäärän alittaessa kirjanpitoarvon kirjataan arvonalentumistappio, jota ei voida myöhemmin peruuttaa. Alla olevassa kuviossa 1 on kuvattu kirjanpitoarvon vertaamista kerrytettävissä olevaan rahamäärään.

Kuvio 1 Kerrytettävissä olevan rahamäärän vertaaminen kirjanpitoarvoon. Lähde Anttila ym. 2009, 214.

3 TILINTARKASTUS JA LIIKEARVON ARVONALENTUMISTESTAUKSEN HARKINNANVARAISUUS

3.1 Tilintarkastus tilinpäätöksen oikeellisuuden varmistajana

3.1.1 Tilintarkastuksen tavoite

Riistaman (1999, 17) mukaan tilintarkastus on syntynyt käytännön tarpeiden johdosta. Yritysten ja muiden organisaatioiden omistuksen ja toimivan johdon eriytyessä on johdon ja omistajien välille syntynyt tilintekovelvollisuus. Yrityksen omistajien delegoimaa valtaa käyttävä yrityksen johto on toiminnastaan tilintekovelvollinen omistajille. Yrityksen omistajat voivat puolestaan tarvittaessa rangaista tai asettaa pakotteita tilintekovelvolliselle eli yrityksen johdolle. (Riistama 1999, 28–29)

Toimeenpanovallan delegoimisen takia omistajille on syntynyt tarve valvoa ja tarkkailla johdon toimintaa. Voidakseen arvioida johdon toimintaa, omistajien tulee saada luotettavaa ja kattavaa informaatiota yrityksestä. (Riistama 1999, 28–29) Johdon toiminnan valvonta ja riittävän informaation kerääminen saattaa yksittäiselle osakkeenomistajalle kuitenkin olla työlästä, erityisesti suurissa yrityksissä. Tällaisessa tapauksessa valvonnan suorittaminen tilintarkastuksen avulla on perusteltua. (Riistama 30–31) Riistaman (1999, 5) mukaan tilintarkastajan suorittaman valvonnan ensisijaisena tavoitteena on varmistua siitä, että yrityksen johto on antanut toimistaan ja taloudestaan säädetyn informaation. Kansainväliset tilintarkastusalan standardit ovat tilintarkastuksen tavoitteesta samoilla linjoilla. ISA 200 -standardin mukaan tilintarkastuksen tavoitteena on, että tilintarkastaja voi antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös olennaisilta osin laadittu sovelletun tilinpäätösnormiston mukaisesti (ISA 200.2).

Yrityksen omistajien lisäksi tilintarkastajien varmentamaa informaatiota käyttävät myös muut sidosryhmät. Tilintarkastuksella onkin edellä mainittua johdon ja yrityksen toiminnan valvontaa laajempi merkitys. (Riistama 1999, 15) Vaikka tilintarkastuksesta saatavaa yhteiskunnallista hyötyä on vaikea selkeästi mitata, voidaan tilintarkastuksen todeta hyödyttävän yhteiskuntaa laajemminkin, sillä taloudellisen informaation luotetta-

vuus on entistä merkittävämmässä asemassa talouselämässä (Riistama 1999, 21–23). Suomessa tilintarkastuksen on nähty olevan hyödyllistä myös erityisesti velkojien suojan kannalta (Riistama 1999, 46).

3.1.2 Tilintarkastuksen tarvetta selittäviä teorioita

Tilintarkastuksen teoreettisen perustan esitetään usein pohjautuvan agenttiteoriaan. Agenttiteoria kuvaa yrityksen omistajuuden ja johdon eriytymisestä aiheutuvia kannustinongelmia (Fama 1980, 288). Agenttisuhteessa päämies eli yrityksen omistaja delegoi päätöksentekovaltaansa agentille eli yrityksen johdolle (Jensen & Meckling 1976, 308). Toimivalla johdon ja yrityksen valvonnalla voidaan pyrkiä varmistamaan, että yrityksen johto käyttää saamaansa päätöksentekovaltaa omistajien etujen mukaisesti (Watts & Zimmerman 1983, 613–615).

Yritys, jossa omistus ja johto ovat eriytyneet, voidaan nähdä eri tuotannontekijöiden välisten sopimusten joukkona, jossa jokainen osapuoli pyrkii ajamaan omaa etuaan. (Fama 1980, 289). Jensenin ja Mecklingin (1976, 314) mukaan yritystä ei tulisikaan nähdä omana yksilönään, vaan useiden yksilöiden ja heidän ristiriitaisten tavoitteidensa välisten sopimusten yhteenliittymänä. Omistajavetoisessa yrityksessä yrittäjälle kuuluvat yrityksen johtaminen ja taloudellinen riskinkanto ovat tällaisessa yrityksessä eriytyneet. Yrityksen omistajilla on oikeus yrityksen toiminnasta syntyvään jäännössaamiseen, ja he kantavat lopullisen vastuun yrityksen toiminnasta. Päätöksenteko ja yrityksen toiminnan koordinointi kuuluvat sen sijaan yrityksen johdon vastuulle. (Fama 1980, 289–290)

Koska yrityksen omistajat eivät kykene itse täysin valvomaan johdon toimia, syntyy osapuolten välille intressiristiriitoja, jotka aiheuttavat yritykselle ja sen omistajille niin sanottuja agenttikustannuksia. Agenttisuhteessa toimivien osapuolten, päämiehen ja agentin, erilaisten pyrkimysten johdosta agentti ei aina välttämättä toimi päämiehen etujen mukaisesti. (Jensen & Meckling 1976, 310–311) Johdon intressit toimia omien etujensa mukaisesti muiden osakkeenomistajien kustannuksella ovat sitä suuremmat, mitä pienemmän osuuden yrityksen johto yrityksestä omistaa (Chow 1982, 273). Esimerkiksi johdon kiinnostus panostaa vaativiin ja luoviin työtehtäviin, kuten yrityksen

kannalta merkittävien uusien liiketoimintamahdollisuuksien etsimiseen, heikkenee, jos hän ei ole yrityksen omistaja (Jensen & Meckling 1976, 317).

Agenttikustannukset voidaan jakaa kolmeen ryhmään: johdon valvonnasta aiheutuviin kustannuksiin, johdon sitouttamisesta aiheutuviin kustannuksiin sekä johdon tekemistä omistajien kannalta epäedullisista päätöksistä aiheutuviin jäännöskustannuksiin. (Jensen & Meckling 1976, 310–311) Agenttikustannukset ovat päämies-agenttisuhteessa väistämättömiä, ja ne heikentävät yrityksen arvoa, minkä takia yrityksen omistajilla on kannustin pyrkiä minimoimaan syntyvät kustannukset (Jensen & Meckling 1976, 336–337). Agenttikustannusten minimointi on myös yrityksen johdon etujen mukaista, sillä kustannukset näkyvät viime kädessä myös johdon palkoissa (Chow 1982, 273).

Teoriassa yrityksen omistajien kannalta epäsuotuisaa johdon toimintaa voitaisiin rajoittaa laatimalla mahdollisimman kattava sopimus osapuolten välille. Suojellakseen omistajia täysin johdon epäsuotuisilta toimita tulisi sopimuksen kuitenkin olla erittäin yksityiskohtainen. Yksityiskohtaisen ja kattavia rajoitteita sisältävän sopimuksen laatiminen ei kuitenkaan käytännön syistä ole järkevää. Ensinnäkin yksityiskohtaisen sopimuksen laadinta ja sen noudattamisen valvonta aiheuttaisi yritykselle huomattavia kustannuksia. Toiseksi yrityksen johtaminen vaatii jatkuvaa päätöksentekoa, jota tiukat johdolle asetetut ehdot rajoittaisivat. (Jensen & Meckling 1976, 350–351)

Omistaja voi välttää agenttiristiriitoja ja pyrkiä ohjaamaan agenttia toimimaan halumallaan tavalla joko kannustimien ja sitouttamisen tai valvonnan avulla. Kannustimilla, kuten johdon kompensointiolla, johtoa voidaan ohjata toimimaan omistajan hyvinvointia maksimoivalla tavalla. (Jensen & Meckling 1976, 310) Sitouttamisella taas tarkoitetaan johdon ja yrityksen välille solmittuja sopimuksia, jotka rajoittavat johtoa ryhtymästä yritystä vahingoittaviin toimenpiteisiin (Jensen & Meckling 1976, 334). Valvonta taas viittaa johdon toiminnan valvontaan esimerkiksi kontrollien tai tilintarkastuksen avulla (Jensen & Meckling 1976, 331).

Asianmukaisen valvonnan avulla osakkeenomistajat voivat varmistua, että yrityksen johto toimii omistajien edun mukaisesti ja noudattaa johdon ja yrityksen välillä solmittuja sopimuksia (Watts & Zimmermann 1986, 613–615). Usein tämä johdon toiminnan valvonta on tehokkainta suorittaa riippumattoman ulkopuolisen tilintarkastajan avulla

(Chow 1982, 277). Ulkopuolisen osapuolen suorittamalla valvonnalla omistajat voivat varmistua myös siitä, että johdon tuottama informaatio yrityksen ja johdon toiminnasta ei ole vääristeltyä (Chow 1982, 274).

Agenttiteorian lisäksi tilintarkastuksen tarpeellisuuden on esitetty pohjautuvan niin sanottuihin informaatio- ja vakuuttamishypoteeseihin (Wallace 2004, 273–275). Mooren ja Ronenin (1990, 234) mukaan tilintarkastuksen tarpeellisuutta voidaan perustella yritysten tarpeella kerätä pääomaa sijoittajilta ja sijoittajien tarpeella saada luotettavaa informaatiota sijoituskohteesta. Agenttiteoriasta poiketen tilintarkastuksen informaatiohypoteesin mukaan tilintarkastuksella pyritään johtajien tai omistajien ja potentiaalisten sijoittajien välisen epäsymmetrisen informaation vähentämiseen, eikä agenttiteorian mukaisen johtajien ja omistajien välisen informaatioepäsymmetrian poistamiseen (Moore & Ronen 1990, 240). Informaatiohypoteesissa tilintarkastuksen tarpeen lähtökohtana ei olekaan johdon toiminnan kontrollointi, vaan sijoituspäätösten helpottaminen (Moore & Ronen 1990, 236). Tilintarkastetun tilinpäätöksen avulla potentiaaliset sijoittajat voivat varmistua yrityksen johdon suorituskyvystä menneisyydessä ja käyttää tätä tietoa apuna arvioidessaan johdon mahdollisuuksia menestyä myös tulevaisuudessa (Moore & Ronen 1990, 237).

Vakuuttamishypoteesin mukaan tilintarkastuksen käyttäminen antaa sijoittajille ja velkojille suojaa mahdollisia tappioita vastaan. Esimerkiksi luotonantajat saattavat vaatia tilintarkastusta parantaakseen mahdollisuuksiaan saada menetetyt varat takaisin. Teorian mukaan tilintarkastus on eräänlainen vakuutus, sillä tilintarkastuksen epäonnistuessa sidosryhmillä on mahdollisuus vaatia korvauksia tappioihinsa tilintarkastajalta. (Hay & Davis 2002, 2–4)

Edellä esitetyt kolme tilintarkastuksen tarpeellisuutta kuvaavaa teoriaa ovat saaneet tukea myös käytännön liike-elämän tarpeista (Wallace 2004, 269). Tutkimuksen (Senkow, Rennie, Rennie & Wong 2001) mukaan yritykset, joilta ei vaadittu lakisääteistä tilintarkastusta, perustelivat tilintarkastajan vapaaehtoista käyttämistä muun muassa luotonantajien ja omistajien vaatimuksilla sekä yrityksestä annettavan informaation paremmalla luotettavuudella. Nämä tutkimustulokset ovat edellä mainittujen tilintarkastuksen tarpeellisuutta kuvaavien teorioiden mukaisia.

3.2 Arvionvaraisuus IFRS-tilinpäätöksessä

3.2.1 Arvionvaraisten erien merkitys

Kansainvälisten kirjanpitostandardien viime vuosien aikainen kehitys on lisännyt arvionvaraisten laskelmien merkitystä tilinpäätöksessä (Griffith ym. 2012, 1). Arvioiden sisällyttäminen tilinpäätökseen ei sinänsä ole uusi asia, sillä useimmat tase-erät kuvastavat jossain määrin arvioita tulevaisuudesta (Barth 2006, 283) Arvionvaraisia ennusteita tarvitaan kuitenkin tilinpäätöksen laadinnassa yhä useammin. Arvioiden tekeminen on välttämätöntä tilanteissa, joissa tarkka määrittäminen tai arvostaminen ei epävarmuuden takia ole mahdollista (ISA 540.2). Tilinpäätösten laatijat joutuvat tekemään arvioita ja oletuksia muun muassa tulevaisuuteen kohdistuvista tuloista ja menoista esimerkiksi käypiä arvoja määrittäessään tai suorittaessaan liikearvon arvonalentumistes-tausta. Viimeaikaiset taloudelliset haasteet ovat korostaneet arvionvaraisten erien merkitystä entisestään (Griffith ym. 2012, 1).

Arvionvaraisten erien lisääntyneen käytön taustalla on pitkälti IFRS-standardien käyttöönoton myötä tapahtunut siirtyminen käyvän arvon arvostamismalliin (Barth 2006, 271). Käypien arvojen käyttämisen on sanottu tuottavan laadukkaampaa informaatiota niin IFRS:n ensisijaiselle käyttäjäryhmälle sijoittajille kuin myös itse yrityksen johdolle (Ball 2006, 19–20). IFRS-standardien näkökulmasta käyvän arvon arvostamisperiaatteen noudattamista tukee se, että käyvän arvon käsite täyttää useita IASB:n (2010) julkaiseman yleisten perusteiden hyödyllisen taloudellisen informaation laadullista kriteeriä (Barth 2006, 274).

Barthin (2006, 275) mukaan käypiä arvoja voidaankin pitää merkityksellisinä, sillä ne kuvastavat vallitsevia taloudellisia olosuhteita. Ne ovat vertailukelpoisia, koska omaisuusarvon arvo riippuu itse omaisuus- tai velkaerän ominaisuuksista eikä kyseisen erän omistajan ominaisuuksista. Käyvät arvot ovat myös oikea-aikaisia, sillä ne heijastavat taloudellisten olosuhteiden muutoksia olosuhteiden muuttuessa. (Barth 2006, 275)

Vaikka käypien arvojen käytöllä on etunsa, on aihe herättänyt myös paljon huolta eri käyttäjäryhmien keskuudessa. Merkittävä osa IFRS-standardeihin kohdistuneesta kritii-

kistä onkin koskenut juuri käyvän arvon periaatteen soveltamista (Whittington 2008, 140). Käyvän arvon periaatteen soveltamisessa on nähty haasteita erityisesti tilanteissa, joissa käypää arvoa ei ole saatavilla suoraan markkinoilta, vaan käypä arvo joudutaan määrittämään arvionvaraisesti erilaisia arvonmäärittämenetelmiä käyttämällä (Penman 2007, 33).

Parantaakseen käypien arvojen johdonmukaisuutta ja vertailukelpoisuutta IASB on luokitellut käyvän arvon määrittämisessä käytettävät lähtötiedot kolmeen eri tasoon (IFRS 13.72). Hierarkian ensimmäisellä tasolla ovat aktiivisilla markkinoilla noteerattujen identtisten omaisuuserien tai velkojen markkinahinnat, jotka ovat vahvin todiste käyväs-tä arvosta (IFRS 13.76–77). Hierarkian toinen ja kolmas taso sen sijaan perustuvat arvi-oihin hypoteettisista markkina-arvoista (Penman 2007, 38). Hierarkian toiseksi kor-keimman tason muodostavat muut lähtötiedot kuin ensimmäiseen tasoon sisältyvät no-teeratut hinnat, jotka kyseiselle omaisuuserälle ovat todettavissa joko suoraan tai epä-suorasti. Esimerkkinä tällaisista arvonmäärittämisessä käytettävistä lähtötiedoista ovat samankaltaisten omaisuuserien tai velkojen hinnat aktiivisilla markkinoilla. (IFRS 13.81–82)

Hierarkian kolmannella ja alimmalla tasolla ovat omaisuuserää tai velkaa koskevat läh-tötiedot, jotka eivät perustu todettavissa oleviin markkinatietoihin (IFRS 13.86). Kol-mannen tason lähtötietoja tulee käyttää käyvän arvon määrittämisessä siinä määrin kuin todettavissa olevia markkinatietoja ei ole saatavilla. Tällaisessakin tilanteessa arvon-määrittämisessä tulee kuitenkin huomioida markkinaosapuolten omaisuuserää tai velkaa koskevat oletukset esimerkiksi riskitasosta (IFRS 13.87). Todellisuudessa useille omai-suuserille tai veloille ei ole saatavissa markkinahintoja, vaan käyvän arvon määrittämi-nen perustuu osittain subjektiivisiin arvioihin ja arvostusmalleihin. Arvostusmalleihin perustuvat (mark-to-model) käyvät arvot ovatkin ennusteita ja arvioita eivätkä todellisia havaintoja. Käyvän arvon hierarkian kolmannen tason arvostusmenetelmien käyttämi-nen on välttämätöntä esimerkiksi liiketoimintojen yhdistymisessä hankittujen aineetto-mien hyödykkeiden arvostamisessa sekä omaisuuserien uudelleenarvostuksissa. (Ernst & Young 2005, 4)

3.2.2 Arvionvaraisten erien luotettavuus

Päätöksenteon kannalta nykyistä taloudellista tilannetta ja tulevaisuuteen kohdistuvia odotuksia kuvaavan informaation sisällyttäminen tilinpäätökseen on hyvä asia, sillä se helpottaa tulevaisuutta koskevaa taloudellista päätöksentekoa (Barth 2006, 271–272). Tilinpäätökseen sisällytettävät arvionvaraiset ennusteet ovat kuitenkin hyödyllisiä vain, jos ne ovat merkityksellisiä ja todenmukaisesti esitettyjä (IASB 2010, QC4).

IASB:n (2010, QC12) mukaan todenmukaisesti esitetyn taloudellisen informaation antaman kuvauksen tulee olla täydellistä, puolueetonta ja virheetöntä. Ollakseen täydellistä kuvauksen tulee antaa kaikki ilmiön ymmärtämisen kannalta tarpeellinen informaatio. Kuvauksen puolueettomuus tarkoittaa, että informaatiota ei ole manipuloitu suuntaan tai toiseen. Virheettömyys taas edellyttää, että ilmiön kuvauksessa tai informaation tuottamisen prosessissa ei ole virheitä tai puutteita. Virheettömyys ei sen sijaan edellytä informaation täydellistä virheettömyyttä. Vaikka arvionvaraisen ennusteen esimerkiksi ei todettavissa olevasta hinnasta tai arvosta ei voida todeta olevan oikea tai väärä, se ei vielä tarkoita, ettei kyseinen erä voisi olla luotettavasti esitetty. Luotettava esitystapa kuitenkin edellyttää, että arvion laadinnassa tai laadintamenetelmän valinnassa ei ole tapahtunut virheitä. Erä tulee myös esittää arviona, ja arvion luonne sekä rajoitukset tulee asianmukaisesti selittää. (IASB 2010, QC12–15)

Tilinpäätösinformaation todenmukaisen esitystavan kannalta arvionvaraiset ennusteet sisältävät tiettyjä ongelmia. Ensinnäkin arvioihin sisältyvä epävarmuus antaa sijaa johdon harkinnanvaraisuudelle, mikä heikentää tilinpäätösinformaation hyödyllisyyttä (Lundholm 1999, 321). Arviot ovatkin aina luonnostaan jossain määrin subjektiivisia näkemyksiä. Toiseksi arviot ovat parhaimmillaankin ainoastaan tiettyihin oletuksiin perustuvia arvioita eivätkä todellisia havaintoja. Lisäksi arvionvaraiset erät perustuvat usein matemaattisiin laskentamalleihin, joissa pienikin muutos laskentamallin taustalla vaikuttaviin oletuksiin saattaa muuttaa laskelman lopputulosta merkittävästi. (Ernst & Young 2005, 4–5)

Edellä mainittujen ongelmien johdosta tilinpäätöksessä esitettävien tietojen merkitys korostuu arvionvaraisten erien esittämisessä. Tilinpäätöksessä esitettävät tiedot auttavat lukijaa ymmärtämään tilinpäätöksessä esitettyjä arvioita. (Barth 2006, 271) Tarve selit-

tää arvion taustalla vaikuttavia oletuksia, oletuksien valintaa ja niitä vaikutuksia, mitä mahdollisista oletusten muutoksesta aiheutuisi, on sitä suurempi, mitä heikompi erän luotettavuus on (Ernst & Young 2005, 3). Tilinpäätöksen liitetiedoissa esitetyt tiedot arvion taustalla vaikuttavista oletuksista voivat kuvastaa esimerkiksi sitä, mikä on yrityksen ennuste tulevaisuudesta ja kuinka tämä ennuste vaikuttaa kyseessä olevan erän arvoon. Tämän tiedon pohjalta tilinpäätöksen käyttäjät voivat paremmin ymmärtää yrityksen tulevaisuuden odotuksia sekä arvioida yrityksen tekemien arvioiden järkevyyttä. Liitetiedoissa esitetty kuvaus arvioiduista riskeistä voi taas puolestaan auttaa lukijaa arvioimaan arvioon liittyvää epävarmuutta. (Barth 2006, 283) Tilinpäätöksen käyttäjien lisäksi liitetiedoilla on nähty olevan vaikutus tilintarkastajan käsitykseen arviosta. Griffinin (2011, 6) mukaan tilintarkastajat vaativat epävarmaan arvionvaraiseen erään oikaisua pienemmällä todennäköisyydellä, jos erää on täydennetty liitetiedoilla.

Arvionvaraisten erien lisääntyneen käyttäminen sekä käyvän arvon arvostusmallin noudattaminen ovat herättäneet huolta taloudellisen informaation käyttäjäryhmissä. Ongelmallisena on erityisesti pidetty arvioihin sisältyvää epävarmuutta, joka antaa yritysten johdolle liikkumavaraa. Arvioiden laatiminen vaatii aina tiettyjen oletusten tekemistä, ja yritykset voivat käsitellä näitä oletuksia eri tavoin.

3.3 Yritysjohdon motiivit liikearvon arvonalentumistestauksessa

Yritysten tekemiä liikearvon arvonalentumiskirjauksia on tutkittu laajalti arvonalentumistestaukseen siirtymisen myötä. Sekä IFRS- että US GAAP -standardeissa tapahtuneiden muutosten johdosta erityisen huomion kohteeksi ovat nousseet yritysjohdon motiivit vaikuttaa arvonalentumiskirjauksien suuruuteen ja ajoitukseen. Tutkimukset ovatkin osoittaneet johdon motiiveilla olevan vaikutusta arvonalentumiskirjauksen todennäköisyyteen (Lhaopadchan 2010, 123–124).

Yritysjohdon motiiveja manipuloida yrityksen tulosta on tutkittu jo usean vuosikymmenen ajan. Healyn ja Wahlen (1999, 370) mukaan tuloksen manipuloinnilla (earnings management) tarkoitetaan johdon harjoittamaa harkintaa taloudellisen informaation raportoinnissa, jota johto harjoittaa joko johtaakseen yrityksen sidosryhmiä harhaan yrityksen taloudellisesta asemasta tai vaikuttaakseen raportoiduista tilinpäätöksistä riippuvaisten sopimusten lopputulokseen. Healy ja Wahlen (1999) perustelevat johtajien

harjoittamaa tuloksen manipulointia muun muassa johtajien pyrkimyksellä vaikuttaa osakemarkkinoihin ja johdon palkkioihin sekä välttää lainasopimuksiin liitettyjen kovenanttien rikkomista.

Edellä mainitut johdon eri motiivit harjoittaa tuloksen manipulointia ovat agenttiteorian mukaisesti peräisin pitkälti yrityksen eri tuotannontekijöiden välille solmittujen sopimusten välisistä ristiriidoista. Agenttiteorian mukaisesti yrityksen johdon ja omistajien tavoitteet eroavat toisistaan (Jensen & Meckling 1976, 5). Teorian mukaan yritysjohtajat käyttävät arvionvaraisia eriä opportunistisesti tuloksen manipulointiin. Omaa etuansa ajatellen yrityksen johdolla on kannustin peitellä tappiollisia investointeja, sillä suurten tappioiden realisoituminen voisi johtaa johdon irtisanomiseen. Tuloksen manipulointikeinoja käyttämällä johto voi myös maksimoida tulosperusteiset palkkionsa osakkeenomistajien kustannuksella. Arvionvaraisen erän ollessa kyseessä erän mahdollista tahallista vääristelyä on taas miltei mahdoton jälkikäteen todistaa. (Watts 2003, 12–14)

Johdon ja yrityksen välisten sopimusten lisäksi myös yrityksen velkasopimuksilla on nähty olevan vaikutus johdon tekemiin kirjanpidollisiin ratkaisuihin (Watts & Zimmerman 1990, 139). Lainantajien velkasopimuksiin sisällytettävien sopimusehtojen eli kovenanttien tarkoituksena on suojella lainantajien oikeuksia ja rajoittaa varojen jakoa (Watts 2003, 11). Näiden kovenanttien rikkomisesta aiheutuvat kustannukset ovat yritykselle sitä suuremmat mitä velkaisempi yritys on (Ramanna & Watts 2011, 14). Yrityksellä onkin kovenanttien rikkomisesta aiheutuvien sanktioiden johdosta syy pyrkiä kasvattamaan yrityksen tulosta ja välttämään kovenanteissa määrättyjen ehtojen rikkomista (Watts & Zimmerman 1990, 139). Koska liikearvon arvonalentumiskirjauksella on vaikutus tulos- ja nettovarallisuusperusteisiin kovenantteihin, voidaan tällaisten kovenanttien olemassaolon olettaa vaikuttavan yrityksen johdon herkkyyteen kirjata arvonalentumiskirjaus. (Ramanna & Watts 2011, 14)

Yksittäisistä manipulointikeinoista tutkituimpia on suurten kertaluonteisten eli niin sanottujen big bath -alaskirjausten tekeminen. Useimmista muista manipulointikeinoista big bath -alaskirjausten käyttäminen poikkeaa siinä mielessä, että positiivisen vaikutuksen aikaansaaminen edellyttää ensin tehtävää tappioiden realisointia (Jordan & Clark 2004, 64). Big bath -teorian mukaan merkittävät alaskirjaukset ajoitetaan tilikausille, joiden tulos on tappiollinen jo ennen alaskirjausta. Teorian taustalla on ajatus, että yri-

tyksen johtoa ei rangaista alaskirjauksen myötä realisoituvasta suuremmasta tappiosta suhteellisesti enemmän kuin jo ennestään tappiollisen tuloksen raportointiin verrattuna. Kirjaamalla kerralla suuren arvonalentumisen yritysjohto voi myös helpottaa positiivisen tuloksen tekemistä tulevilla tilikausilla, sillä tällöin arvonalentuminen rasittaa vain yhtä tilikautta. (Jordan & Clark 2004, 63). Suuren kertaluonteisen alaskirjauksen tekemisen on myös esitetty viestivän johdon toimivan aggressiivisesti vanhojen ongelmien ratkaisemiseksi. Useamman pienen alaskirjauksen tekemisen on sen sijaan väitetty viestivän johdon viivyttävän päätöksissään ja heikentävän johdon saamaa luottamusta. (Strong & Meyer 1987, 644)

Vaikka arvionvaraisten erien käyttämistä tuloksen manipuloinnissa on usein empiirisesti haastava todistaa, on edellä esitetyille johdon motiiveille käyttä liikearvon arvonalentumiskirjauksia tuloksen manipulointikeinona löytnyt tukea useista tieteellisistä tutkimuksista. Aihetta onkin tutkittu varsin laajasti erityisesti yhdysvaltalaisella aineistolla. Yhdysvaltalaisella aineistoilla liikearvon arvonalentumiskirjauksia tutkineet Beatty ja Weber (2006) todistivat, että johdon intresseillä on vaikutusta US GAAP SFAS 142 -standardin mukaista liikearvon arvonalentumistestausta noudattavien yritysten arvonalentumiskirjauksiin. Tutkimuksessa tutkittiin yritysten tekemiä liikearvon arvonalennuskirjauksia SFAS 142 -standardin käyttöönottovuonna 2002. Tutkimuksen mukaan yritykset, joille oli asetettu tiukkoja kovenanttiehtoja, siirsivät liikearvon alaskirjausta todennäköisemmin tulevaisuuteen. Yrityksillä, joiden johdolla oli tulosperusteinen palkkiojärjestelmä, liikearvon alaskirjauksia todettiin tapahtuvan harvemmin. Yrityksen riskisyyden todettiin tutkimuksessa sen sijaan kasvattavan alaskirjauksen todennäköisyyttä. (Beatty & Weber 2006, 279) Ramanna ja Watts (2011, 32–33) päätyivät tutkimuksessaan samankaltaisiin tuloksiin. Heidän mukaansa tilanteissa, joissa johtajilla on agenttiperusteisia motiiveja välttää liikearvon alaskirjausta, johtajat käyttävät SFAS-standardien mukaisen arvonalentumistestauksen mahdollistamaa harkintaa arvonalentumiskirjauksen välttämiseksi (Ramanna & Watts 2011, 32–33).

Masters-Stout, Costigan ja Lovata (2008) tutkivat puolestaan toimitusjohtajien työsuhteen pituuden ja liikearvon arvonalentumiskirjauksen välistä suhdetta. Tutkijoiden esittämän väitteen mukaan toimitusjohtajat pyrkivät ajoittamaan liikearvon alaskirjaukset työsuhteensa ensimmäisille vuosille, jolloin alaskirjauksen syy voidaan sysätä aikaisemman johdon tekemien päätösten vastuulle ja samalla parantaa tulevien vuosien tu-

losta (Masters-Stout ym. 2008, 1371). Tutkimustulosten mukaan vasta virkaan nimitetyt toimitusjohtajat tekevätkin enemmän liikearvon alaskirjauksia kuin pitkään virassa olleet toimitusjohtajat (Masters-Stout ym. 2008, 1376). Tämä antaa viitteitä vähintäänkin siitä, että arvonalentumissääntöjä noudatetaan toimitusjohtajien välillä eri tavalla, mutta voi myös mahdollisesti tarkoittaa, että toimitusjohtajat manipuloivat tulosta arvonalennuksilla (Masters-Stout ym. 2008, 1382).

Big bath -teorian mukaan kannattamattomat yritykset tekevät todennäköisemmin harkinnanvaraisia alaskirjauksia. Tätä taustaa vasten Jordan ja Clark (2004) tutkivat yrityksen kannattavuuden ja liikearvon arvonalentumiskirjauksen välistä yhteyttä Yhdysvalloissa vuonna 2002. Tutkimustulosten mukaan heikosti kannattavat yritykset kirjaavat arvonalentumiskirjauksia muita yrityksiä useammin. Tutkijat tiedostavat, että liikearvoa alaskirjaavien yritysten voitaisiin toisaalta olettaakin olevan kannattavuudeltaan huonoja. Toisin sanoen poikkeuksellisen alhainen tulos voisi saada yritysjohton epäilemään liikearvon kuranttiutta. Tutkijat kuitenkin huomauttavat, että alaskirjauksia tehneet yritykset eivät kärsineet heikoista tuloksista alaskirjauksia edeltäneenä vuonna, eikä yhden heikomman vuoden pitäisi vielä herättää epäilystä liikearvon kuranttiudesta. Tämän perusteella tutkijat toteavatkin johtajien todennäköisesti tehneen alaskirjauksia hyödyntääkseen big bath -teorian mukaista tuloksenjärjestelyä. (Jordan & Clark 2004, 66–68) Sevin ja Schroeder (2005) jatkoivat edellä mainittua tutkimusta tutkimalla tarkemmin alaskirjauksia tehneiden yritysten kokoa. Heidän tutkimuksensa mukaan big bath -teorian mukaista tuloksenjärjestelyä harjoittivat erityisesti pienemmät yritykset (taseen loppusumma alle 450 miljoonaa dollaria) (Sevin & Schroeder 2005, 53).

Prakash (2010) käsitteli tutkimuksessaan taantumien vaikutusta omaisuuserien kuten liikearvon alaskirjauksiin. Prakash (2010, 7) olettaa tutkimuksessaan alaskirjausten olevan yleisempiä taantumassa kuin noususuhdanteessa, sillä taantumien takia sekä omaisuuserien käyttöarvo että myyntiarvo laskevat. Lisäksi Prakash (2010, 9) esittää taantumien vaikuttavan big bath -teorian mukaisesti yritysjohton halukkuuteen tehdä alaskirjauksia. Tutkimuksen tulosten mukaan ne yritykset, jotka olivat aikaisempina vuosina käyttäneet harkinnanvaraista raportointia tuloksensa kasvattamiseen, tekivät alaskirjauksia todennäköisemmin taantumassa kuin noususuhdanteessa. Korkeasti velkaantuneet ja heikosti kannattavat yritykset tekivät tutkimuksen mukaan alaskirjauksia sen sijaan todennäköisemmin noususuhdanteessa kuin taantumassa. (Prakash 2010, 26)

3.4 Harkinnanvaraisuus liikearvon arvonalentumistestauksessa

IFRS-standardiston mukaiseen liikearvon käsittelyyn liittyy huomattavan paljon epä-määräisyyttä ja subjektiivista harkintaa (Wines, Dagwell & Windsor 2007, 863). Liikearvon IFRS-käsittelyssä ongelmallisena on pidetty erityisesti liikearvon arvonalentumistestausta, sillä IAS 36 -standardissa ei anneta yksityiskohtaisia ohjeita arvonalentumistestauksen suorittamisesta. Arvonalentumistestauksen useat osa-alueet edellyttävät johdon harkintaa ja tulevaisuuden arviointia. Yrityksen johto vaikuttaakin arvonalentumistestauksen lopputulokseen tekemiensä valintojen kautta (Finanssivalvonta 2010, 1). Yritysjohdon harkintaa tarvitaan liikearvon arvonalentumistestauksessa muun muassa kerrytettävissä olevan rahamäärän sekä rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyssä.

3.4.1 Rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittely ja liikearvon kohdistaminen

Liikearvon arvonalentumistestausta varten liikearvo tulee kohdistaa niille rahavirtaa tuottaville yksiköille tai yksiköiden ryhmille, jotka hyötyvät liiketoimintojen yhdistymisestä. IAS 36:n mukaan liikearvo tulee kohdistaa sellaiselle yksikölle, joka edustaa alinta sellaista tasoa, jolla johto sisäisesti seuraa liikearvoa. Yksikkö ei saa kuitenkaan olla IFRS 8:n mukaisesti määriteltyä toimintasegmenttiä laajempi. (IAS 36.80) Koska rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittely on riippuvainen hankkijaosapuolen sisäisestä seurannasta, jättää IAS 36 -standardin ohjeistus hankkijaosapuolelle paljon liikkumavaraa.

Rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn taso vaihtelee yrityksen liiketoiminnan rakenteen ja toiminnan johtamistavan mukaan (Rahoitustarkastus 2007, 20). Rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyllä on suuri vaikutus siihen, syntyykö arvonalentumistappiota vai ei, sillä rahavirtaa tuottavat yksiköt määräävät arvonalentumistestauksen laskentayksikön (Huikka & Silvola 2012, 13). Rahoitustarkastuksen⁴ (2007, 20) selvityksen mukaan on mahdollista, että rahavirtaa tuottavat yksiköt määritellään liian korkealle tasolle, koska yritykset eivät arvioi tulorahavirtojen itsenäisyyttä kuvaavia tekijöitä tarpeeksi huolellisesti rahavirtaa tuottavia yksiköitä määrittäessään, vaan käyttävät sen sijaan IAS 36 -standardin sallimaa segmenttitasoa. Jos rahavirtaa tuottavat yksiköt määritellään liian korkealle tasolle, saattaa osa arvonalentumisista jäädä huomaamatta,

⁴ Finanssivalvonta 1.1.2009 lähtien

sillä tällöin kirja-arvon ylittävät ja alittavat yksiköt kumoavat toisiaan eikä arvonalentumiskirjaustarvetta välttämättä synny. Arvonalentumiskirjauksen välttämiseksi yritysjohto saattaakin pyrkiä määrittelemään rahavirtaa tuottavat yksiköt mahdollisimman ylätasolle. (Wines ym. 2007, 868)

Rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyllä voidaan suuresti vaikuttaa myös siihen, kuinka helposti ja objektiivisesti kerrytettävissä oleva rahamäärä voidaan selvittää. Rahavirtaa tuottavalle yksikölle, joka on määritelty tytäryhtiötasolle, voidaan kerrytettävissä oleva rahamäärä selvittää todennäköisesti melko vaivattomasti. Jos tytäryhtiö on puolestaan jaettu useaan pienempään rahavirtaa tuottavaan yksikköön, voi näiden yksiköiden kerrytettävissä olevan rahamäärän määrittäminen olla huomattavasti työläämpää ja vaatia enemmän johdon harkintaa. (Wines ym. 2007, 869)

Liikearvon kohdistaminen rahavirtaa tuottaville yksiköille on peruuttamaton ratkaisu, jota voidaan muuttaa ainoastaan konserni- tai raportointirakenteen muuttuessa. Liikearvon kohdistamisen tulisikin perustua huolelliseen analyysiin liiketoimintojen yhdistymisen myötä syntyvistä synergiaeduista. Rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn ja liikearvon kohdistamisen yhteydessä tekemillä päätöksillään johto voi vaikuttaa suuresti tulevien vuosien liikearvon arvonalentumistestauksen lopputulokseen. (Seppälä 2011b, 23)

3.4.2 Kerrytettävissä olevan rahamäärän määrittäminen

Liikearvon arvonalentumistestauksen keskeisimpiä ja haastavimpia vaiheita on kerrytettävissä olevan rahamäärän määrittäminen. IAS 36 -standardin mukaan kerrytettävissä oleva rahamäärä on joko yksikön käypä arvo vähennettynä myynnistä aiheutuvilla kustannuksilla tai sitä korkeampi käyttöarvo (IAS 36.18). Kerrytettävissä olevan rahamäärän määrittämisestä erityisen haastavaa tekee se, että kumpaakaan näistä arvoista ei yleensä voida määrittää täysin objektiivisesti. Kerrytettävissä olevan rahamäärän määrittäminen vaatii yrityksen johdolta sen sijaan useiden oletusten ja arvioiden tekemistä. (Wines ym. 2007, 870) Tämä tutkimus keskittyy erityisesti käyttöarvon määrittämiseen liittyviin ongelmiin, sillä käyttöarvo on selvästi yleisempi tapa määrittää kerrytettävissä oleva rahamäärä.

Käypää arvoa myynnistä aiheutuvilla kustannuksilla käytetään kerrytettävissä olevan rahamäärän määrittämisessä hyvin harvoin, sillä rahavirtaa tuottavan yksikön myyntiarvo on yleensä käypää arvoa korkeampi. Lisäksi käyvän arvon määrittäminen on haastavaa tilanteissa, joissa rahavirtaa tuottavalla yksiköllä ei ole toimivia markkinoita tai sen myymisestä ei ole sitovaa sopimusta. (Haaramo 2008, 54) Rahavirtaa tuottavan yksikön käypä arvo joudutaan tällöin määrittämään käyvän arvon hierarkian alempien tasojen mukaisesti määrittämällä hypoteettinen markkina-arvo.

Hypoteettisen markkina-arvon määrittäminen on hyvin subjektiivista erityisesti, kun rahavirtaa tuottava yksikkö on ainutlaatuinen (Wines ym. 2007, 869). Rahavirtaa tuottavan yksikön käyvän arvon määrittämisessä törmätäänkin useisiin edellä esitettyihin käyvän arvon luotettavuuden ongelmiin. IAS 36 sallii käyvän arvon arvioimisen myös arvonmäärittäsmalleja käyttämällä, jos toimivia markkinoita ei ole olemassa. Erityisesti tällöin on kyseenalaista, kuinka hyvin arvioitu käypä arvo kuvastaa sitä rahamäärää, jolla yritys voisi myydä rahavirtaa tuottavan yksikön kolmannelle osapuolelle. Laskentamallia käytettäessä käypä arvo määritetään käyttämällä diskontattujen kassavirtojen mallia, joka on pitkälti käyttöarvolaskelman mukainen. Käyvän arvon laskennassa ei kuitenkaan tarvitse huomioida käyttöarvolaskelmalle asetettuja rajoituksia. (Ernst & Young 2011, 9)

Kerrytettävissä oleva rahamäärä määritetään käytännössä useimmiten käyttöarvolaskelman avulla (Finanssivalvonta 2009b, 12). Käyttöarvolla tarkoitetaan omaisuuserän käytöstä ja luovutuksesta sen taloudellisen vaikutusajan päättyessä syntyvien vastaisten rahavirtojen nykyarvoa (Anttila ym. 2009, 215). Arvonalentumistestauksen kannalta käyttöarvon laskennan olennaisimpia osatekijöitä ovat kassavirrat, niiden kasvuprosentti sekä kassavirtojen diskonttaus korko (Huikku & Silvola 2012, 12) Yritysjohdon näkemysellä on vaikutusta kaikkiin näihin osa-alueisiin ja samalla koko arvonalentumistestauksen lopputulokseen.

Rahavirtaennusteiden laadinta on IAS 36 -standardin soveltamisen vaikein osa-alue siihen liittyvän harkinnanvaraisuuden ja arvioinnin takia (Anttila ym. 2009, 216). Rahavirtaennusteet perustuvat johdon hyväksymiin budjetteihin, joita oikaistaan uusintainvestoinneilla ja uudelleenjärjestelyillä, joihin yritys ei ole vielä sitoutunut (Finanssivalvonta 2009b, 3). Rahavirtalaskelmat perustuvat kahteen eri osaan, lähitulevaisuuden

nettorahavirtoihin sekä terminaaliperiodin nettorahavirtoihin. Laskelmissa otetaan huomioon tulot, myytävien tuotteiden menot, kiinteät kulut, korjaukset ja korjausinvestoinnit. (Nevalainen 2010, 14) Lisäksi rahavirtaennusteessa tulee ottaa huomioon ulkopuolisia tekijöitä, kuten yrityksen kilpailuasema, toimiala ja suhdanteiden vaikutus (Anttila ym. 2009, 217). Rahavirtaennusteisiin sisältyvien oletusten tulisikin kuvata kaikkia niitä tosiasioita, jotka vaikuttavat yrityksen toimintaan ja tulevaisuuteen.

Rahavirtojen nykyarvon laskennassa huomioitavat tulevaisuuden ennusteet heijastavat yritysjohton näkemystä yrityksen tulevaisuudesta (Anttila ym. 2009, 215). Tämän takia arvonalentumistestauksen lopputulos on pitkälti riippuvainen johdon kyvystä tehdä arvioita tulevista rahavirroista (Finanssivalvonta 2009, 14). Rahavirtalaskelmien lähitulevaisuuden osuus saa IAS 36:n mukaan kattaa korkeintaan viiden vuoden ajanjakson, ellei pidempi ajanjakso ole perusteltu (IAS 36.33). Ennusteen laatiminen niinkin lyhyeltä kuulostavalle ajalle kuin viidelle vuodelle on todellisuudessa hyvin haastavaa, ja ennusteet harvoin toteutuvatkaan täysin sellaisenaan (Nevalainen 2010, 14). Tulevaisuuteen kohdistuvia rahavirtoja ennustaessaan yrityksen johdon tulee arvioida myös rahavirtojen kasvuprosenttia, jonka merkitys korostuu erityisesti terminaaliarvoa laskettaessa (Huikka & Silvola 2012, 12–13). Pienelläkin rahavirtojen kasvuprosentin muutoksella on vaikutusta pitkällä aikavälillä. Pitkän aikavälin kasvuprosenttia määrittäessään johdon tulisi käyttää arvion perustana toimialan tai toimintamaan keskimääräistä toteutunutta kasvuvauhtia. (Finanssivalvonta 2010, 3)

Budjetin kattaman ajanjakson jälkeistä terminaaliarvoa laskettaessa käytetään yleisesti niin sanottua Gordonin mallia, jossa rahavirtojen odotetaan jatkuvan ikuisuuteen. Terminaaliarvo kattaa yleensä suurimman osan diskontattujen rahavirtojen määrästä, minkä takia terminaaliarvon laskennassa käytettävien oletusten muutoksilla on suuri vaikutus arvonalentumiskirjauksen syntymiseen. (Huikka & Silvola 2012, 13)

Käyttöarvolaskelmassa ennakoitujen rahavirrat perustuvat johdon arvioihin yrityksen tulevaisuudesta. Ennakoitujen rahavirtojen diskonttaamiseen käytettävä diskonttauskorkeus sijaan kuvastaa markkinoiden näkemystä testaushetkellä omaisuuserään liittyvistä riskeistä ja rahan aika-arvosta, eikä johdon subjektiivisella näkemyksellä tulevaisuudesta saisi olla vaikutusta siihen. (Finanssivalvonta 2009b, 14) Sovellettavaa diskonttauskorkeaa ei kuitenkaan ole useimmiten saatavissa suoraan markkinoilta, vaan yritysjohto

joutuu arvioimaan sopivan diskonttauskoron (Husmann & Schmidt 2009, 50). Diskonttauskoron lähtökohtana käytetään esimerkiksi pääomakustannusten painotettua keskiarvoa (WACC), joka onkin useimmiten käytetty diskonttauskoron lähtökohta. Pääomakustannusten painotettua keskiarvoakin lähtökohtana käytettäessä törmätään ongelmiin, sillä sen oikeasta määrittämistavasta on eri näkemyksiä. (Ernst & Young 2011, 10)

Vaikka yritysjohdon subjektiivisella näkemyksellä ei pitäisi olla vaikutusta diskonttauskoron suuruuteen, vaikuttaa yritysjohto diskonttauskoron suuruuteen muun muassa valitsemalla koron määrittämismenetelmän. Käytännössä teoreettisesti täydellistä diskonttauskorkoa on hyvin haastava määrittää, sen sijaan diskonttauskorkoa määrittäessä tulisi pyrkiä järkevään ja perusteltuun korkokantaan (Ernst & Young 2011, 10). Diskonttauskorkoa määrittäessään yritys joutuu oikaisemaan lähtökohtana käytettyä korkokantaa (esimerkiksi WACC) ottamalla huomioon markkinoiden näkemyksen ennakoituihin rahavirtoihin liittyvistä riskeistä, kuten maa-, hinta- ja valuuttariskeistä (Anttila ym. 2009, 228). Koska markkinoiden näkemystä yksittäiseen rahavirtaan tuottavaan yksikköön liittyvistä riskeistä on harvoin suoraan saatavilla, joutuu yritysjohto valitsemaan, mitä riskitekijää korkokannan määrittämisessä käytetään ja miten korkokannan komponenteissa tapahtuneet muutokset otetaan huomioon.

Arvon alentumistestauksen lopputuloksen kannalta diskonttauskoron valinnalla on suuri vaikutus: mitä korkeampi diskonttauskorko on, sitä matalampaan käyttöarvoon päädytään ja päinvastoin (Finanssivalvonta 2009a, 3). Tämän takia yritysten tulisi perustellusti esittää käytetty korkokanta ja aikaisempiin testauksiin nähden tapahtuneet muutokset (Leppiniemi 2007, 35). Näiden tietojen perusteella tilinpäätösinformaation käyttäjät voivat arvioida käytetyn diskonttauskoron järkevyyttä.

Arvon alentumistestauksen oikeellisuuden varmistamiseksi yritysjohdon tulisi perustella, millä perusteella se on päättänyt arvonalentumistestauksen taustalla vaikuttaviin johdon harkinnasta ja tulevaisuudesta riippuvaisiin oletuksiin. Rahavirtaennusteiden oletusten tueksi yritysten tulisi esittää ulkopuolista näyttöä. Rahavirtaennusteita laatiessaan yritysjohdon tulisi ottaa huomioon myös aiempien ennusteiden ja budjettien osumatarkkuus ja tehdä vertailua esimerkiksi toteutuneeseen volyyymi- ja kannattavuustasoon sekä toimialaan ja kilpailijoihin. (Finanssivalvonta 2010, 2-3) Osumatarkkuuden ollessa huono yritysjohdon tulisi harkita diskonttauskoron riskipremion nostamista (Nevalai-

nen 2010, 14–15). Rahavirtaennusteiden osalta yritysten tulisi laatia myös konkreettiset suunnitelmat siitä, kuinka ennusteet aiotaan tavoittaa (Finanssivalvonta 2010, 3). Jos johdon lähestymistapa arvonalentumistestauksen taustalla vaikuttavien oletusten määrittämiseen on muuttunut, tulisi näiden muutosten syitä ja taustoja avata tilinpäätöksen liitetiedoissa (Finanssivalvonta 2010, 3).

3.4.3 Johdon harkinnan korostuminen epävaraassa taloustilanteessa

Suomalaiset pörssiyritykset ovat viime vuosien aikaisesta talouden epävarmuudesta riippumatta tehneet odotettua vähemmän liikearvon alaskirjauksia. Samaan aikaan useat yritykset ovat kuitenkin raportoineet lyhyen aikavälin kannattavuuden heikentyneen. Vähäisten alaskirjausten määrän on nähty johtuvan siitä, että lyhytaikainen näkymien heikentyminen ei välttämättä vaikuta merkittävästi arvonalentumistestauksen lopputulokseen ja siten johda alaskirjaukseen. Toisaalta arvonalentumiskirjausten taloudellisten seurausten on väitetty motivoivan johtoa pitämään liikearvo taseessa. (Huikku & Silvola 2012, 13) Talouden epävarmuus on lisännyt liikearvon arvonalentumistestauksen johdon harkinnasta ja arvioista riippuvaisten osa-alueiden haasteellisuutta entisestään. (Finanssivalvonta 2010, 1–2)

Arvonalentumistestauksessa rahavirtaennusteiden budjetin jälkeisen tulevaisuuden katkava terminaaliarvo muodostaa yleensä suurimman osan käyttöarvon kokonaissummasta (Huikku & Silvola 2012, 13). Tämän vuoksi testauksen lopputuloksen kannalta erityisen tärkeää on se, kuinka yritysjohto näkee yrityksen tulevaisuuden kehittyvän pitkällä aikavälillä. Kerrytettävissä olevan rahamäärän ylittäessä rahavirtaa tuottavan yksikön kirjanpitoarvon vain niukasti jo lyhyen aikavälin odotusten heikkeneminenkin saattaa tosin johtaa arvonalentumiskirjaukseen. Lyhyen aikavälin kannattavuuden heikentyessä yritysjohton tulisi arvioida kriittisesti myös pitkän aikavälin odotustensa realistisuutta. Jos epävarma taloudellinen tilanne jatkuu puolestaan pitempään, on johdon pystyttävä perustelemaan sijoittajille näkemyksensä tulevaisuuden kehityksestä ja tulevasta rahavirroista. (Finanssivalvonta 2010, 1–2)

Taloustilanteen heikentyminen ja lisääntynyt epävarmuus on vaikuttanut arvonalentumistestauksessa käytettävän diskonttauskoron komponentteihin. Toisaalta taloustilanne on vaikuttanut markkinakorkoihin laskevasti, mutta samaan aikaan luottoriskipremiot

ovat nousseet. Finanssivalvonta (2009b, 13) onkin ilmaissut huolensa siitä, että kaikki pörssiyritykset eivät ole huomioineet kaikissa diskonttauskoron markkinaperusteisissa komponenteissa viimeaikoina tapahtuneita muutoksia, sillä liiketoiminnan kasvaneista riskeistä huolimatta osa yhtiöstä on jopa laskenut käyttämäänsä diskonttauskorkoa. Epävakaan talouden vallitessa yritysjohdon tulee diskonttauskorkoa määrittäessään huolellisesti arvioida, mikä on sellainen korkotaso, joka riittävästi ottaa huomioon testattavaan yksikköön liittyvät riskit (Finanssivalvonta 2010, 2).

Taloudellisen epävarmuuden vallitessa myös yritysten suorittama arvonalentumisviitteiden seuranta korostuu. Arvonalentumisviitteiden seurannan tavoitteena on varmistaa, että liikearvon arvonalentumistestaus suoritetaan useammin kuin kerran vuodessa, jos on viitteitä siitä, että testauslaskelmien taustalla vaikuttavat oletukset ovat muuttuneet niin, että tapahtuneella muutoksella saattaa olla vaikutus testauksen lopputulokseen (Finanssivalvonta 2009a, 1). Yritysjohdon tulee tarkkailla tällaisten viitteiden olemassaoloa ja suorittaa arvonalentumistestaus heti, jos tällaisia viitteitä esiintyy. Tyypillisiä arvonalentumistestauksen suorittamista vaativia arvonalentumisviitteitä voivat epävarmassa taloustilanteessa olla esimerkiksi yritysjärjestelyt ja tulosvaroitukset. (Finanssivalvonta 2010, 2–4)

IAS 36 -standardi vaatii yrityksiä esittämään tietoja kerrytettävissä olevan rahamäärän herkkydestä. Herkkyysanalyysin tarkoituksena on antaa tilinpäätöksen käyttäjille käsitys siitä, minkälainen muutos arvonalentumistestauksen taustalla vaikuttavissa oletuksissa aikaansaisi liikearvon arvonalentumiskirjauksen (Leppiniemi 2007, 35). Herkkyysanalyysitietojen merkitys on kasvanut heikentyneen taloudellisen tilanteen jatkueksa, koska pienikin oletusten muutos voi aiheuttaa arvonalentumiskirjauksen (Finanssivalvonta 2009a, 2). Asianmukaisesti esitetyllä herkkyysanalyysillä yritysjohto voi avata tulevaisuudesta tekemiään oletuksia tilinpäätöksen lukijoille ja tehdä arvonalentumistestauksen prosessia läpinäkyvämmäksi.

Talouden epävarmuus korostaa jo ennestäänkin suurta johdon roolia liikearvon arvonalentumistestauksessa. Taloustilanteen ollessa epävarma paineet arvonalentumiskirjauksen syntymiseen kasvavat ja johdolta vaaditaan entistä enemmän harkintakykyä sekä taitoa ennustaa yrityksen liiketoimintaympäristössä tulevaisuudessa tapahtuvia muutoksia.

3.5 Arvionvaraisten erien tilintarkastaminen

3.5.1 ISA 540:n ohjeistus arvionvaraisten erien tarkastamiseen

IFRS-standardistoon siirtymisen myötä tapahtunut käyvän arvon ja arvionvaraisten erien lisääntynyt käyttö on kasvaneen yritysjohdon vastuun lisäksi lisännyt myös tilintarkastustehtävien vaativuutta. Sen lisäksi, että tilintarkastaja joutuu ottamaan kantaa laskelmien tekniseen oikeellisuuteen, joutuu tilintarkastaja myös arvioimaan, ovatko laskelmien taustalla vaikuttavat oletukset asianmukaisia ja perusteltuja (Hakala ym. 2006, 12).

Kirjanpidollisten arvioiden tilintarkastamista ohjeistetaan ja säädetään kansainvälisessä tilintarkastusstandardissa 540. Standardin mukaan kirjanpidollisiin arvioihin liittyvän epävarmuuden määrä riippuu yritysjohdon käytössä olevan informaation luonteesta ja luotettavuudesta. Erän arviointiin liittyvä epävarmuus vaikuttaa puolestaan siihen, kuinka suuri on arvioon liittyvän olennaisen virheen, mukaan lukien johdon tahattoman tai tahallisen vääristelyn, riski. (ISA 540.2) Suositus määrittelee tilintarkastajan tehtäväksi hankkia tilintarkastusevidenssiä siitä, ovatko kirjanpidolliset arviot järkeviä sovelletta-vaan tilinpäätösnormistoon nähden ja ovatko niistä annetut tilinpäätöstiedot riittävät (ISA 540.6).

Tarkastusprosessin osana tilintarkastajan tulee huomioida ja arvioida kirjanpidollisen arvioon liittyvää olennaisen virheen riskiä. Riskejä arvioidessaan tilintarkastajan tulee saada käsitys sovellettavan tilinpäätösnormiston asiaankuuluvista vaatimuksista, siitä kuinka yritysjohto tunnistaa kirjanpidollisen arvion tarpeen sekä prosessista, jolla yritysjohto arvion laatii. Arvion laatimiseen käytetyn prosessin ymmärtämiseksi tilintarkastajan tulee ymmärtää muun muassa arvion laatimiseen käytetty menetelmä tai laskentamalli ja arvion laatimiseen vaikuttavat kontrollit. Lisäksi tilintarkastajan tulee ymmärtää, kuinka yritysjohto käsittelee arvion laatimiseen liittyvää epävarmuutta ja mitä oletuksia yritysjohto arvion taustalla käyttää. (ISA 540.8)

Kirjanpidollisiin arvioihin liittyy aina epävarmuutta, mistä johtuen tilintarkastajan on tärkeä käsittää, kuinka yritysjohto arvioita laatiessaan ottaa epävarmuustekijät huomioon. Tämä voi tapahtua esimerkiksi arvioimalla, kuinka yritysjohto huomioi arvioon

liittyviä vaihtoehtoisia lopputuloksia tai oletuksia (ISA 540.A38). Erilaiset oletukset ovat myös väistämätön osa kirjanpidollisia arvioita. Tilintarkastajan tulisikin ymmärtää, mitkä oletuksista ovat merkittäviä ja kuinka yritysjohto arvioi oletusten oikeellisuutta ja johdonmukaisuutta. (ISA 540.A31)

ISA 540 -standardin ohjeistuksen mukaan tilintarkastajan tulee tehdyn riskiarvion ja arvionvaraisen erän luonteen perusteella soveltaa yhtä tai useampaa seuraavista lähestymistavoista kirjanpidollisen arvion tarkastamisessa: selvittää saadaanko tilintarkastuskertomuksen antamispäivään mennessä toteutuneista tapahtumista tilintarkastusevidenssiä; tarkastaa tapa, jolla toimiva johto on tehnyt kirjanpidollisen arvion ja tieto johon se perustuu; testata arvion laadintaan vaikuttavien kontrollien toimivuutta, sekä suoritettava asianmukaisia aineistotarkastustoimenpiteitä; arvioida luku tai vaihteluväli toimivan johdon arvioiman luvun arvioimista varten (ISA 540.13)

3.5.2 Arvionvaraisten erien tilintarkastamisen ongelmallisuus

Arvionvaraisten erien monimutkaisuus vaihtelee aina yksinkertaisista siirtoveloista monimutkaisiin arvonalennustestehin ja käyvän arvon määrityksiin. Monimutkaisimmat arvionvaraiset erät ovat luonteeltaan haasteellisia tarkastaa, sillä niiden oikeellisuudesta varmistuminen edellyttää myös yritysjohtoon suunnitelmien ja aikomusten huomioonottamista. (Griffith ym. 2012, 1) Esimerkiksi liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastaminen vaatii tilintarkastajilta ammatillista harkintaa, sillä arvonalentumistestausprosessi on huomattavan epämääräinen ja subjektiivinen, eikä sen oikeellisuudesta voida varmistua pelkästään todettavissa olevia transaktioita tarkastamalla (Wines ym. 2007, 863).

Griffithin ym. (2012, 28) mukaan käytännössä tilintarkastajat suorittavat arvionvaraisten erien tarkastamisen useimmiten testaamalla johdon arvion laatimiseen käyttämää menettelytapaa. Esimerkiksi tilinpäätöspäivän jälkeistä evidenssiä tai tilintarkastajan laatimia arvioita käytetään arvionvaraisten erien tarkastuksessa hyödyksi sen sijaan harvemmin. Griffithin ym. (2012, 29–30) mukaan tilintarkastuksen nojaaminen johdon arvion laadinnassa käyttämän menettelytavan tarkastamiseen saattaa aiheuttaa ongelmia. Heidän tutkimuksensa mukaan johdon arvion laatimiseen käyttämän menettelytavan tarkastaminen perustuu liikaa johdon prosessin testaamiseen, eivätkä tilintarkastajat

pidä ulkoisen informaation huomioimista merkittävänä osana johdon menettelytavan tarkastamista. Tämä saattaa puolestaan johtaa siihen, että liian suuri osa arvioon liittyvästä evidenssistä saadaan itse yrityksen johdolta. (Griffith ym. 2012, 29–30)

Tutkimuksen mukaan tilintarkastajat kokevat arvionvaraisten erien tilintarkastamisen suurimpien ongelmien liittyvän johdon käyttämään menettelytapaan. Arvionvaraisten erien tilintarkastamisen haastavimmiksi osa-alueiksi tutkimuksessa koettiin johdon käyttämän menettelytavan ymmärtäminen sekä käytetyn menetelmän ja oletusten järkevyyden arviointi. Griffith ym. (2012, 29) esittävät näiden ongelmien syyksi sen, että tilintarkastajat keskittyvät liikaa johdon käyttämän mallin näkökohtien tarkastamiseen arvion järkevyyden arvioimisen sijaan. Lisäksi tilintarkastajilla ei heidän mukaansa ole arvioiden tehokkaaseen tarkastamiseen tarvittavaa osaamista. (Griffith ym. 2012, 29–30)

Monimutkaisten arvionvaraisten erien tilintarkastusta vaikeuttaa se, että erät perustuvat usein erilaisiin arvostusmalleihin ja -laskelmiin. Tällaisten arvostusmallien tarkastaminen edellyttää, että tilintarkastaja ymmärtää itse arvostusmallin lisäksi kyseisen mallin käyttöön, taustalla vaikuttaviin oletuksiin ja markkinaperusteisiin tietoihin mahdollisesti sisältyviä yritysjohton tekemiä vääristelyitä tai virheitä. (Martin, Rich & Wilks 2006, 288) Tilintarkastajilla ei kuitenkaan aina ole tarvittavaa osaamista tällaisten arvostusmallien kriittiseen arviointiin ja he saattavat joutua käyttämään muita asiantuntijoita apunaan (Griffith ym. 2012, 5).

Liikearvon arvonalentumistestauksen osalta tilintarkastajan tehtävänä on varmistaa, että suoritettu arvonalennustestaus antaa oikean ja riittävän kuvan rahavirtaa tuottavan yksikön tulonmuodostuskyvystä suhteessa sen kirjanpitoarvoon (Hakala ym. 2006, 13) Liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisessa tilintarkastajille ongelmia aiheuttavat erityisesti johdon harkinnanvaraisuudesta riippuvaiset komponentit, joista johtuen arvonalentumistestit voivat johtaa erilaisiin lopputuloksiin. Tilintarkastajan kannalta kannanottaminen tällaisiin epämääräisiin asioihin on aina vaikeaa. (Troberg 2005, 32) Tilintarkastajat joutuvat arvioimaan johdon tekemien oletusten järkevyyttä tarkastaessaan esimerkiksi rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyä ja kerrytettävissä olevaa rahamäärää. Ongelmallisuutta lisää se, että johdon tekemiin oletuksiin ei aina ole saatavilla yksiselitteistä ja objektiivista todistusaineistoa. (Wines ym. 2008, 872–873) Saa-

dakseen realistisen kuvan rahavirtaa tuottavan yksikön tulonmuodostuskyvystä tilintarkastajan täytyy myös saavuttaa syvällinen ymmärrys yhtiön arvomuodostukseen vaikuttavista tekijöistä (Hakala ym. 2006, 13).

Arvionvaraisten erien tilintarkastamisen merkitystä lisää se, että tutkimusten mukaan yritysjohto saattaa pyrkiä vääristämään monimutkaisia arvionvaraisia eriä omien etujensa mukaisesti (Griffith ym. 2012, 2). IFRS-standardiston mukaisen liikearvon kirjanpito-käsittelyyn sisältyvästä harkinnanvaraisuudesta johtuen tilintarkastuksella on merkittävä rooli yritysjohtoon opportunistista harkintaa rajoittavana valvontakeinona (Stokes & Webster 2010, 5). Stokesin ja Websterin (2010) mukaan korkealaatuinen tilintarkastus varmistaa, että yritykset tekevät liikearvon arvonalentumiskirjauksia ainoastaan, kun arvonalentuminen on todellisuudessa tapahtunut. Tilintarkastuksella onkin suuri rooli IFRS-standardien tarkoituksenmukaisen noudattamisen varmistamisessa. (Stokes & Webster 2010, 25)

3.6 Yhteenveto

Tilinpäätöksen laadinta edellyttää usein arvionvaraisten erien käyttöä. Tilinpäätöksen arvionvaraisuus on lisääntynyt merkittävästi IFRS-standardien käyttöönoton myötä. Tilinpäätöksen luotettavuuden kannalta arvionvaraiset erät ovat ongelmallisia, sillä arvionvaraisten erien laatiminen vaatii tilinpäätöksen laatijalta harkintaa. Tutkimusten mukaan arvionvaraiset erät tarjoavatkin yritysjohdolle keinoja tuloksen manipulointiin. Yritysjohtoon motivaatio ryhtyä tuloksen manipulointiin voi olla peräisin pyrkimyksestä välttää esimerkiksi arvonalentumiskirjauksesta syntyviä taloudellisia seurauksia, kuten heikentynyttä osingonmaksukykyä tai velkasopimusten kovenanttien rikkomista. Yritysjohtoon on lisäksi nähty pyrkivän tuloksen manipuloinnilla yrityksen osakekurssin sekä oman maineensa ja palkkauksensa edistämiseen.

Liikearvon arvonalentumistestausta säätelevässä IAS 36 -standardissa ei anneta yksityiskohtaisia ohjeita arvonalentumistestauksen suorittamiseen. Arvonalentumistestauksen useissa osa-alueissa yritysjohto joutuu käyttämään harkintaansa ja tekemään arvioita tulevaisuudesta. Tämä antaa yritysjohdolle mahdollisuuden vaikuttaa arvonalentumistestauksen lopputulokseen. Johtoon harkintaa vaativien osa-alueiden haasteellisuus on kasvanut entisestään viimeaikaisen taloudellisen epävarmuuden myötä. Talouden epä-

varmuuden myötä tulevien rahavirtojen ja rahavirtaa tuottavaan yksikköön liittyvän epävarmuuden arviointi on entistä haasteellisempaa. Samaan aikaan yritysten heikentyneet tulevaisuuden odotukset ovat kasvattaneet liikearvon riskisyyttä ja arvonalentumiskirjausten todennäköisyyttä.

Alla olevassa taulukossa 1 esitetyt arvonalentumistestauksen osa-alueet kuvastavat liikearvon arvonalentumistestauksen ongelmallisimpia osa-alueita. Taulukossa on lisäksi esitetty, kuinka yritysjohton näkemyksellä on vaikutusta näihin osa-alueisiin. Nämä osa-alueet liittyvät pääasiassa käyttöarvolaskelman laadintaan ja edellyttävät yritysjohtolta oletusten ja arvioiden tekemistä. Näillä tekijöillä on merkittävä vaikutus käyttöarvolaskelman lopputulokseen ja siihen realisoituuko arvonalentumista vai ei.

Taulukko 1 Liikearvon arvonalentumistestauksen harkinnanvaraiset osa-alueet

TESTAUKSEN OSA-ALUE	HARKINNANVARAISUUS
Arvonalentumisviitteiden arviointi	-Arvonalentumisviitteiden seuranta: onko tarvetta suorittaa arvonalentumistestausta useammin kuin kerran tilikauden aikana?
Rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittäminen & liikearvon kohdistaminen	-Testauksen yksikkötason määrittäminen.
Rahavirtaennusteet	-Ennusteperiodin budjetoitujen rahavirtojen määrittäminen: lähivuosien tulojen, kustannusten ja katetason arviointi. -Terminaaliarvon määrittäminen: rahavirtojen kasvuvauhdin ja normalisoidun ennustevuoden rahavirtojen arviointi.
Diskonttauskorko	-Diskonttauskoron suuruuden määrittäminen: rahavirtaa tuottavaan yksikköön liittyvän riskin ja tuotovaatimuksen arviointi.

Liikearvon arvonalentumistestaukseen siirtyminen on lisännyt myös tilintarkastajan työhön kohdistuvia haasteita. Liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisen tavoitteena on varmistaa, että arvonalentumistestaus antaa oikean ja riittävän kuvan rahavirtaa tuottavan yksikön tulonmuodostuskyvystä. Tilintarkastajan kannalta arvonalentumistestauksen tilintarkastaminen on haastavaa, sillä tilintarkastaja joutuu arvioimaan yritysjohton tekemiä oletuksia ja arvioita. Arvonalentumistestauksen tarkasta-

minen ei ole ainoastaan jälkikäteisarviointia, vaan tilintarkastaja joutuu arviomaan myös yritysjohdon tulevaisuuden ennusteiden järkevyyttä. Tilintarkastajat ovatkin ainoita, jotka voivat tarkemmin ottaa kantaa yritysjohdon laatimien laskelmien realistisuuteen. Näin agentti- ja informaatioteorioiden mukaisesti arvonalentumistestauksen tilintarkastus parantaa sijoittajien saaman informaation luotettavuutta ja pienentää riskiä, että yritysjohdo käyttää arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisuutta yrityksen omistajien etujen vastaisesti.

Arvionvaraisten erien, kuten liikearvon arvonalentumistestauksen, tilintarkastaminen on nähty useiden muiden erien tarkastamisesta poikkeavana tarkastuskohteena (Griffith ym. 2012, 2). Kirjapidollisten arvioiden tarkastamisesta säädetään erikseen kansainvälisessä tilintarkastusstandardissa ISA 540, jossa ohjeistetaan muun muassa tarkastamisessa käytettävistä menetelmistä. Tämän tutkimuksen tutkimusongelman kannalta on tärkeää ymmärtää, mitä menetelmiä tilintarkastajat käyttävät liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa ja minkälainen on liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastusprosessi. Tutkimuksen teemahaastattelurungon ensimmäinen osiossa pyritäänkin saamaan yleiskuva liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisesta ja selvittämään, missä määrin tilintarkastajat käyttävät ISA 540 -standardissa annettuja arvionvaraisten erien tarkastamisen lähestymistapoja.

Arvionvaraisten erien tilintarkastaminen eroaa muista tarkastuskohteista pitkälti siitä syystä, että arvionvaraisien erien laatiminen edellyttää johdon harkintaa. Myös liikearvon arvonalentumistestauksessa johdon harkinta on keskeisessä asemassa. Liikearvon arvonalentumistestauksen kohdalla testaukseen sisältyvä harkinnanvaraisuus on usein nähty ongelmallisena (Wines ym. 2007, 875). Teemahaastattelujen toisen osion kysymysten avulla pyritään selvittämään, kuinka haastateltavat tilintarkastajat näkevät tämän arvonalentumistestaukseen sisältyvän harkinnanvaraisuuden.

Liikearvon arvonalentumistestaukseen liittyvät ongelmat ovat nousseet esille erityisesti viime vuosien taloudellisen epävarmuuden myötä. Muutaman vuoden takaisen taantumien myötä IAS 36 -standardin ja arvonalentumistestauksen toimivuutta testattiinkin todella ensimmäistä kertaa, kun arvonalentumiskirjausten todennäköisyys kasvoi tulevaisuuden tulonodotusten heikentyessä. Taloudellisen epävarmuuden onkin voitu nähdä lisäävän arvonalentumistestaukseen liittyviä haasteita ja harkinnanvaraisuuden merki-

tystä (Finanssivalvonta 2010, 2). Tutkimuksen haastattelurungon kolmannen osion keskiössä ovat nämä talouden epävarmuuden aiheuttamat haasteet. Osiossa pyritään selvittämään, miten nämä haasteet ovat näkyneet tilintarkastajan työssä ja miten taloustilanteen epävarmuus on vaikuttanut liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamiseen.

Liikearvon arvonalentumistestaus on monimutkainen prosessi, jossa johdon harkintaa tarvitaan useassa osa-alueessa. Haastattelurungon neljännessä osiossa syvennyttään liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastusprosessiin ja eri osatekijöiden tarkastamiseen. Osiossa pyritään ennen kaikkea selvittämään, kuinka tilintarkastajat varmistuvat liikearvon arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisten osatekijöiden ja testauksen lopputuloksen oikeellisuudesta. Lisäksi osiossa syvennetään ymmärrystä liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamiseen liittyvistä haasteista.

4 EMPIIRINEN OSUUS

4.1 Empiirisen osuuden toteuttaminen

Tutkimuksen empiirinen aineisto kerättiin neljällä teemahaastattelulla. Haastateltavien monipuolisemman edustavuuden varmistamiseksi haastateltavia hankittiin kahdesta eri tilintarkastusyhteisöstä. Haastateltavat edustivat kahta niin sanottua Big Four - tilintarkastusyhteisöä, joista molemmista valittiin haastateltaviksi kaksi KHT - tilintarkastajaa. Haastateltavat henkilöt valittiin tilintarkastusyhteisöjen avustuksella. Tutkija otti sähköpostitse yhteyttä tilintarkastusyhteisöiden henkilöstöhallintoon talvella 2012 ja tiedusteli mahdollisuutta haastatella liikearvon arvonalentumistestauksen parissa työskenteleviä tilintarkastajia. Molempien tilintarkastusyhteisöiden henkilöstöhallinnosta ehdotettiin sopivia henkilöitä ja annettiin heidän yhteystietonsa. Tutkija otti tämän jälkeen yhteyttä ehdotettuihin henkilöihin. Kaikki haastateltaviksi pyydytetyt henkilöt suostuivat haastatteluun.

Kaikilla haastateltavilla oli usean vuoden kokemus tilintarkastustehtävistä. Haastateltavat olivat kuitenkin yhteisöissään eri asemissa, mikä osaltaan lisää aineiston monipuolisuutta. Haastateltavat A ja B edustivat tilintarkastusyhteisöä A. Haastateltava A oli tilintarkastusyhteisön Partneri ja hän oli toiminut tilintarkastustehtävissä vuodesta 1994. Liikearvon arvonalentumistestauksen parissa haastateltava A oli työskennellyt vuodesta 2004 lähtien parinkymmenen eri pörssiyhtiön tarkastuksissa. Haastateltava B työskenteli yhteisössä A Senior Managerina ja hänellä oli kaksitoista vuotta tilintarkastuskokemusta. Liikearvon arvonalentumistestauksien tarkastamisesta hän oli tällä hetkellä vastuussa neljässä tarkastuskohteessa. Haastateltavat C ja D työskentelivät molemmat tilintarkastusyhteisössä B. Haastateltava C työskenteli Senior Managerina ja hänellä oli seitsemän vuoden kokemus tilintarkastustehtävistä. Liikearvon arvonalentumistestauksia hän oli tarkastanut useammassa pörssiyhtiössä. Haastateltavalla D oli niin ikään seitsemän vuotta tilintarkastuskokemusta. Liikearvon arvonalentumistestauksien tarkastamisesta hän oli vastuussa pääsääntöisesti kolmessa yhtiössä. Tilintarkastustehtävien ohella haastateltava D työskenteli asiantuntijana yhteisön A taloushallinnon konsultointia tar-

joavassa tiimissä, jonka kautta hän oli avustanut myös muita tilintarkastustiimejä arvonalentumistestauksien tarkastamisessa.

Teemahaastattelu edellyttää hyvää kontaktia haastateltavaan, minkä takia haastattelu tulisi toteuttaa rauhallisessa ja haastateltavalle turvallisessa ympäristössä (Hirsjärvi & Hurme 2011, 74). Haastattelut suoritettiin haastateltavien tilintarkastajien edustamien tilintarkastusyhteisöjen tiloissa huhtikuun 2012 lopussa. Häiriötekijöiden välttämiseksi haastattelut suoritettiin neuvotteluhuoneissa, joissa haastattelija ja haastateltava olivat kahden kesken. Haastatteluille varattiin aikaa yksi tunti, ja kestoaltaan haastattelut olivat 35–55 minuuttia. Ennen haastattelua haastateltaville korostettiin, että haastattelut tullaan käsittelemään tutkimuksessa nimettöminä. Haastattelun alussa haastateltavilta pyydettiin myös lupa haastattelujen nauhoittamiseen. Haastatteluissa edettiin teemahaastattelurungon (LIITE 1) mukaisesti. Viimeisen haastattelun kohdalla aineisto alkoi toistaa itseään tiettyjen kysymysten osalta, jonka perusteella aineistoa voidaan pitää kattavuudelta riittävänä.

Tämän tutkimuksen analyysi perustuu teoriasidonnaiseen sisällönanalyysiin. Teoriasidonnaisessa analyysissä noudatetaan abduktiivista päättelyä, jossa yhdistyvät aineistolähtöisyys ja valmiit mallit. Teoriasidonnaisessa analyysissä on teoreettisia kytkentöjä ja teoria voi toimia apuna analyysin etenemisessä, mutta analyysi ei kuitenkaan pohjautu suoraan teoriaan. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 96–97) Aineiston analyysissä tehdyille löydöksille voidaan teoriasidonnaisessa analyysissä etsiä myös selityksiä tai vahvistusta teoriasta. (Eskola 2001, 136–138)

Haastatteluaineiston käsittely aloitettiin litteroimalla tehdyt haastattelut. Litteroinnit suoritettiin lähes sanatarkasti heti haastattelun jälkeen saman päivän aikana. Litteroidun haastatteluaineiston kokonaismääräksi muodostui noin 36 sivua. Litteroinnin jälkeen haastatteluaineisto luettiin kokonaisuudessaan läpi muutamaan kertaan kattavan kokonaiskuvan saamiseksi. Tämän jälkeen aineistoa alettiin analysoida haastattelurungon teemojen ja kysymysten mukaisesti. Analyysin aikana tutkimuksen tutkimuskysymykset pyrittiin pitämään kirkkaana mielessä, jotta analyysissä ei eksyttäisi tutkimuksen tavoitteesta. Aineistosta alleviivattiin tutkimuskysymysten kannalta tärkeät seikat ja aineisto teemoiteltiin eli pilkottiin haastatteluissa käytettyjen, teorian pohjalta muodostettujen teemojen mukaisesti. Aineiston jäsentely ja teemoja kuvaavien näkemysten etsiminen

on teemahaastatteluja käytettäessä yleensä mutkatonta, sillä haastattelun teemat muodostavat aineistoon jäsenyyksen (Tuomi & Sarajärvi 2009, 92–93). Teemoittelun jälkeen aineistoista kirjoitettiin yhteenveto. Tämän lisäksi analyysissa tehtyjä löydöksiä arvioitiin tutkimuksen teorian valossa.

4.2 Tutkimuksen luotettavuuden arviointi

Tutkimuksen luotettavuutta arvioidaan yleensä validiteetin ja reliabiliteetin avulla. Validiteetilla arvioidaan sitä, kuinka paikkansapitävänä ja perusteltuna tietoa voidaan pitää (Kihn & Ihantola 2008, 82). Validiteetti voidaan jakaa sisäiseen ja ulkoiseen validiteettiin. Sisäinen validiteetti tarkoittaa tulkinnan sisäistä loogisuutta ja ristiriidattomuutta. Ulkoinen validiteetti puolestaan tarkoittaa tutkimuksen yleistettävyyttä muihin kuin tutkittuihin tapauksiin. (Koskinen ym. 2005, 254) Reliabiliteetti viittaa siihen, kuinka vakaata, johdonmukaista ja ennustettavaa tieto on (Kihn & Ihantola 2008, 82). Reliabiliteetilla kuvataan sitä, missä määrin ulkoiset tekijät ovat vaikuttaneet mittauksiin.

Validiteetin ja reliabiliteetin käsitteiden mielekkyyttä kvalitatiivissa tutkimuksessa on kritisoitu. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa ne jäävätkin lähinnä periaatteiksi. Niiden tunteminen ja hyödyntäminen on kuitenkin tarpeellista myös kvalitatiivisessa tutkimusprosessissa, sillä niiden soveltaminen osaltaan varmistaa tutkimuksen laatua. (Koskinen ym. 2005, 256–257).

Kvalitatiivisessa tutkimuksen reliabiliudella tarkoitetaan tutkimuksen ristiriidattomuutta eikä niinkään tutkimuksen toistettavuutta (Kihn & Ihantola 2008, 91). Tutkimuksen reliabiliuden arvioinnin kannalta on tärkeää, että tutkimus on raportoitu ja dokumentoitu niin, että lukija voi ymmärtää miten havainnot on tuotettu ja miten tulkitoihin on päädytty. Tästä syystä tutkimuksessa täytyy esittää, kuinka tutkimus on tehty, miten tuotettu materiaali on tarkastettu ja kuinka tutkija ja eri organisatoriset seikat ovat vaikuttaneet tutkimustuloksiin. (Koskinen ym. 2005, 258, Grönforsia 1982 ja Douglasia 1971 mukailten). Tämän tutkimuksen kohdalla tutkimusprosessin läpinäkyvyyttä on pyritty parantamaan kuvailemalla tutkimusprosessia ja käytettyjä menetelmiä sekä tutkimuksen johdannossa että edellä esitetyssä empiirisen osuuden toteuttamista kuvaavassa osuudessa.

Tutkimuksen sisäisen validiuden kannalta tässä tutkimuksessa käytetyssä tutkimusotteessa, toiminta-analyttisessä tutkimusotteessa, on etunsa. Toiminta-analyttisellä tutkimuksella saadaan muita tutkimusotteita välittömämpää ja syvällisempää tietoa tutkimuskohteesta (Lukka 1988, 421). Käytetyn tutkimusmenetelmän voidaankin nähdä sopivan hyvin tämän työn tutkimusongelmaan. Tutkimuksen sisäistä validiutta on pyritty parantamaan kuvaamalla tutkimusprosessia ja tutkimuksessa käytettyjä menetelmiä. Tutkimuksen sisäisen validiteetin kannalta on myös tärkeää, että tutkimuksessa on käsitelty tasapuolisesti kaikkia tapauksia. Tästä syystä tutkimuksen empiirisessä osuudessa on pyritty tuomaan esille myös poikkeavat tapaukset.

Laadullisen tutkimuksen kohdalla tutkimuksen ulkoinen validius eli tutkimustulosten yleistettävyys on ongelmallinen kysymys. Tutkimustulosten yleistettävyydellä voidaan perustella tutkimuksen tekoa, ja yleistettävää informaatiota voidaan pitää yksittäistapauksia koskevaa informaatiota hyödyllisempänä. Laadullisessa tutkimuksessa pyritään usein kuitenkin keräämään pienestä tapausjoukosta suhteellisen paljon runsasta ja monipuolista tietoa. (Koskinen ym. 2005, 263–265) Tästä johtuen laadullisessa tutkimuksessa yleistäminen ei tapahdu tilastollisen yleistämisen kautta, vaan tutkimustuloksia yleisestään aikaisempiin tutkimustuloksiin ja teoriaan nähden (Kihn & Ihantola 2008, 89–90). Tämän tutkimuksen tavoitteena on lisätä ymmärrystä tutkimuksen aihealueesta, liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisesta, eikä niinkään pyrkiä tilastollisiin yleistyksiin. Tässä tutkimuksessa tutkimustulosten yleistäminen tehdäänkin tutkimuksessa laadittuun teoriaan ja aikaisempiin tutkimustuloksiin nähden.

4.3 Aineiston analyysi

4.3.1 Tarkastusprosessi ja käytetyt menetelmät

Haastattelun ensimmäisessä osiossa pyrittiin ymmärtämään liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisen pääpiirteitä ja tarkastuksessa käytettyjä menetelmiä. Tällä tavoin pyrittiin saamaan kattava yleiskuva liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisen prosessista ja sen eri vaiheista.

Haastattelujen aluksi haastateltavia pyydettiin kuvailemaan liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisen prosessia karkeasti. Haastateltava A:n mukaan liikearvon

arvonalentumistestauksen tarkastaminen lähtee liikkeelle testaustason selvittämisestä. Tässä vaiheessa tarkastetaan, että rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittely ja liikearvon kohdistaminen on suoritettu standardin mukaisesti sekä selvitetään, mitä varoja testattavaan yksikköön on luettu. Tämän jälkeen perehdytään rahavirtaennusteisiin ja tutkitaan, kuinka ne suhtautuvat aiempiin toteumiin. Pääpaino rahavirtojen tarkastamisessa on haastateltava A:n mukaan terminaaliarvon järkevyyden arvioinnissa. Rahavirtojen lisäksi tarkastetaan niiden diskonttaamiseen käytetyn diskonttauskoron oikeellisuus vertaamalla käytetyn korkokannan eri komponentteja mahdollisuuksien mukaan eri markkinalähteisiin.

Haastateltava B:n mukaan liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastaminen alkaa tutustumisella tarkastuskohteen käyttämään testausmalliin. Malli sinänsä pysyy yleensä pitkälti samana vuodesta toiseen, mutta varsinkin uusien asiakkaiden kohdalla tarkastajan pitää perehtyä käytettyyn malliin ja varmistua sen järkevyydestä. Tämän jälkeen tarkastaja tutustuu johdon tekemiin ennusteisiin ja laskelmissa käytettyihin parametreihin. Tarkastaja varmistaa näiden tekijöiden loogisuuden ja suorittaa lisäksi herkkyysanalyysia laskelman eri osa-alueille.

Haastateltava C:n mukaan tarkastustyössä lähdetään liikkeelle perehtymällä rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyyn. Tässä vaiheessa tarkastetaan, että rahavirtaa tuottavat yksiköt on määritelty oikein ja varmistutaan, että rahavirtaa tuottavassa yksikössä on otettu huomioon kaikki siihen kuuluvat varat, eikä siihen ole sisällytetty mitään ylimääräisiä varoja. Tarkastamisen toinen osa-alue on rahavirtaennusteisiin perehtyminen. Rahavirtaennusteiden osalta perehdytään yritysjohtoon tekemiin oletuksiin ja ennusteiden järkevyyttä peilataan historiaan sekä esimerkiksi toimialasta saatavilla olevaan dataan. Haastateltava C:n mukaan rahavirtaennusteiden osalta on tärkeää varmistua, että ennusteisiin sisältyvät rahavirrat liittyvät testattaviin varoihin, eikä rahavirtoihin sisällytetä ylimääräisiä esimerkiksi rahoitukseen liittyviä rahavirtoja. Lisäksi varmistetaan, että diskonttaus korko on laskettu oikein ja laskelmat on suoritettu matemaattisesti oikein. Jos testauksen lopputuloksena ei synny arvonalentumista, suoritetaan lisäksi herkkyysanalyysia ja selvitetään, kuinka herkkä malli on arvonalentumiselle. Jos arvonalentumistarve syntyy, varmistetaan, että sekä käyttöarvo että myös käypä arvo myynnistä aiheutuvilla kustannuksilla on määritetty, jolloin korkeampi näistä muodostaa kerrytettävissä olevan rahamäärän. Lopuksi arvonalentumistestaukselle suoritetaan järkevyystarkastelu.

Haastateltava D kertoi aluksi tutustuvansa arvonalentumistestauksessa käytettyyn Excel-taulukkoon ja analysoivansa sen järkevyyttä. Laskelmasta tarkastetaan, että kaikki tarvittavat erät on otettu huomioon ja laskelmat on laadittu matemaattisesti oikein, eikä laskentamallissa ole kaavavirheitä. Laskelmissa esitettyjen rahavirtojen tueksi tarvitaan johdon tai hallituksen pidemmän aikavälin ennusteita. Tarkastaja perehtyy näihin ja käy lisäksi keskusteluja sekä rahavirtalaskelman laatijoiden että yrityksen johdon kanssa ja hakee ennusteita ja muuta informaatiota esimerkiksi toimialasta, jotta laskelmien järkevyyttä voidaan arvioida.

Haastatteluiden perusteella liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastaminen perustuu lähinnä arvonalentumistestauksessa käytetyn mallin toimivuuden tarkastamiseen ja johdon tekemien oletusten järkevyyden arviointiin. Haastateltavien mukaan kontrollitestausta ei liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa juurikaan tehdä, sillä kontroleihin ei liikearvon arvonalentumistestauksessa voida lähtökohtaisesti luottaa. Haastateltava A:n mukaan tilintarkastamisessa voidaan yleisesti ottaen käyttää joko kontrollilähestymistapaa tai substanssitarkastuksen lähestymistapaa. Hänen mukaansa liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastaminen on substanssitarkastusta, jossa tarkastetaan johdon ennusteprosessia perehtymällä muun muassa johdon laatimiin taustamateriaaleihin ja hakemalla tukea eri markkinalähteistä.

Haastateltava C:n mukaan kontroleihin ei voida luottaa siitä syystä, että arvionvaraiset erät eivät ole rutiininomaisia. Hän korosti myös sitä, että useissa toimeksiannoissa liikearvon arvonalentumistestaukset on määritelty merkittäväksi riskiksi, jolloin tilintarkastajan lähtökohtaisesti vaaditaan tekevän huomattavasti substantiivista aineistotarkastusta. Substantiivisen tarkastuksen rinnalla tilintarkastajan tulee ymmärtää myös kontrollit, mutta merkittävän riskin ollessa kyseessä niiden painoarvo jää vähäiseksi. Tilanteissa, joissa arvonalentumistestausprosessi on pilkottu osiin, kontroleista voidaan saada jonkin verran tukea esimerkiksi siihen, että tarvittavat hyväksynnit on saatu ja tietyt tarkastukset tehty.

Tilintarkastajat hyödyntävät liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa myös tilintarkastusyhteisöiden muita asiantuntijoita. Kaikkien haastateltujen mukaan liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa hyödynnetään tarvittaessa tilintarkas-

tusyhteisöjen yritysjärjestely- ja arvostusasiantuntijoita käytetyn diskonttauskoron oikeellisuuden arvioimisessa. Näillä asiantuntijoilla on parempi käsitys diskonttauskoron määrittämisestä ja he osaavat arvioida myös esimerkiksi koron määrittämiseen käytettyjen informaatiolähteiden luotettavuutta. Haastateltava B:n mukaan asiakkaat pyytävät myös joskus itse apua diskonttauskoron määrittämiseen tilintarkastusyhteisöjen muilta asiantuntijoilta. Haastateltava D:n mukaan joissain tapauksissa tilintarkastaja saattaa huomata, että asiakkaalla on ongelmia diskonttauskoron määrittämisessä, mutta hän ei tilintarkastajan asemassa voi itse neuvoa asiakasta koron laskemisessa. Tällöin tilintarkastaja voi pyytää muita asiantuntijoita auttamaan asiakasta korkokannan määrittämisessä.

Haastateltava C kertoi, että diskonttauskoron tarkastamisen lisäksi arvostusasiantuntijoita hyödynnetään laskentamallin arvioimisessa ja tarkastuksen lopuksi tehtävässä järkevyyssarvioinnissa. Arvostusasiantuntijat voivat arvioida laskelmien järkevyyttä vertaamalla laskelmien perusteella saatavaa arvoa toteutuneisiin yrityskauppoihin. Haastateltava A korosti päävastuullisen tilintarkastajan roolia ja vastuuta muita asiantuntijoita käyttäessä. Hänen mukaansa muita asiantuntijoita voidaan käyttää apuna tiettyjä osaluueita tarkastaessa, mutta tilintarkastustiimi ja päävastuullinen tilintarkastaja ovat vastuussa arvonalentumistestauksen tarkastamisesta. Hänen mielestään arvostusasiantuntijoilla ei aina välttämättä ole tarvittavaa ymmärrystä siitä, mistä tilintarkastamisesta pohjimmiltaan on kyse, jolloin he eivät välttämättä hallitse kaikkia yksityiskohtia tai IFRS-standardeja riittävän hyvin. Hänen mukaansa tilintarkastusyhteisössä A korostetaankin tässä asiassa selkeästi tilintarkastajan vastuuta.

Kaikkien haastateltavien mukaan liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisen vastuu kuuluu yleensä tarkastustiimin kokeneemmille tarkastajille. Arvonalentumistestauksen tarkastamisesta vastaa yleisesti ottaen tarkastustiimin Senior Manager tai Manager, mutta myös tarkastustiimiin kuuluvat Partnerit ovat järjestään tarkastamisessa mukana ja ottavat tarvittaessa kantaa yksityiskohtiin. Haastateltavien mukaan tarkastaja on yleensä sitä kokeneempi, mitä suuremmat ovat tarkastuskohteeseen ja liikearvoon liittyvät riskit.

4.3.2 Arvon alentumistestauksen harkinnanvaraisuus

Haastattelun toisessa osiossa perehdyttiin liikearvon arvonalentumistestaukseen liittyvän harkinnanvaraisuuteen. Osiossa pyrittiin selvittämään, kuinka tilintarkastajat kokevat liikearvon arvonalentumistestauksen sisältämän harkinnanvaraisuuden ja miten he uskovat yritysten sitä soveltavan.

Yleisesti ottaen tilintarkastajat kokivat liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvän harkinnanvaraisuuden haastavana. Tilintarkastajat näkivät ongelmallisena erityisesti rahavirtaennusteiden laadinnan harkinnanvaraisuuden. Arvon alentumistestausta varten yritysjohdon tulee arvioida testattavan rahavirtaa tuottavan yksikön tulevia rahavirtoja. Näin ollen testauksen lopputulos on pitkälti riippuvainen siitä, kuinka yritysjohto yrityksen tulevaisuuden näkee. Haastateltava C:n mukaan ongelmallista on se, että ei ole olemassa yhtä oikeaa ennustetta. Kaksi arviota voi erota toisistaan, mutta molemmat voivat olla järkeviä ja niille voi olla olemassa yhtä hyvät perusteet. Pienetkin näkemuserot kumuloituvat suuriksi kerrytettävissä olevaa rahamäärää laskettaessa, jolloin kaksi perusteltavissa olevaa mielipidettä voi johtaa kahteen hyvin erilaiseen lopputulokseen. Tällä tavoin arvonalentumistestaukseen sisältyy tietynlaista liikkumatilaa. Johdon tulee kuitenkin perustella omat arvionsa ja tilintarkastajan tehtävä on varmistaa, että arvioiden perustelut ovat järkeviä.

Haastateltava B näki juuri harkinnanvaraisuuden tekevän liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamisesta erittäin haastavaa. Hänen mukaansa vaikeaa on erityisesti johdon tulevaisuuden ennusteiden arvioiminen ja niiden haastaminen tarvittaessa:

”-- Onhan se tilintarkastajallekin ihan niinku mielettömän vaikee paikka mennä sit sanomaan, et sori, et me ei uskota nyt siihen mitä te sanotte, että bisnes lähtee käyntiin. Et tota miten tän nyt sanois, siis on ollu erittäin kinkkisiäkin tilanteita.”

Vaikka haasteltavat pitivät harkinnanvaraisuutta ongelmallisena, olivat he kaikki sitä mieltä, että IAS 36 -standardin tarkemmasta sääntelystä ei olisi apua. Ja toisaalta standardia ei heidän mielestään pystyisikään järkevästi säätämään tarkemmin. Yhden haastateltavan mukaan standardi nykyisellään määrittelee riittävän tarkan viitekehyksen arvonalentumistestauksen suorittamiseen ja tilintarkastajien tehtävä on valvoa, että näi-

den standardin asettamien kehysten sisällä pysytään. Kaksi haastatelluista huomautti myös, että harkinnanvaraisuus on luontainen osa arvionvaraisia eriä, eikä niitä voida laatia ilman johdon harkintaa. Toisen heistä mukaan tilinpäätös on muutenkin täynnä arvionvaraisia johdon harkintaa sisältäviä eriä, vaikka toki liikearvon arvonalentumistestauksessa harkinnanvaraisuus korostuu muita eriä enemmän.

Haastateltavat toivat keskusteluissa esille myös liikearvon arvonalentumistestaukseen julkisuudessa kohdistuneen kritiikin. Haastateltavat olivat itse pääosin liikearvon arvonalentumistestauksen kannalla ja he olivat tottuneita nykyiseen käytäntöön, mutta samalla he tiedostivat käytännön ongelmat. Yksi haastatelluista uskoi jopa, että pitkällä aikavälillä palataan liikearvon poistamiseen, koska arvonalentumistestausta on kritisoitu niin paljon. Haastateltava C:n mielestä liikearvon arvonalentumistestauksen etuna on, että se pakottaa yrityksiä miettimään, mistä liikearvo todellisuudessa koostuu ja miksi liiketoiminnasta maksettiin enemmän kuin nettovarojen arvo. Arvonalentumistestaus toimii ikään kuin jälkikäteisvertailuna, jossa arvioidaan saatiinko yrityskaupasta ne hyödyt, joita odotettiin. Haastateltavat toivat kuitenkin myös esiin, että kaikki yritykset eivät näe arvonalentumistestauksen hyötyä, vaan pitävät sitä ainoastaan lisätyönä. Yhden haastateltavan mukaan kaikki yritykset eivät ole ehkä myöskään ymmärtäneet, että alaskirjaukset ovat osa normaalia käytäntöä ja liiketoimintaa, eikä liikearvon ole tarkoitus jäädä taseeseen ikuisesti. Tämä taas johtaa siihen, että liikearvot kasvavat taseessa, ja kun alaskirjauksia tapahtuu, ovat ne suuria ja kertaluonteisia.

Liikearvon arvonalentumistestauksen on sanottu tarjoavan yritysjohdolle keinon manipuloida yrityksen tulosta. Haastateltavista kaikki totesivat arvonalentumistestaukseen liittyvän jonkin verran pelivaraa ja he uskoivat, että yritykset jossain määrin käyttävät tätä pelivaraa hyödykseen. He eivät kuitenkaan uskoneet, että yritykset systemaattisesti vääristelisivät arvonalentumistestejä. Haastateltavista muutama toi esille uskovansa, että alaskirjauksia käytetään taseen siistimiseen esimerkiksi johdon vaihtuessa, joskaan Suomessa tätä ei heidän mukaansa välttämättä ollut nähtävissä. Haastateltava A:n mukaan alaskirjauksia saadaan kyllä tehtyä, jos niin halutaan, sillä ennusteita on helppo vetää alaspäin. Toisaalta haastateltava B huomautti, että alaskirjausta ei voida tietyn rahavirtaa tuottavan yksikön tasolla aina edes tehdä vaikka niin haluttaisiin, koska testauskoostuu useista rahavirtaa tuottavista yksiköistä. Haastateltava D muistutti, että harkintaa käytetään varmasti toisinkin päin alaskirjausten välttämiseksi, sillä alaskirja-

uksia ei hänen mielestään ole tehty niin paljon kuin viime vuosien taloustilanteessa olisi odottanut.

4.3.3 Talouden epävakauden aiheuttamat haasteet

Haastattelun seuraavassa osiossa pyrittiin selvittämään, kuinka viime vuosien taloustilanne oli vaikuttanut liikearvon arvonalentumistestausten tilintarkastamiseen ja kuinka tilintarkastajat seuraavat yrityksen ympäristössä ja taloudellisessa tilanteessa tapahtuvia muutoksia. Kaiken kaikkiaan haastatteluissa selvisi, että viime vuosien heikentynyt taloustilanne oli vaikeuttanut liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastamista. Haastateltujen mukaan heikossa taloustilanteessa arvonalentumiskirjauksen todennäköisyys kasvaa, mikä puolestaan aiheuttaa sen, että liikearvon arvonalentumistestaus nousee monissa tarkastuskohteissa merkittäväksi riskiksi. Tämä taas lisää arvonalentumistestausten tarkastamiseen käytettävää työmäärää. Haastateltava A:n mukaan liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastaminen onkin yksi keskeisimmistä tarkastuskohteista niissä yhtiöissä, joiden taseessa liikearvoa on merkittävästi.

Haastatelluista erityisesti B koki arvonalentumistestien tarkastamisen vaikeutuneen talouskriisin johdosta. Hänen mukaansa varsinkin vuonna 2009 hänen asiakkaidensa toteutuneet luvut olivat kaukana ennusteista, mikä heikensi luottamusta johdon kykyyn ennustaa tulevien vuosien kehitystä. Haastateltavan näkemiin haasteisiin voi osaltaan vaikuttaa se, että haastateltava kertoi tarkastavansa yhtä huonossa tulokunnossa olevaa yhtiötä, jossa arvonalentumistestaus jouduttiin suorittamaan kvartaaleittain. Haastateltava C oli samoilla linjoilla. Hänen mukaansa liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastaminen on helpompaa, kun yritys tekee tasaisesti voittoa, jolloin on helpompi uskoa, että näin tulee tapahtumaan myös tulevaisuudessa. Huonommassa taloustilanteessa yrityksen tulevaisuuden arviointi on taas hankalampaa. Noususuhdanteessa liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamista helpottaa se, että rahavirtaa tuottavien yksiköiden kerrytettävissä oleva rahamäärä ylittää kirja-arvon usein reilustikin, jolloin arvonalentumiskirjaukset ovat epätodennäköisempiä. Haastateltava A:n mukaan käyttöarvolaskelman puskurin ollessa suuri ei tarkastaminen ole yhtä yksityiskohtaista, sillä tällöin voidaan todeta, että vaikka johdon tekemät oletukset eivät täysin sellaisenaan toteutuisi, ei arvonalentumista silti syntyisi. Arvonalentumistestauksen tarkastaminen onkin hy-

vässä taloustilanteessa jossain määrin suoraviivaisempaa, mitä haastateltava A:n kommentti kuvastaa:

”-- Et jos ajattelee, et silloin 2005–2006, niin se oli sillain, et jos nyt vähän kärkejistää, et tick the box, et todettiin, et oli testattu. Oli helppo todeta, että puskuria jäi eikä muuta. Mut nyt kun ollaan niinku monissa yrityksissä ollaan, et ne puskurit on ikään kuin pienentyny ja aletaan miettiä, et tuleeko alaskirjattavaa, et on tää niinku siinä mielessä paljon aktiivisempi kohde.”

Epävakaassa taloustilanteessa yritysjohton tekemien tulevaisuuden ennusteiden järkevyyttä on haasteellisempaa arvioida. Johton ennusteiden osumatarkkuus voi olla heikentynyt ja tulevaisuuden tapahtumat ovat epävarmempia, mikä heikentää yritysten ennusteiden luotettavuutta. Haastateltavien mukaan yrityksen johdolla on kuitenkin tällaisessakin tilanteessa lähtökohtaisesti paras näkemys yrityksen tulevaisuudesta myös pitkällä aikavälillä. Tilintarkastaja voi arvioida näiden ennusteiden luotettavuutta perehtymällä johdon ennusteiden taustalla oleviin perusteluihin ja hakemalla tukea esimerkiksi markkinaennusteista.

Vaikka haastatellut tilintarkastajat pitivätkin yritysjohton tekemien tulevaisuuden ennusteiden arvioimista haastavana, eivät he kuitenkaan nähneet sitä uutena haasteena. Haastatelluiden mukaan tulevaisuuden huomioiminen on jollain lailla läsnä myös useissa muissa tarkastuskohteissa. Tilintarkastajat joutuvat tilintarkastuksissa arvioimaan esimerkiksi omaisuuserien poistoaikoja, yrityksen luottotappioriskiä sekä myös muiden erien mahdollisia arvonalentumisia.

Haastatellut tilintarkastajat kertoivat seuraavansa aktiivisesti, esiintyykö heidän tarkastamissaan yrityksissä arvonalentumisviitteitä. Tilintarkastajat seuraavat kvartaaleittain yhtiöiden liiketoiminnan kehittymistä ja markkinoilla tapahtuneita muutoksia. Listattujen yhtiöiden ollessa kyseessä tilintarkastajat seuraavat erityisesti yrityksen markkina-arvon muutoksia ja sitä, alittaako yrityksen nettovarallisuuden kirjanpitoarvo yhteisön markkina-arvon. Haastateltava A totesi, että finanssikriisin aikana tiettyinä kausina yritysten markkina-arvot olivat niin alhaalla, että useiden yritysten olisi pitänyt suorittaa liikearvon arvonalentumistestaus jokaisen osavuositarkastuksen yhteydessä. Näin ei kuitenkaan hänen mukaansa aina toimittu. Haastateltava B oli erään asiakkaansa kohdalla

joutunut neuvomaan yhtiötä tekemään arvonalentumistestauksen kvartaaleittain, sillä yrityksen johto oli itse nähnyt vuosittaisen arvonalentumistestauksen riittävän, vaikka todellisuudessa arvonalentumisviitteiden mukaan testaus olisi tullut suorittaa kvartaaleittain.

Haastateltava C kertoi markkinainformaation lisäksi arvioivansa arvonalentumisviitteitä myös edellisvuoden testien pohjalta. Edellisvuoden laskelmiin sisältyvän puskurin ja tehdyn herkkyyksianalyysin perusteella arvioidaan, kuinka herkkä malli on arvonalentumiselle ja tietyille muuttujille. Jos huomataan, että liikearvon arvonalentumistestaus on hyvin herkkä esimerkiksi kateprosentin muutokselle, voidaan arvonalentumisviitteitä arvioida sillä, kuinka hyvin johdon kuluvalle vuodelle ennustama kateprosentti on pitänyt paikkaansa. Suuri heitto johdon tekemän arvion ja toteutuneen kateprosentin välillä voi olla viite arvonalentumisesta.

Finanssivalvonnan (2009a, 2) mukaan herkkyyksianalyysin merkitys on korostunut epävakaa taloustilanteen myötä. Haastatellut pitivät herkkyyksianalyysia tärkeänä työkaluna arvonalentumistestauksen tarkastamisessa. Useimmat haastatelluista olivat sitä mieltä, että heikossa taloustilanteessa herkkyyksianalyysit ovat entistä tärkeämpiä, sillä arvonalentumistestaukset ovat herkempiä arvonalentumisille. Yhtiöiden laatimien herkkyyksianalyysien lisäksi haastatellut tilintarkastajat kertoivat laativansa omia herkkyyksianalyysseja. Haastateltava C:n mukaan herkkyyksianalyysin avulla tilintarkastaja voi saada selville, mihin arvonalentumistestauksen osa-alueisiin suurimmat riskit liittyvät ja kohdentaa tarkastustoimenpiteitä sen mukaan. Jos laskentamallin huomataan olevan hyvin herkkä esimerkiksi myynnin kasvulle, kohdistetaan tarkastustoimenpiteitä siihen. Haastateltava D kertoi käyttävänsä herkkyyksianalyysijä apuna johdon näkemyksen haastamisessa. Hän ei kuitenkaan luottanut laskentamallien kuvastavan todellisuutta niin hyvin, että jonkun yksittäisen parametrin muutoksen voitaisiin suoraan sanoa aiheuttavan arvonalentumisen. Haastateltava A oli taas sitä mieltä, että herkkyyksianalyysit jäävät usein pinnallisiksi, koska herkkyyttä testataan usein ainoastaan muuttamalla käytettyä korkokantaa.

4.3.4 Liikearvon arvonalentumistestauksen osatekijöiden tarkastaminen

Haastattelun viimeisessä osiossa perehdyttiin yksityiskohtaisemmin liikearvon arvonalentumistestauksen eri osa-alueiden tarkastamiseen. Osion tarkoituksena oli ennen kaikkea selvittää, kuinka tilintarkastajat varmistuvat arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisten osa-alueiden oikeellisuudesta. Lisäksi haastateltavilta tiedusteltiin, mitä he pitivät liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa haasteellisimpana.

Osio aloitettiin kysymällä haastatelluilta, kuinka he arvioivat yrityksen rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn ja liikearvon kohdistamisen oikeellisuutta. IAS 36 -standardin mukaan rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittely on riippuvainen siitä, millä tasolla yrityksen johto valvoo yrityksen toimintaa (IAS 36.69). Haastatellut tilintarkastajat kertoivatkin arvioivansa rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn oikeellisuutta vertaamalla niitä yhtiön raportointirakenteeseen. Haastateltava C:n mukaan rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn lähtökohtana on yrityksissä useimmiten IFRS 8:n mukainen toiminnallinen segmenttitaso. Tällöin tilintarkastaja selvittää, kuka on yhtiön korkein operatiivinen päätöksentekijä ja minkälaista tietoa hän käyttää liiketoiminnan seuraamiseen ja resurssien allokointiin. Tällä tavoin selvitettyä yhtiön raportointitasoa verrataan määritelyihin rahavirtaa tuottaviin yksiköihin.

Haastateltava A oli sitä mieltä, että se kuinka yhtiössä on määritelty rahavirtaa tuottavat yksiköt on jossain määrin samantekevää. Koska standardin mukaan rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyssä lähdetään johdon tarkastelutavasta, on johdolle annettu harkintavapaus määrittellä yksiköt. Tilintarkastajan tulee tällöin lähinnä tarkastaa, että rahavirtaa tuottavat yksiköt eivät ole suurempia kuin IFRS 8:n mukaan määritellyt toiminnalliset segmentit ennen niiden yhdistelemistä. Hänen mukaansa tarkka rahavirtaa tuottavan yksikön raja ei myöskään ole liikearvon arvonalentumistestauksessa kovin tärkeä, koska testausta varten rahavirtaa tuottavat yksiköt yleensä ryhmitetään useamman yksikön ryhmiksi. Hän totesi myös, että jos standardi sallii rahavirtaa tuottavan yksikön määrittelyn segmenttitasolle, ei tilintarkastaja voi vaatia yritykseltä sen tarkempaa määrittelyä. Haastateltava kuitenkin muistutti, että IAS 36 -standardissa todetaan, että testaustason tulisi olla sellainen, että arvonalentuminen, jonka yrityksen johto tietää tapahtuneen, ei jää realisoitumatta liian korkean testaustason takia.

Liikearvon kohdistamisen oikeellisuutta tilintarkastajat arvioivat perehtymällä yhtiöiden liiketoiminnan hankinnan yhteydessä tekemiin laskelmiin hankintamenosta ja liikearvon kohdistamisesta. Haastateltavat A ja C kertoivat perehtyvänsä yrityskaupan motiiveihin ja taloudelliseen logiikkaan muun muassa keskustelemalla johdon kanssa yrityskaupan syistä. Liikearvon kohdistamisen oikeellisuutta tarkastetaan varmistamalla, että yrityksen kirjanpidossa seurataan yrityskaupan taloudellista logiikkaa. Haastateltava C:n mukaan, jos yritys esimerkiksi näkee liikearvon koostuvan osaavasta henkilökunnasta ja henkilökunta kuuluu kahteen eri rahavirtaa tuottavaan yksikköön, tulisi liikearvoa kohdistaa molemmille näille yksiköille.

Haastatteluiden perusteella tilintarkastajat eivät pitäneet rahavirtaa tuottavien yksiköiden tai liikearvon kohdistamisen tarkastamista erityisen ongelmallisena. Osittain tähän vaikuttaa se, että molemmat osa-alueet pysyvät yhtiöissä pitkälti samana vuodesta toiseen ja niihin tulee muutoksia ainoastaan organisaatorakenteen muutosten tai uusien hankintojen myötä. Haastateltujen mukaan rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittely on pitkälti yhdenmukainen IFRS 8 mukaisten segmenttien kanssa, jonka takia rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn tarkastaminen on melko suoraviivaista.

Liikearvon arvonalentumistestauksen suurin harkinnanvaraisuus liittyy rahavirtaennusteiden laadintaan. Yritysjohdon laatimien rahavirtaennusteiden järkevyyden arvioiminen aiheuttaa haasteita myös tilintarkastajille. Rahavirtaennusteiden tarkastaminen perustuu haastateltujen mukaan pitkälti johdon rahavirtaennusteiden taustalla vaikuttavien oletusten järkevyyden sekä johdon ennustamiskyvyn arvioimiseen. Rahavirtaennusteiden tarkastamisesta haastateltava B toteaa seuraavasti:

”-- Sehän lähtee siitä nimenomaan niinku takapeiliin katsomisesta, että miten hyvin johto osaa ennustaa, ku mietitään taaksepäin.”

Haastatellut tilintarkastajat kertoivat seuraavansa, kuinka hyvin johdon aikaisemmin tekemät ennusteet ovat vastanneet toteutuneita lukuja. Haastateltujen mukaan johdon aikaisempien vuosien rahavirtaennusteiden hyvä osumatarkkuus lisää luottamusta johdon kykyyn ennustaa yrityksen tulevaisuus myös jatkossa. Haastateltava A:n mukaan johdon aikaisempien ennusteiden osumatarkkuuden ollessa huono suhtaudutaan johdon tekemiin uusiin ennusteisiin paljon kriittisemmin. Jos tilintarkastaja ei pidä johdon te-

kemiä ennusteita luotettavina, saatetaan ennusteiden heikko luotettavuus nostaa esille myös hallituksen tai tarkastusvaliokunnan kanssa käytävissä keskusteluissa. Tällöin hallitus tai tarkastusvaliokunta voi haastaa yrityksen johdon näkemystä ja varmistaa, että johto on varma näkemyksestään. Haastateltava D:n mukaan tilintarkastaja suojaa myös itseään tuomalla ennusteiden epäluotettavuuden ja siihen liittyvän riskin esille ylemmille tahoille. Haastateltava B:n mukaan tilintarkastajan kannalta vaikeita ovat erityisesti tilanteet, joissa yritys on huonossa tilanteessa ja arvonalentumiskirjauksen syntyminen on lähellä, eikä johdon ennustetarkkuudesta saada tukea ennusteiden luotettavuudelle.

Todellisuudessa ennusteet eivät usein toteudu sellaisenaan. Johdon ennusteiden oikeellisuutta arvioitaessa tarkastajat perehtyvät myös siihen, mikä tekijä aiheutti ennusteen ja toteuman välisen eron. Haastateltava C kommentoi asiaa näin:

”Mut sit me lähetään, että onko siellä joku selkee syy, että siellä oli esim. joku Lehman Brothersin kaatuminen ei kukaan sitä osannu ennustaa ja miten suuri vaikutus sillä on niinku kaikkeen. Et siellä vaan sitte huomataan, et oliko se niinku yhtiön ennustamisen huonoutta vai oliko siellä oikeesti joku triggeri, joka sitte ajo tämmöseen.”

Ennustetarkkuuden lisäksi historiatietoja voidaan käyttää muutenkin ennusteiden järkevyyden arvioinnissa. Haastateltujen mukaan rahavirtaennusteiden järkevyyttä voidaan arvioida vertaamalla esimerkiksi ennustettua katetasoa tai liikevaihdon kasvuprosenttia aikaisempiin toteumiin. Ellei suuria muutoksia ole näköpiirissä, voidaan kehityksen nähdä jatkuvan pitkälti samalla lailla. Jos kyseessä ei kuitenkaan ole stabiili liiketoiminta, vaan esimerkiksi juuri hankittu tappiollinen kohde, jonka odotetaan kääntyvän voitolliseksi, ei aikaisemmista toteumista saada tarvittavaa evidenssiä. Tällöin haastateltava A:n mukaan perehdytään siihen, millä toimenpiteillä yritysjohto aikoo nämä ennusteet saavuttaa.

Aikaisempien vuosien ennusteiden lisäksi toinen tärkeä tiedonlähde rahavirtaennusteiden järkevyyttä arvioitaessa on julkinen informaatio. Johdon tekemien oletusten järkevyyttä tilintarkastajat arvioivat vertaamalla niitä yhtiön ulkopuolelta saatavaan informaation esimerkiksi toimialasta ja kilpailijoista. Tällä tavoin tilintarkastajat myös ar-

vioivat johdon tekemien ennusteiden yhdenmukaisuutta vallitsevien taloudellisten olosuhteiden kanssa. Haastatellut tilintarkastajat kertoivat vertaavansa muun muassa johdon ennustamia katetasoja ja kasvuennusteita verrokkiyhtiöiden ja toimialan vastaaviin tietoihin. Vertailukohtana ennusteille haastatellut käyttivät myös tutkimuslaitosten ja tilintarkastusyhteisöjen itse laatimia ennusteita. Haastateltava D:n mukaan näitä voitiin käyttää tukena esimerkiksi johdon tekemien markkinahinta- tai raaka-ainekustannusennusteiden loogisuutta arvioitaessa.

Lähivuosille ennustetuiden rahavirtojen lisäksi käyttöarvolaskelmien rahavirrat koostuvat terminaaliarvoon sisältyvistä rahavirroista. Terminaaliarvon tarkastamisessa rahavirtaennusteiden tarkastamisen haasteet korostuvat, sillä ennustehorisontti on ikuisuuteen asti. Terminaaliarvon pitkästä ennustehorisontista ja suuruudesta johtuen kaikki haastateltavat pitivätkin terminaaliarvon oikeellisuuden arviointia erittäin haastavana. Haastateltava A:n mukaan maksimissaan viisi vuotta pitkän ennustejakson osalta kehityskulku voidaan vielä jotenkuten nähdä. Tämän jakson jälkeisen kehityksen arvioiminen on kuitenkin huomattavasti hankalampaa.

Terminaaliarvon laskennan pohjana käytetään usein viimeisintä ennustevuotta tai ennustejakson keskimääräistä rahavirtaa. Haastateltava A:n mukaan erityisen haastavaa on arvioida, kuinka terminaaliarvossa otetaan huomioon kaikki tulevaisuuden tapahtumat ja kuinka edustava terminaaliarvon laskennan pohjana käytettävä vuosi on. Jos ennustejakso on esimerkiksi laadittu noususuhdanteessa ja ennusteet ovat kasvavia, on hänen mukaansa kyseenalaista, kuinka edustava viimeinen vuosi on. Huomioonottaen, että suurin osa käyttöarvosta muodostuu terminaaliarvosta, pitää haastateltava A terminaaliarvoa arvonalentumistestauksen kriittisimpänä osa-alueena:

”-- Kun näillä koroilla siihen (terminaaliarvoon) tulee 60–80 prosenttia nykyarvosta, ni siellä on itse asiassa se pehmein kohta niinku siitä, et onko tää oikein vai väärin tää laskelma.”

Haastatellut tilintarkastajat käyttivät terminaaliarvon tarkastamisessa pitkälti samoja keinoja kuin ennustejakson rahavirtaennusteiden tarkastamisessa, sillä terminaaliarvo rakentuu ennustejakson pohjalle. Haastatelluiden mukaan terminaaliarvon pohjana käytettävän ennusteen järkevyyttä arvioidaan varmistamalla, että se on linjassa muiden en-

nustevuosien kanssa ja sen pohjana olevat oletukset esimerkiksi kateprosentteista täsmäävät yhtä lailla ulkoisiin informaatiolähteisiin. Haastateltava C totesi, että jos budjetin kattaman ennustejakson järkevyydestä voidaan varmistua, antaa se vahvat perusteet sille, että myös terminaaliarvo on oikein. Haastateltava D kertoi kiinnittävänsä huomiota myös terminaaliarvon suuruuteen. Jos terminaaliarvo on esimerkiksi 85 prosenttia käyttöarvosta, on hänen mukaansa syytä epäillä, että terminaaliarvon pohjana käytettävässä ennustevuodessa on jotain pielessä.

Haastateltujen mukaan yritysten ennustamat terminaaliarvojen kasvuvauhdit ovat usein varovaisia ja useimmiten korkeintaan kaksi prosenttia. Kasvuvauhdin oikeellisuutta tilintarkastajat arvioivat peilaamalla sitä markkinoiden kasvuennusteisiin. Haastateltava D:n mukaan terminaaliarvojen kasvuvauhdin oikeellisuutta arvioidaan perehtymällä yrityksen toimialaan ja markkinoihin. Kasvavalla toimialalla kasvuprosentit ovat luonnollisesti laskevia toimialoja korkeampia. Siitä huolimatta hän piti yli kolmen prosentin kasvuvauhtia poikkeuksellisenä. Hänen mukaansa kasvuvauhti voi kuitenkin olla huomattavan suuruinen, jos ennusteet koskevat markkina-alueita, joissa inflaatio on poikkeuksellisen korkea. Terminaaliarvojen kasvuvauhdin pohjana käytetäänkin hänen mukaansa useimmiten inflaatioprosenttia. Hän kuitenkin muistutti, että jos kasvuvauhti sisältää inflaation, tulee myös käytetyn diskonttauskoron huomioida inflaatio. Tilintarkastajan tuleekin hänen mukaansa varmistaa, että inflaatio on käsitelty samalla tavoin sekä käytetyssä kasvuvauhdissa että diskonttauskorossa. Haastateltava B:n mukaan kasvuvauhtia tulee verrata ulkoisiin tietolähteisiin. Hänen mukaansa kahta prosenttia suurempien kasvuvauhtien tueksi tarvitaan huomattavasti enemmän evidenssiä. Hänen kokemustensa perusteella tällaisten kasvuvauhtien taustalla on useimmiten suuret kasvudotukset kehittyvillä markkinoilla.

Epävakaa taloustilanne omalta osaltaan lisää terminaaliarvojen järkevyyden arvioinnin haasteellisuutta. Haastateltavien A ja B mukaan erityisesti käännteiden ennustaminen on haastavaa. Tällöin tukea voidaan hakea esimerkiksi pitkän aikavälin historiallisesta kehityksestä ja arvioida, miksi käännteitä on aikaisemmin tapahtunut. Haastateltava A:n mukaan pitkän ja vakaan toimintahistorian omaavien toimialojen tulevaisuutta on helpompaa arvioida. Tällöin on helpompaa olettaa tulevaisuuden jatkuvan samalla tavalla myös pitemmällä aikavälillä. Jos taas kyseessä on toimiala, jossa historia on ollut vuo-

ristorataa jo viimeisten vuosien aikana, kuten esimerkiksi IT-alalla, on hyvin haastavaa arvioida, mikä on ikuisuuteen asti ulottuva keskimääräinen kassavirta.

Haastateltava C:n mukaan lähtökohtana pitkän aikavälin ennusteiden arvioinnissa on se, että yhtiöt jatkavat ja koska liikearvolla on määritelmänsä mukaan rajoittamaton taloudellinen vaikutusaika, voidaan rahavirtojen odottaa jatkuvan ikuisuuteen. Sillä, onko tällä hetkellä nousu- vai laskusuhdanne, ei hänen mukaansa ole pitkällä aikavälillä vaikutusta, koska pitkällä aikavälillä suhdanteiden vaikutus tasaantuu. Taloudessa on aina nousuja ja laskuja, mutta lähtökohtaisesti maailmantalous ja sitä myötä useimmat yritykset kasvavat, ellei toimialalla tapahdu jotain fundamentaalista muutosta.

Rahavirtaennusteiden ohella toinen suuri elementti arvonalentumistestauksessa on diskonttauskorko. Haastatelluiden mukaan diskonttauskoron tarkastaminen on suhteellisen helppoa, sillä diskonttauskoron laskenta perustuu pitkälti ulkoisista lähteistä saatavaan informaatioon. Kaikki haastatellut olivat myös sitä mieltä, että suurin osa yrityksistä hallitsee diskonttauskoron määrittämisen itse melko hyvin ja tarvittaessa yritykset käyttävät diskonttauskoron määrittämisessä ulkopuolisen asiantuntijan apua. Haastatellut kertoivat myös itse hyödyntävänsä diskonttauskoron tarkastamisessa muita tilintarkastusyhteisöjen asiantuntijoita. Haastatelluiden perusteella tilintarkastajat arvioivat diskonttauskoron oikeellisuutta vertaamalla yritysten käyttämiä diskonttauskoron komponentteja markkinoilta saatavaan informaatioon. Markkinalähteistä saadaan vaivattomasti tarkastettua esimerkiksi yrityksen käyttämä riskitön korko. Diskonttauskorossa käytetty riskikerroin eli beta ja omavaraisuusaste perustuvat yleensä niin ikään julkiseen informaation toimialan keskimääräisistä tunnusluvuista tai verrokkiyhtiöistä.

Haastateltava C:n mielestä diskonttauskoron tarkastamisessa haastavinta on löytää vertailukelpoista informaatiota esimerkiksi kilpailijoiden tai toimialan tunnusluvuista. Tarkastuskohteelle löytyy harvemmin vertailukohdetta, jonka liiketoiminta on täysin samanlaista, sillä eri yhtiöihin kuuluu usein useita erilaisia toimialoja. Haastateltava C:n mukaan diskonttauskoron tarkastaminen toteutetaan usein käyttämällä pohjana asiakkaan omaa laskelmaa. Tällöin tilintarkastajat laskevat diskonttauskorolle sopivan vaihteluvälin käyttämällä omia tietolähteitensä sekä mielestensä sopivia verrokkiyhtiöitä, jotka usein ovat samoja kuin asiakkaan käyttämät. Jos asiakkaan käyttämä diskonttaus-

korkeus osuu tilintarkastajan määrittelemään vaihteluväliin, voidaan diskonttauskorkoa pitää järkevänä.

Haastateltava D:n mukaan tarkastaessa tulee miettiä, pitääkö soveltaa useita eri diskonttauskorkoja, jos yrityksessä tehdään arvonalentumistestauksia useille erilaisille rahavirtaa tuottaville yksiköille. Tällöin eri toimialoilla tai maantieteellisillä alueilla toimivien yksiköiden testaamisessa tulisi käyttää eri korkokantaa. Haastateltava A:n mukaan yrityksissä tehdään diskonttauskoron laskennassa usein tiettyjä yksinkertaistuksia. Esimerkiksi diskonttauskorkoa ei määritellä jokaiselle valuutalle välttämättä erikseen, kuten standardi vaatii. Tällaisilla yksinkertaistuksilla ei hänen mukaansa ole kuitenkaan merkittävää vaikutusta laskelman lopputulokseen. Diskonttauskoron määrittelemisen ei hänen mukaansa muutenkaan ole yleensä arvonalentumistestauksen herkin kohta.

Arvonalentumistestaukset perustuvat käytännössä useimmiten käyttöarvolaskelmiin. Käypä arvo myyntikuluilla vähennettynä on kuitenkin tietyissä tilanteissa myös käytökelpoinen vaihtoehto. Haastatelluilta tiedusteltiin, kuinka he arvioivat käyvän arvon oikeellisuutta. Haastatellut tilintarkastajat eivät olleet juuri törmänneet tapauksiin, joissa kerrytettävissä oleva rahamäärä olisi perustunut käypään arvoon, joten heillä ei ollut laajaa kokemusta käyvän arvon oikeellisuuden tarkastamisesta. Haastateltavista B ei ollut ikinä työskennellyt toimeksiannossa, jossa käypää arvoa myyntikuluilla vähennettynä olisi käytetty. Haastateltava A:n mukaan käypää arvoa käytetään useimmiten tilanteissa, joissa liiketoiminta on hankittu tilikauden lopussa, jolloin käypänä arvona voidaan ongelmitta käyttää ostohintaa. Haastateltava D:n mukaan käypä arvo määritetään useimmiten laskentamallilla, joka on hyvin samankaltainen kuin käyttöarvolaskelma.

Haastateltavista C tunsu käyvän arvon tarkastamisen laajimmin. Yhdellä hänen asiakkaistaan kerrytettävissä oleva rahamäärä määritettiin lähtökohtaisesti käyvän arvon avulla. Haastateltava C käsitteli kysymystä käyvän arvon hierarkian näkökulmasta. Hierarkian mukaisesti paras todiste käyvästä arvosta olisi sitova ostotarjous rahavirtaa tuottavasta yksiköstä. Toiseksi paras todiste käyvästä arvosta olisi vastaavasta liiketoiminnasta tehty kauppa, jota voitaisiin käyttää vertailukohtana käyvälle arvolle. Hänen mukaansa samanlaisia liiketoimintoja ei juuri käytännössä ole olemassa, sillä jokainen liiketoiminta on erilainen. Useimmiten käypä arvo perustuukin hänen mukaansa käyvän arvon hierarkian kolmannen tason mukaisesti rahavirtapohjaisiin laskentamalleihin.

Nämä käyvän arvon laskelmat ovat pitkälti samanlaisia kuin käyttöarvolaskelmat, kuitenkin sillä erotuksella, että käyvän arvon laskelmissa voidaan ottaa huomioon tiettyjä eriä, joita standardin mukaan ei käyttöarvolaskelmiin saada sisällyttää. Käyvän arvon perustessa laskentamalliin on käyvän arvon tarkastaminen pitkälti yhdenmukaista käyttöarvolaskelmien tarkastamisen kanssa. Lisäksi hänen mukaansa laskelman lopputuloksen järkevyyttä voidaan arvioida vertaamalla sitä karkeasti vertailutransaktioihin, jotka ovat kyseistä rahavirtaa tuottavaa yksikköä lähimpänä, vaikka ne eivät täysin samanlaisia olisikaan.

Johdon laatimien oletusten lisäksi tilintarkastajat tarkastavat myös käytetyn laskentamallin järkevyyden. Haastatellut tilintarkastajat kertoivat varmistavansa laskentamallin loogisuuden ja tarkastavansa laskelmien matemaattisen oikeellisuuden. Käytetyt laskentamallit ovat sinänsä yleensä melko yksinkertaisia, mutta haastateltavien mukaan esimerkiksi kaavavirheisiin törmätään ajoittain suurienkin asiakkaiden kohdalla. Vaikka laskentamallit eivät ole erityisen monimutkaisia, vaatii niiden tarkastaminen haastateltavien mukaan myös jonkinasteista rahoituksen ymmärrystä.

Tarkastustyön kannalta kaikki haastateltavat pitivät tärkeänä, että tilintarkastaja tuntee yrityksen ja yrityksen toimialan. Haastateltavien mukaan yritys- ja toimialatuntemus auttaa erityisesti johdon tekemien oletusten järkevyyden arvioinnissa ja räikeimpien virheiden havaitsemisessa. Tällöin tilintarkastaja osaa myös paremmin kyseenalaistaa johdon näkemystä ja arvioida, minkälaiset ennusteet ovat mahdollisia toimialalla saavuttaa. Haastateltava B:n mielestä yrityksen ja toimialan tunteminen auttaa lisäksi ymmärtämään, kuinka yrityksen markkinat rakentuvat ja kuinka suhdannevaihtelut vaikuttavat yritykseen. Haastateltavien mukaan myös yrityksessä huolellisesti tehty arvonalentumistestauksen dokumentaatio helpottaa jossain määrin tilintarkastajan työtä. Muutama haastateltava oli sitä mieltä, että yritysten tekemä huolellinen dokumentaatio antaa myös luotettavamman kuvan arvonalentumistestauksesta ja yrityksen osaamisesta.

Haastatteluiden perusteella suurin osa tilintarkastusevidenssistä saadaan itse yritykseltä, sillä arvonalentumistestaukset perustuvat pääasiassa yritysten itse tuottamaan materiaaliin. Ulkopuolista evidenssiä käytetään tarkastamisessa lähinnä diskonttauskoron ja johdon tekemien oletusten, kuten kasvu- ja kate-ennusteiden, validoinnissa. Julkista infor-

maatiota käytetäänkin ennen kaikkea yrityksen tuottaman informaation ja johdon laatimien arvioiden vertailukohtana.

Liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisen lähtökohtana on laskelmiin vaikuttavien komponenttien oikeellisuudesta varmistuminen. Yksittäisten komponenttien tarkastamisen lisäksi haastatellut kertoivat suorittavansa laskemien lopputulokselle kokonaistason järkevyystarkastelun. Useimmat haastatelluista suorittivat järkevyystarkastelun vertaamalla käyttöarvon loppusummaa yrityksen markkina-arvoon. Haastateltava A:n ja B:n mukaan eri rahavirtaa tuottavien yksiköiden käyttöarvot yhteen laskemalla saadaan koko yrityksen käyttöarvo, jota voidaan verrata yrityksen markkina-arvoon. Jos näin saadun yrityksen käyttöarvon ja markkina-arvon välillä on suuri selittämätön ero, joudutaan laskelmien järkevyyttä arvioimaan uudelleen. Haastateltava C kertoi markkina-arvon käytön lisäksi suorittavansa järkevyystarkastelua käyttämällä yrityksen tulokseen pohjautuvia arvostuskertoimia (esimerkiksi EBIT⁵-kertoimia), joita käytetään yritysten arvonmäärityksessä. Haastateltava D:n kertoman perusteella hän teki järkevyystarkastelua lähinnä kerrytettävissä olevan rahamäärän puskurille. Hän kertoi vertaavansa sen suuruutta esimerkiksi aikaisempiin vuosiin tai testattavien varojen suuruuteen. Hän oli myös sitä mieltä, että lopputuloksen järkevyyttä ei voida sinänsä yksinään arvioida, vaan lopputulos on kaikkien laskelman osien summa.

Haastatteluiden lopuksi haastateltavilta kysyttiin, mitä he pitävät liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa haastavimpana. Yleisesti ottaen haastateltavien vastauksissa ongelmallisimmaksi osa-alueeksi nousi johdon laatimien rahavirtaennusteiden ja erityisesti terminaaliarvon oikeellisuuden arviointi. Haastateltava A näki ongelmana erityisesti arvonalentumistestauksen edellyttämän tulevaisuuden ennustamisen. Yksittäistä arvonalentumistestauksen osa-alueista hän piti vaikeimpana terminaaliarvon tarkastamista, erityisesti tilanteissa, joissa yrityksen johto odottaa yrityksen tilanteessa tapahtuvan tulevaisuudessa merkittäviä muutoksia. Terminaaliarvon määrittämiseen liittyykin hänen mukaansa arvonalentumistestauksen suurin harkinnanvaraisuus. Haastateltavan mukaan terminaaliarvo on ylipäättänsä pisin ennuste, jonka johto joutuu laatimaan. Hänen mielestään onkin erittäin haastavaa arvioida sitä, että yhteen lukuun sisältyy kaikki, mitä tulevaisuudessa tulee tapahtumaan:

⁵ Earnings before interest and taxes = liikevoitto

”-- Totta kai se liittyy siis siihen tulevaisuuden ennustamiseen. Mutta sitte se yksittäisin, yksittäinen isoin palanen, silloin mä sanon, et se on se terminal value, et niinku siihen kaiken leipominen.”

Myös muut haastatellut näkivät haastateltava A:n tavoin rahavirtaennusteiden tarkastamisen haastavimpana osa-alueena liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa. Haastateltava B:n mielestä vaikeinta on varmistua rahavirtaennusteiden oikeellisuudesta ja ymmärtää, kuinka nettokäyttöpääoma kytkeytyy rahavirtaennusteisiin. Haastateltava C näki rahavirtaennusteiden tarkastamisen vaikeuden johtuvan siitä, että ennusteiden horisontti on hyvin pitkä, eikä ole olemassa yhtä oikeaa ennustetta. Lisäksi hänen mukaansa on ajoittain haastavaa löytää sellaista riippumatonta informaatiota, johon johdon tekemiä ennusteita voidaan peilata. Arvonalentumistestauksen tarkastaminen on hänen mielestään suhteellisen ongelmaton normaalitilanteessa, jos kerrytettävissä olevaan rahamäärään sisältyy reilu puskuri. Tarkastamisen haasteellisuus kuitenkin kasvaa, kun ollaan lähellä arvonalentumista tai arvonalentuminen on syntynyt. Tällöin tarkan kerrytettävissä olevan rahamäärän määrittäminen on hänen mukaansa hyvin haastavaa.

Haastateltava D:n mielestä haastavinta liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa on rahavirtaennusteiden tarkastaminen niiden harkinnanvaraisuudesta johtuen. Haastateltavan mukaan on sinänsä suhteellisen helppoa varmistua, että arvonalentumistestauksessa on noudatettu IAS 36 -standardin vaatimuksia. Mutta haaste tulee siitä, että tilintarkastajan tulee lisäksi ymmärtää yrityksen liiketoimintaa ja osata kysyä oikeita kysymyksiä.

4.4 Yhteenveto empiirisistä tuloksista

Liikearvon arvonalentumistestauksen oikeellisuudesta varmistuminen on tilintarkastajan näkökulmasta vaativa tehtävä. Sen lisäksi, että tilintarkastaja joutuu arviomaan laskelmien oikeellisuutta ja sitä, täyttääkö arvonalentumistestaus IAS 36 -standardissa asetetut vaatimukset, tilintarkastaja joutuu ottamaan kantaa myös useisiin johdon harkinnasta riippuvaisiin tekijöihin ja oletuksiin.

Liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastaminen perustuu arvonalentumistestauksen eri komponenttien tarkastamiseen. Tilintarkastajat perehtyvät arvonalentumistestauksessa käytettyihin laskelmiin ja varmistavat niin testaustason, diskonttauskoron kuin rahavirtaennusteiden oikeellisuuden. Tarkastustyö perustuu lähinnä substanssitarkastukseen, jossa perehdytään johdon ennusteprosessiin ja arvioidaan johdon käyttämiä oletuksia. Näiden oletusten järkevyyttä arvioidaan perehtymällä johdon perusteluihin ja mahdollisuuksien mukaan vertaamalla johdon tekemien oletusten yhdenmukaisuutta markkinainformaatioon ja verrokkiyhtiöiden tietoihin. Tarkastustyössä tilintarkastajat hyödyntävät tarpeen vaatiessa myös tilintarkastusyhteisöiden muita asiantuntijoita muun muassa käytetyn laskentamallin tai diskonttauskoron validoinnissa.

Tilintarkastajat kokevat liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvän harkinnanvaraisuuden haastavana. Toisaalta he ovat myös sitä mieltä, että harkinnanvaraisuus on väistämätön osa arvonalentumistestausta ja tilinpäätöksen laadintaa. Tilintarkastajan näkökulmasta harkinnanvaraisuus aiheuttaa ongelmia, sillä harkinnanvaraiset osa-alueet ovat riippuvaisia johdon näkemyksestä, eikä yhtä oikeaa lopputulosta välttämättä ole olemassa. Harkinnanvaraisuus näkyy liikearvon arvonalentumistestauksessa erityisesti rahavirtaennusteissa, joiden tarkastamista haastatellut tilintarkastajat pitivätkin tarkastustyön haastavimpana osa-alueena. Tilintarkastajien mukaan liikearvon arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisuus antaa yritys johdolle liikkumatilaa vaikuttaa testauksen lopputulokseen. He uskoivat yritysten jossain määrin hyödyntävän tätä liikkumatilaa, mutta eivät olleet sitä mieltä, että yritykset systemaattisesti vääristelevät laskelmia.

Talouden epävarmuus vaikeuttaa liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamista ja testauksen oikeellisuudesta varmistumista. Epävarmassa taloustilanteessa yrityksen tulevaisuuden ennustaminen ja yritys johdon tekemien oletusten järkevyyden arviointi on haasteellisempaa. Tulevaisuuden tulonodotusten heikentyessä arvonalentumiskirjausten todennäköisyys kasvaa, mikä nostaa myös liikearvon arvonalentumistestaukseen liittyvää tarkastusriskiä. Noususuhdanteeseen verrattuna liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastaminen vaatiikin epävarmassa taloustilanteessa suurempaa työmäärää, sillä tilintarkastajan tulee kerätä enemmän tilintarkastusevidenssiä saadakseen riittävän varmuuden arvonalentumistestauksen oikeellisuudesta.

Haastatellut tilintarkastajat eivät nähneet suuria ongelmia rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn ja liikearvon kohdistamisen tarkastamisessa. Tilintarkastajat varmentavat rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn oikeellisuuden varmistamalla, että ne ovat yhdenmukaisia yrityksen raportointirakenteen kanssa. Käytännössä rahavirtaa tuottavat yksiköt määritellään haastateltujen mukaan lähtökohtaisesti IFRS 8 mukaisten toiminnallisten segmenttien tasolle. Liikearvon kohdistamisen oikeellisuutta tarkastaessaan tilintarkastajat perehtyvät yritysten laatimiin laskelmiin liikearvon kohdistamisesta ja varmistavat, että liikearvon kohdistaminen seuraa yrityskaupan taloudellista logiikkaa.

Liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisen vaikeimmaksi osa-alueeksi tilintarkastajat näkevät johdon laatimien rahavirtaennusteiden ja erityisesti terminaaliarvon tarkastamisen. Rahavirtaennusteiden tarkastaminen perustuu johdon tekemien ennusteiden taustalla olevien oletusten ja johdon ennustamiskyvyn arviointiin. Tarkastustyö on yhdistelmä menneisyyteen katsomista ja julkisen informaation hyödyntämistä. Aikaisempien ennusteiden hyvä osumatarkkuus antaa luottamusta johdon kykyyn ennustaa tulevaa kehitystä. Johdon tekemien oletusten järkevyyttä taas arvioidaan varmistumalla niiden yhdenmukaisuudesta julkisen informaation, kuten markkinaennusteiden tai toimialan tunnuslukujen, kanssa tai vertaamalla niitä edellisten vuosien oletuksiin.

Terminaaliarvon tarkastaminen on haastavaa sen pitkästä ennustehorisontista ja suuruudesta johtuen. Johdon laatimien ennusteiden ulottuessa ikuisuuteen asti on niiden realiteettisuutta haastavaa arvioida. Suuruudestaan johtuen terminaaliarvo vaikuttaa ratkaisevasti testauksen lopputulokseen. Terminaaliarvon oikeellisuutta tilintarkastajat arvioivat varmistamalla, että terminaaliarvon pohjana käytetty ennustevuosi ei poikkea merkittävästi muista ennustevuosista tai ulkoisista informaatiolähteistä saatavista ennusteista. Lisäksi tilintarkastajat varmistavat, että käytetty kasvuvauhti kuvastaa toimialalla ja markkinoilla odotettavissa olevaa kasvua.

Diskonttauskoron tarkastamista tilintarkastajat eivät nähneet ongelmallisena. Yritykset hallitsevat diskonttauskoron määrittämisen hyvin ja tilintarkastajat voivat käyttää diskonttauskoron tarkastamisessa laajasti markkinainformaatiota apuna. Tilintarkastajat varmistuvat diskonttauskoron oikeellisuudesta tarkastamalla, että diskonttauskoron eri komponentit ovat yhdenmukaisia markkinainformaation kanssa. Joskus ongelmaksi

saattaa kuitenkin muodostua vertailukelpoisen riippumattoman informaation löytäminen. Tarvittaessa tilintarkastajat hyödyntävät myös tilintarkastusyhteisöjen erityisasiantuntijoiden tietämystä.

Liikearvon arvonalentumistestauksen yksittäisten komponenttien tarkastamisen lisäksi tilintarkastajat suorittavat tarkastustyön lopuksi järkevyystarkastelun. Järkevyystarkastelu voidaan suorittaa esimerkiksi vertaamalla käyttöarvolaskelmilla saatua yrityksen arvoa markkina-arvoon tai arvostustekniikoilla määritettyyn yrityksen arvoon. Suuri selittämätön ero näiden arvojen välillä voi olla viite virheestä arvonalentumistestauksessa. Liikearvon arvonalentumistestauksen lopputulos on kuitenkin eri komponenttien yhteistulos ja testauksen oikeellisuudesta varmistutaan tarkastamalla kaikkien näiden komponenttien oikeellisuus.

Tilintarkastajat ovat yhtä mieltä siitä, että liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisen suurimmat haasteet liittyvät rahavirtaennusteiden ja terminaaliarvon tarkastamiseen. Rahavirtaennusteiden ja terminaaliarvon tarkastaminen vaativat yritysjohdon pitkän aikavälin ennusteiden oikeellisuuden arviointia, minkä tilintarkastajat näkevät hyvin haastavana. Ennusteiden oikeellisuuden arviointi on tilintarkastajalle erityisen haastavaa, jos yritysjohto odottaa yrityksen tulevaisuudessa tapahtuvan käännteitä tai johdon laatimien ennusteiden paikkansapitävyys on aikaisemmin ollut huono. Rahavirtaennusteet ja terminaaliarvo ovatkin ne osa-alueet, joissa tilintarkastajalta vaaditaan eniten kykyä arvioida ja haastaa johdon näkemystä, sillä johdon harkinnanvaraisuus on näissä molemmissa osa-alueissa vahvasti läsnä.

5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimuksessa tarkasteltiin liikearvon arvonalentumistestaukseen liittyvän harkinnanvaraisuuden problematiikkaa tilintarkastuksen näkökulmasta. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, kuinka tilintarkastajat varmistuvat liikearvon arvonalentumistestauksen oikeellisuudesta ja aiheuttaako arvonalentumistestaukseen sisältyvä harkinnanvaraisuus ongelmia tilintarkastajille. Tutkimusongelman ratkaisemiseen lähdettiin luomalla aihealuetta käsittelevä viitekehys, jonka keskeisinä teemoina olivat arvionvaraisiin eriin ja liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvä harkinnanvaraisuus, näiden erien tilintarkastaminen ja talouden epävarmuuden aiheuttamat haasteet. Tämän jälkeen tutkimusongelmaan syvennyttiin ja haettiin vastauksia haastatteleamalla neljää KHT-tilintarkastajaa teoreettisen viitekehyksen pohjalta laadittua temahaastattelurunkoa käyttäen. Tutkimuksen teoriaosuudessa muodostettuun viitekehykseen nähden tutkimuksen empiirisessä osuudessa saaduissa havainnoissa oli sekä yhtäläisyyksiä että eroavaisuuksia.

Tutkimuksen ensimmäinen tutkimuskysymys oli, *kuinka tilintarkastajat varmistuvat liikearvon arvonalentumistestauksen oikeellisuudesta*. Haastateltujen tilintarkastajien mukaan liikearvon arvonalentumistestauksen oikeellisuudesta varmistutaan tarkastamalla arvonalentumistestauksen eri osatekijöiden oikeellisuus. Tarkastustyössä tilintarkastajat perehtyvät arvonalentumistestauksessa käytettyyn laskentamalliin ja arvioivat johdon tekemien oletusten järkevyyttä. Apuna tarkastuksessa käytetään julkista informaatioita sekä tarvittaessa erityisasiantuntijoiden apua.

Tutkimuksen viitekehyksessä käsiteltiin kirjapidollisten arvioiden tilintarkastamista koskevaa sääntelyä ja arvionvaraisten erien tarkastamisen ongelmia. Viitekehyksessä esitetyn aikaisemman tutkimuksen (Griffith ym. 2012) mukaan arvionvaraisten erien tarkastaminen perustuu käytännössä lähinnä johdon arvion laatimiseen käyttämän menettelytavan ja sen taustalla vaikuttavien tietojen tarkastamiseen. Empiirisen osuuden perusteella näin on myös liikearvon arvonalentumistestauksen kohdalla. Viitekehyksessä käsitellyn ISA 540 -standardin muita arvionvaraisten erien tarkastamisen lähestymistapoja (ISA 540.13) tilintarkastajat käyttävät liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa hyvin vähän. Tilintarkastajien mukaan esimerkiksi kontrollitestausta ei tarkastustyössä voida juurikaan hyödyntää. Ainoastaan yksi haastateltava kertoi laati-

vansa omia arvioita. Hän kertoi arvioivansa diskonttauskoron oikeellisuutta määrittämällä oman vaihteluvälin korolle. Yksikään haastatelluista ei kertonut tarkastuksessa saatavan evidenssiä tilintarkastuskertomuksen antamispäivään mennessä toteutuneista tapahtumista.

Arvionvaraisten erien tarkastamisen perustuessa johdon arviointiprosessin tarkastamiseen mahdolliseksi ongelmaksi on nähty ulkoisen informaation vähäinen käyttö tarkastustyössä (Griffith ym. 2012, 29–30). Tilintarkastajien mukaan liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa pääosa evidenssistä saadaankin yritysjohtolta. Haastattelujen perusteella tilintarkastajat kuitenkin hyödyntävät ulkoista informaatiota liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastamisessa aina kun käyttökelpoista informaatiota on saatavilla. Esimerkiksi diskonttauskoron tarkastaminen perustuu lähinnä ulkoisen informaation käyttämiseen. Ongelmaksi näyttääkin muodostuvan enemmän vertailukelpoisen ulkoisen informaation heikko saatavuus kuin sen käytön väheksyminen.

Tutkimuksen toinen tutkimuskysymys oli, *mikä on johdon harkinnanvaraisuuden rooli liikearvon arvonalentumistestauksessa ja aiheutuuko tästä harkinnanvaraisuudesta ongelmia tilintarkastajille*. Tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen mukaan liikearvon arvonalentumistestauksen useat osa-alueet edellyttävät johdon harkintaa. Tutkimuksessa nostettiin esiin joukko liikearvon arvonalentumistestauksen osa-alueita, jotka ovat harkinnanvaraisia ja johdon näkemyksestä riippuvaisia. Viitekehyksen mukaan yritysjohto voi vaikuttaa arvonalentumistestauksen lopputulokseen näiden osa-alueiden määrittämisessä tekemillä päätöksillään. Viitekehyksessä esitettyjen aikaisempien tutkimusten mukaan yritysten johtajat hyödyntävät testaukseen sisältyvää harkinnanvaraisuutta ja käyttävät liikearvon arvonalentumistestausta yrityksen tuloksen manipulointiin. Haastatellut tilintarkastajat tiedostivat liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyvän liikkumavaran ja uskoivat yritysten käyttävän tätä liikkumavaraa hyödykseen joko alaskirjauksen välttämiseen tai taseen siistimiseen. He olivat kuitenkin sitä mieltä, että pääasiassa yritysjohtajat toimivat rehellisesti liikearvon arvonalentumistestauksessa.

Viitekehyksen mukaan liikearvon arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisuuden nähtiin aiheuttavan haasteita niin yritysjohdolle kuin tilintarkastajille. Viitekehyksen perusteella liikearvon arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisin ja yritysjohtajan näkökulmasta haasteellisin osa-alue on rahavirtaennusteiden laadinta. Haastateltujen tilintarkas-

tajien näkemys vastasi tältä osin pitkälti viitekehyksessä rakennettua teoriaa. Tilintarkastajat kokivat liikearvon arvonalentumistestauksen olevan haasteellista juuri testauksen harkinnanvaraisuudesta johtuen, sillä harkinnanvaraisten osa-alueiden, kuten rahavirtaennusteiden, tarkastaminen vaatii kykyä arvioida ja haastaa johdon näkemystä. Myös haastateltujen tilintarkastajien näkökulmasta katsottuna rahavirtaennusteet ovat arvonalentumistestauksen haastavin osa-alue ja niiden järkevyyden arviointia tilintarkastajat pitivätkin erittäin vaikeana. Rahavirtaennusteiden tarkastamisessa tilintarkastajat korostivat viitekehysten mukaisesti erityisesti pitkän aikavälin ennusteiden eli terminaaliarvon järkevyyden arvioimisen haasteellisuutta.

Hieman viitekehysten oletuksesta poiketen haastatellut tilintarkastajat näkivät sen sijaan diskonttauskoron tarkastamisen melko helppona tehtävänä. Tämä johtuu pitkälti siitä, että diskonttauskoron oikeellisuutta voidaan arvioida ulkoisten informaatiolähteiden avulla ja tarvittaessa koron tarkastamisessa voidaan hyödyntää myös muita asiantuntijoita. Täysin ongelmaton diskonttauskoron tarkastaminen ei kuitenkaan ole, vaan ongelmia aiheuttaa muun muassa sopivan vertailuinformaation löytäminen. Niin ikään rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn ja liikearvon kohdistamisen tarkastamisessa tilintarkastajat eivät nähneet suuria haasteita. Tämä voi osittain johtua myös siitä, että rahavirtaa tuottavien yksiköiden tai liikearvon kohdistamisen oikeellisuutta ei tarvitse vuosittain tarkastaa, jollei muutoksia ole tapahtunut.

Tutkimuksen kolmantena tutkimuskysymyksenä oli, *miten talouden epävarmuus on vaikuttanut arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisten osa-alueiden määrittämiseen ja toisaalta niiden tarkastamiseen*. Viitekehyksessä tuotiin esille talouden epävarmuuden aiheuttamat lisähaasteet liikearvon arvonalentumistestaukselle. Talouden epävarmuuden on nähty lisäävän johdon harkinnasta riippuvaisten arvonalentumistestauksen osa-alueiden haasteellisuutta entisestään (Finanssivalvonta 2010, 1-2). Epävarmassa taloustilanteessa yritysjohtoon on entistä haastavampi arvioida yrityksen tulevaa kehitystä ja yritykseen kohdistuvia riskejä. Viime vuosien taloustilanne on tutkimuksen empiirisen osuuden perusteella aiheuttanut tilintarkastajille samanlaisia haasteita. Liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastaminen on vaikeutunut, sillä samalla tavoin kuin epävarmuus vaikeuttaa rahavirtaennusteiden laatimista, vaikeuttaa se myös näiden ennusteiden oikeellisuuden arviointia. Samaan aikaan liikearvon arvonalentumiskirjausten todennäköisyys on kasvanut, mikä on lisännyt tarkastuskohteeseen liittyvää riskiä. Epä-

varmassa taloustilanteessa liikearvon arvonalentumistestauksen tarkastaminen edellyttääkin tilintarkastajalta vahvaa työpanosta ja ammatillista osaamista.

Yhteenvetona voidaan tutkimuksen nähdä lisänneen ymmärrystä liikearvon arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisuudesta ja tilintarkastamisesta. Tutkimuksessa onnistuttiin luomaan kokonaiskuva liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastusprosessista sekä harkinnanvaraisuuden aiheuttamista haasteista. Tutkimuksen voidaan näin nähdä avaavan liikearvon arvonalentumistestaukseen ja sen tilintarkastamiseen liittyvää problematiikkaa. Liikearvon arvonalentumistestauksen tilintarkastusprosessin tunteminen voi myös vähentää liikearvon arvonalentumistestaukseen liittyvä epäluottamusta. Toisaalta tutkimuksen perusteella tilintarkastamisestakin huolimatta liikearvon arvonalentumistestaukseen sisältyy jonkin verran liikkumatilaa, jota haastatellut tilintarkastajat uskoivat yritysten hyödyntävän. Tämän takia olisikin tulevaisuudessa kiinnostavaa tutkia, missä määrin suomalaiset pörssiyritykset todellisuudessa käyttävät liikearvon arvonalentumistestausta tuloksen manipulointiin.

LÄHDELUETTELO

- Anttila R., Halonen J., Jalkanen-Steiner J., Kemppinen O., Kärpänen M., Nurmo P., Penttilä-Räty P., Pyykönen R-L., Sundvik P., Suomela M., Tolvanen M., Torkkel T., Torniaainen T. & Tuomala M. 2009 *IFRS käytännön käsikirja*. 2. Painos. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Ball, R. 2006. International Financial Reporting Standards (IFRS): pros and cons for investors. *Accounting and Business Research*, 36 (Special issue), 5–27.
- Barth, M. 2006. Including Estimates of the Future in Today's Financial Statements. *Accounting Horizons*, 20 (3), 271–285.
- Bloom, M. 2009. *Accounting for Goodwill*. Abacus, 45(3) 379–389.
- Chow, C. 1982. The Demand for External Auditing: Size, Debt and Ownership Influences. *The Accounting Review*, 57(2), 272–291.
- Churyk, N. 2005. Reporting goodwill: are the new accounting standards consistent with market valuations? *Journal of Business Research*, 58, 1353–1361.
- Ding, Y., Richard, J. & Stolowy, H. 2008. Towards an understanding of the phases of goodwill accounting in four Western capitalist countries: From stakeholder model to shareholder model. *Accounting, Organizations and Society*, 33 (7-8), 718–755.
- Eskola, J. 2001. *Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta*. Teoksessa Aaltola, J. & Valli, R. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmenetelmiin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus. 133–157.
- Fama, E. 1980. Agency Problems and the Theory of the Firm. *The Journal of Political Economy*, 88 (2), 288–307.
- Haaramo, V. 2008- Havaintoja IAS 36 soveltamisesta. *Tilintarkastus*, 2, 50–57.
- Hakala, J., Lindholm, M., Pahlman, K. & Touru, J. 2006. *IFRS ja yrityskauppojen arvostuslaskelmat*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino.
- Hay, D. and Davis, D. 2004. The voluntary choice of an audit of any level of quality, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 23 (September), 37–53.
- Healy, P. & Wahlen, M. 1999. A review of the Earnings Management Literature and its Implications for Standard Setting. *Accounting Horizons*, 13, 365–383.
- Henning, S., Lewis, B. & Shaw, W. 2000. Valuation of the Components of Purchased Goodwill. *Journal of Accounting Research*, 38 (2), 375–386.
- Herrala, O. 2012. Liikearvosta ikäviä yllätyksiä. *Kauppalehti*. 23.1.2012, 28.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2011. *Tutkimushaastattelu: teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 1997. *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Husmann, S. & Schmidt M. 2008. The Discount Rate: A Note on IAS 36. *Accounting in Europe*, 5 (1), 49–62.
- Huikku, J. & Silvola H. 2012. Miksi liikearvon arvonalentumiskirjauksia ei tule? *Tilintarkastus*, 1, 10–13.
- Jensen, M. & Meckling W. 1976. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, 3 (4), 305–360.
- Johnson, T. & Petrone K. 1998. Is Goodwill an Asset? *Accounting Horizons*, 12 (3), 293–303.
- Jordan C. & Clark S. 2004. Big Bath Earnings Management: The Case Of Goodwill Impairment Under SFAS No. 142. *Journal Of Applied Business Research*, 20 (2), 63–70.
- Kasanen, E., Lukka, K. & Siitonen, A. 1993. The Constructive Approach in Management Accounting Research. *Journal of Management Accounting Research*, 5 (Fall), 243–264.
- Kihn, L. & Ihtola, E. 2008. Tutkimuksen laadun arvioinnista. Teoksessa Hyvönen, T., Laine, M: & Mäkelä, H. (toim.) *Laskenta-ajattelun tutkija ja kehittäjä*. Taloustieteiden laitos, Tampereen yliopisto.
- Koskinen, I., Alasuutari, P. & Peltonen, T. 2005. *Laadulliset menetelmät kauppatieteissä*. Tampere: Vastapaino.
- Leppiniemi, J. & Leppiniemi R. 2005. *Hyvä tilinpäätöskäytäntö*. 5. painos Helsinki: WSOYpro
- Leppiniemi, J. 2007. Arvonlennustesti tilinpäätöksessä. *Tilisanomat*, 1, 32–35.
- Leppiniemi, J. & Leppiniemi, R. 2007. *Oikeat ja riittävät kirjaukset*. 6. painos. Helsinki: WSOYpro.
- Lhaopadchan, S. 2010. Fair value accounting and intangible assets - Goodwill impairment and managerial choice. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 18 (2), 120–130.
- Lukka, K. (1988) *Budjettiharhan luominen organisaatiossa*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, Sarja A5:1988.
- Lundholm, R. 1999. Reporting on the Past: A New Approach to Improving Accounting Today. *Accounting Horizons*, 13 (4), 315–322.
- Martin, R., Rich J. & Wilks, J. Auditing Fair Value Measurements: A Synthesis of Relevant Research. *Accounting Horizons*, 20 (3), 287–303.

- Masters-Stout, B., Costigan M. & Lovata L. 2008. Goodwill impairments and chief executive officer tenure. *Critical perspectives on accounting*, 19, 1370–1383.
- Moore, G. & Ronen, J. 1990. External Audit and Asymmetric Information. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 9 (Suppl.), 234–242.
- Neilimo, K. & Näsi J. 1980. *Nomoteettinen tutkimusote ja suomalainen yrityksen taloustiede. Tutkimus positivismiin soveltamisesta*. Yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden julkaisuja. Series A-2:2. Tampereen yliopisto.
- Nevalainen, R. 2010. Miten liikearvon arvonalentumista tulisi testata? *Tilintarkastus*. 6. 12–15.
- Penman, S. 2007. Financial reporting quality: is fair value a plus or a minus? *Accounting and Business Research*, Special Issue: International accounting Policy Forum, 33–44.
- Riistama, V. 1999. *Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö*. 2. painos. Porvoo: WSOY.
- Seetharaman, A., Sreenivasan, J., Sudha R. & Ya Yee, T. 2006. Managing impairment of goodwill. *Journal of Intellectual Capital*, 7 (3), 338–353.
- Senkow, D., Rennie, M., Rennie, R. & Wong, J. 2001. The Audit Retention Decision in the Face of Deregulation: Evidence from Large Private Canadian Corporations. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 20 (2), 101–113.
- Seppälä, T. 2011a. Miten liikearvo määräytyy? -vaihtoehdot alkuperäisessä kirjaamisessa. *Tilintarkastus*. 2. 11–13.
- Seppälä, T. 2011b. Kauppahinnan ja liikearvon kohdistaminen osana yrityshankinnan kirjanpitokäsittelyä. *Tilintarkastus*. 3. 20–23.
- Sevin, S. & Schroeder R. 2005. Earnings management: evidence from SFAS No. 142 reporting. *Managerial Auditing Journal*, 20 (1), 47–54.
- Stokes, D. & Webster, J. 2010. *The Value of High Quality Auditing in Enforcing and Implementing IFRS: The Case of Goodwill Impairment*. Finance and Corporate Governance Conference Paper, 7–9.4.2010. Melbourne, AU.
- Strong, J. & Meyer, J. 1987. Asset Writedowns: Managerial Incentives and Security Returns. *The Journal of Finance*, 42(3), 643–661.
- Troberg, P. 2005. IFRS-standardien merkityksellisyys ja epämääräisyys – aineettomat hyödykkeet, arvonalennukset. *Tilintarkastus*, 4, 32–36.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 5. painos. Helsinki: Tammi.
- Wallace, W. 2004. The Economic Role of the Audit in Free and Regulated Markets: a Look Back and a Look Forward. *Research in Accounting Regulation*, 17, 267–298.

- Watts, R. & Zimmerman J. 1983. Agency Problems, Auditing, and the Theory of the Firm: Some Evidence. *Journal of Law & Economics*, 26 (October), 613–633.
- Watts, R. & Zimmerman J. 1990. Positive Accounting Theory: A Ten Year Perspective. *The Accounting Review*, 66 (1), 131–156.
- Whittington, G. 2008. Fair Value and the IASB/FASB Conceptual Framework Project: An Alternative View. *Abacus*, 44 (2), 139–168.
- Wines, G., Dagwell, R. & Windsor, C. 2007. Implications of the IFRS goodwill accounting treatment. *Managerial Auditing Journal*, 22 (9), 862–880.

Sähköiset lähteet:

- Ernst & Young (2005) How fair is fair value?
<http://www2.eycom.ch/publications/items/ifrs/single/200506_fair_value/en.pdf>
4.3.2012
- Ernst & Young (2011). IAS 36 Impairment testing: practical issues.
<[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/IAS_36_impairment_testing_2011/\\$FILE/IAS%2036%20impairment%20testing%202011.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/IAS_36_impairment_testing_2011/$FILE/IAS%2036%20impairment%20testing%202011.pdf)> 4.3.2012.
- Finanssivalvonta (2009a). Markkinat-tiedote 2/2009.
<http://www.finanssivalvonta.fi/fi/Tiedotteet/Markkinat/Documents/Markkinat_2_2009.pdf> 7.3.2012.
- Finanssivalvonta (2009b). Raportti IFRS-valvonnasta
<http://www.finanssivalvonta.fi/fi/Listayhtiolle/IFRS/Julkaisut/Documents/Raportti_IFRS_valvonnasta.pdf> 7.3.2012.
- Finanssivalvonta (2010). Markkinat-tiedote 3/2010.
<<http://www.finanssivalvonta.fi/fi/Listayhtiolle/IFRS/Selvitykset/Pages/Default.aspx>> 15.11.2011.
- Griffin, J. The Effects of Uncertainty and Disclosure on Auditors' Fair Value Materiality Decisions. <<http://ssrn.com/abstract=1886512>> 12.3.2012.
- Griffith, E., Hammersley, J. & Kadous, K. Auditing Complex Estimates: Process, Problems, and Preliminary Recommendations for Improving Auditor Performance. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1857175> 30.1.2012.
- International Accounting Standards Board (IASB), 2010. The Conceptual Framework for Financial Reporting 2010.
<http://eifrs.ifrs.org/eifrs/files/136/conceptual%20fw%202010_130.pdf>
3.12.2011
- International Accounting Standards Board (IASB) 2008. Business Combinations Phase II - Project Summary and Feedback Statement.
<http://www.iasb.org/NR/rdonlyres/FB09D3C0-D7CA-478C-881C-704495F8A6CC/0/Business_Combinations_JN2008.pdf> 15.11.2011.

Prakash, R. Macroeconomic Factors and Financial Statements: Asset Write-downs during Recessions. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1014746> 15.9.2011.

PwC: IFRS 3 (uudistettu): Merkittäviä tulosvaikutuksia - Kysymyksiä ja vastauksia päätöksenteon tueksi. <http://www.pwc.com/fi/fi/ifrs-julkaisut/tiedostot/ifrs3_merkittavia_tulosvaikutuksia.pdf> 15.11.2011.

Rahoitustarkastus (2007). Selvitys listayhtiöiden vuoden 2006 IFRS-tilinpäätöksistä. <http://www.finanssivalvonta.fi/fi/Tiedotteet/Arkisto/Ratan_lehdistotiedotteet/Documents/Selvitys_listayhtioiden_vuoden_2006_IFRS_tilinpäätöksistä.pdf> 6.3.2012

Ramanna, K. & Watts, R. 2011. Evidence on the Use of Unverifiable Estimates in Required Goodwill Impairment. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1134943##> 30.11.2011.

Watts, R. 2003. Conservatism in Accounting Part I: Explanations and Implications. <<http://ssrn.com/abstract=414522>> 12.3.2012.

Lait ja säädökset:

IAS 36, Impairment of Assets, revised December 2010.

IAS 38, Intangible Assets, revised December 2010.

IFRIC 10, Interim Financial Reporting and Impairment, revised December 2010.

IFRS 3, Business Combinations, revised December 2010.

IFRS 13, Fair Value Measurement, 2011.

ISA 200, Overall Objectives of the Independent Auditor and the Conduct of an Audit in Accordance with International Standards on Auditing, 2009.

ISA 540, Auditing Accounting Estimates, Including Fair Value Accounting Estimates, and Related Disclosures, 2009.

Henkilölähteet:

Haastateltava A: Partner, KHT-tilintarkastaja, tilintarkastusyhteisö A. 20.4.2012. Kesto 45 minuuttia.

Haastateltava B: Senior Manager, KHT-tilintarkastaja, tilintarkastusyhteisö A. 23.4.2012. Kesto 35 minuuttia.

Haastateltava C: Senior Manager, KHT-tilintarkastaja, tilintarkastusyhteisö B. 24.4.2012. Kesto 55 minuuttia.

Haastateltava D: Manager, KHT-tilintarkastaja, tilintarkastusyhteisö B. 26.4.2012. Kesto 35 minuuttia.

LIITTEET

LIITE 1: Haastattelukysymykset

Yleistä

1. Kuinka kauan olette toimineet tilintarkastustehtävissä?
2. Missä määrin olette työskennelleet liikearvon arvonalentumistestauksen parissa?

Tarkastusprosessi ja käytetyt menetelmät

3. Kuvaile arvonalentumistestauksen tilintarkastamisprosessin päävaiheita
4. Mitä tarkastusmenetelmiä/toimenpiteitä tarkastamisessa käytetään?
5. Käytetäänkö arvonalentumistestauksen tilintarkastamisessa muita asiantuntijojen apuna?
6. Miten tarkastustehtävät on jaettu tarkastustiimin eri jäsenten kesken?

Liikearvon arvonalentumistestauksen harkinnanvaraisuus

7. Mitä mieltä olette arvonalentumistestaukseen sisältyvästä johdon harkinnanvaraisuudesta?
8. Uskotteko yritysten pyrkivän käyttämään arvonalentumistestaukseen sisältyvää harkinnanvaraisuutta hyödykseen? Miten?
9. Pitäisikö IAS 36 -standardin olla mielestänne tarkemmin säännelty? Miltä osin?

Talouden epävakauden aiheuttamat haasteet

10. Miten epävakaa taloustilanne on vaikuttanut tämän erän tilintarkastamisen merkityksellisyyteen?
11. Miten pitkänajan tulonodotusten oikeellisuutta arvioidaan epävakaassa taloustilanteessa?
12. Mikä on IAS 36:n mukaisen herkkyyksianalyysin merkitys tilintarkastajille? Miten epävakaa taloustilanne on vaikuttanut herkkyyksianalyysin tärkeyteen?
13. Mitä määrin tilintarkastajat seuraavat arvonalentumisviitteitä itse?

14. Mitä mieltä olette siitä, että tilintarkastaja joutuu arvioimaan yritysjohdon tulevaisuuden ennusteita?

Liikearvon arvonalentumistestauksen osatekijöiden tarkastaminen

15. Miten rahavirtaa tuottavien yksiköiden määrittelyn oikeellisuudesta varmistutaan?
16. Miten liikearvon kohdistamisen oikeellisuudesta varmistutaan?
17. Miten johdon laatimien rahavirtaennusteiden järkevyyttä arvioidaan?
18. Miten terminaaliarvon oikeellisuutta arvioidaan? Miten terminaaliarvon kasvuvauhdin oikeellisuutta arvioidaan?
19. Miten diskonttauskoron oikeellisuutta arvioidaan?
20. Miten ennusteiden huonoon osumatarkkuuteen reagoidaan?
21. Missä määrin arvonalentumistestauksen tarkastamisessa käytetään ulkopuolista evidenssiä ja missä määrin johdolta saatua evidenssiä?
22. Miten käyttöarvon laskentamallin toimivuutta /järkevyyttä arvioidaan?
23. Miten käyvän arvon oikeellisuutta arvioidaan?
24. Mikä merkitys tarkastustyölle on sillä, kuinka hyvin arvonalentumistestausprosessi on dokumentoitu yrityksessä?
25. Miten arvonalentumistestauksen lopputuloksen järkevyyttä arvioidaan?
26. Mikä on yrityksen toimialan ja ko. yrityksen tuntemuksen merkitys tilintarkastajalle laskelmien ja oletusten järkevyyttä arvioidessa?
27. Mitkä arvonalentumistestauksen osa-alueet ovat mielestänne haasteellisimpia tarkastaa? Miksi ne ovat haasteellisia?